

LIETUVOS

BAJORAS

2021

ISSN 1392-1304

Nr. 27

LIETUVOS BAJORŲ KARALIŠKOJI SĄJUNGA

ISSN 1392-1304

LIETUVOS BAJORAS
Istorijos ir kultūros žurnalas

Vyriausiasis redaktorius
Leonas PELECKIS-KAKTAVIČIUS
(h. *Gulbė / Trzaska*, LBKS Garbės bajoras)

Redakcijos kolegija:
Audronė MUSTEIKIENĖ (h. *Pogonia*, LBKS Garbės bajorė)
Perlis VAISIETA (h. *Syrokomla / Drogomir*, LBKS Garbės bajoras)

Dizaineris Linas JANONIS

Išleido
Lietuvos bajorų karališkoji sąjunga.
Tiražas 500.

Redakcijos adresas:
Dainų g. 98-45, LT-78270 Šiauliai.
Tel. 8 41 454171, el. paštas: kaktavicius@splius.lt
Redakcijos nuomonė gali nesutapti su autorių nuomone.
Už pateiktus faktus ir teiginius atsako autoriai.
Rankraščiai negražinami ir nerecenzuojami.
Perspausdinti publikacijas ar jų dalį galima tik gavus redakcijos rašytinį sutikimą.

Spausdino
UAB „Saulės Titnagas“, Vasario 16-osios g. 52, Šiauliai.
Už spausdinimo kokybę atsako spaustuvė.

„The Lithuanian Nobleman“. Chief editor: Leonas Peleckis-Kaktavičius. 500 copies.
Editorial office:
Dainų g. 98-45, LT-78270 Šiauliai, Lithuania. Tel. 370 41 454171; kaktavicius@splius.lt
Opinions of the authors need not necessarily be that of the editorial office.

© Lietuvos bajoras, 2021 (27)
Leidžiamas nuo 1995 metų

TURINYS

REDAKTORIAUS SKILTIS

Apie gyvenimą neįprastomis sąlygomis / 1

„LIETUVOS BAJORO“ ANKETA

Dešimt klausimų LBKS vado pavaduotojui šiaurės, pietų ir centrinėje Amerikoje prof. dr. Robertui Šavickui / 2

AKTUALIJOS

Mūsų kolegai – Garbės piliečio vardas / 7

2021-IEJI – JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS METAI

Vidmantas AIRINI. Etmono J. K. Chodkevičiaus vadovaujama LDK kariuomenė Salaspilio ir Chotyno mūšių laikais / 10

ATMINTIS

Audronė MUSTEIKIENĖ. Vilniaus krašto bajorų sąjungos dovana Valdovų rūmams / 20

Enrika MUSTEIKYTĖ. Grafitės Emilijos Pliaterytės atminimo įamžinimas / 23

Elona VARANAUSKIENĖ. Laiškas Undinei / 25

Jonas BUTKEVIČIUS. Jos patarimas „iš aukštybių“ išgelbėjo ne kartą / 27

Kazimieras MACKEVIČIUS. Žmogus, pralenkęs laiką / 28

Jurgis VANAGAS. Draugams jis buvo Konstantinas / 30

LIETUVOS VALDOVAI EUROPOJE

Violeta RUTKAUSKIENĖ. Gedimino palikuonės vis dar genealoginių medžių pavėsyje / 33

ISTORINĖS ATMINTIES LOBYNAS

Libertas KLIMKA. Paminklas mokslo istorijai: Kristupo Manvydo „Hippika“ / 39

ISTORIJA IR ŠIANDIENA

Paulius BUGYS, Ramunė VAIČIULYTĖ. Kariauti pratusi tauta. Lietuvių karinis elitas XIII-XIV a. / 43

Rita Regina TRIMONIENĖ. 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija ir jos atgarsiai Šiaulių repartitijoje (pavietė) / 47

MOKSLAS

Evaldas VAILIONIS. LDK valdovo/valstybės heraldika XV a. plokštiniuose kokliuose (pabaiga) / 52

LITERATŪRA IR MENAS

Eugenija ULČINAITĖ. Lietuvių gradyvo triumfas / 63

Ramunė VAIČIULYTĖ. Valdovų rūmuose – įspūdinga paveikslų galerija / 65

KNYGOS

LBKS projektas – J. I. Kraševskio knyga / 71

Juzefas Ignacas KRAŠEVSKIS. Apie Pilėnų legendą / 71

GIMINĖS ISTORIJA

Irma RANDAKEVIČIENĖ. Apie Vilniaus katedros architektą ir jo šeimos genealogiją / 73

Jonas BUTKEVIČIUS. Mano baltoji obelėlė / 77

Ilona ALEKSIŪNIENĖ. Lydėjo traukinį, vežusį caro auksą ir brangenybes / 80

ATGARSIAI

Silvija PELECKIENĖ. Pliaterių fenomenas / 84

Rimvydas UŽUKUKIS. Seno drožinėto herbo pėdsakais / 88

LBKS KRONIKA

Parengė Audronė MUSTEIKIENĖ / 93

SUMMARY / 96

Pirmajame viršelyje: LDK didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius. Nežinomas dailininkas, XVIII a. Vavelio karališkoji pilis.

Ketvirtajame viršelyje: Bonos Sforcos bareljefas Valdovų rūmų renesansiniame sode. Edvardo Blaževič nuotr.

REDAKTORIAUS SKILTIS

APIE GYVENIMĄ NEĮPRASTOMIS SĄLYGOMIS

Praėjo beveik pora metų, kai pasaulis gyvena karantino sąlygomis. Teko prie daug ko priprasti, daug ką perprasti, su daug kuo susitaikyti.

Turbūt nesuklysiu pasakęs, kad labiausiai pasiilgome tikro, ne nuotolinio bendravimo, kurio niekas negali pakeisti. Tačiau yra kaip yra, ir nieko čia nepadarysi.

Visgi galime pasidžiaugti, kad ir tokiomis aplinkybėmis darbas Sąjungoje nenutrūko. O ir nuveikta ne taip mažai, ir ne tik nuotoliniu būdu. Net kaimyninėje Lenkijoje protėvių atminimas įamžintas. Ir Lietuvoje ne viena iškili asmenybė tinkamai pagerbta, pavyzdžiui, Bona Sforca (1494-1557). Vilniaus krašto bajorų sąjungos rūpesčiu jos atvaizdo bareljefas patalpintas Valdovų rūmų muziejaus lauko kavinėje (bareljefo autorius – skulptorius Jonas Gencevičius). Atidengtos paminklinės lentos Emilijai Pliaterytei Dusetose, broliams Aleksandrui ir Konstantinui Bogdanams Žeimiuose, kolega Donatas Balčiauskas rūpinosi skvero Vilniuje atidarymu, o Tauras Budzys tęsė savo veiklą įamžinant žydus gelbėjusių žmonių atminimą... Nesutrukdė neįprastos aplinkybės surengti ir vieną gražiausių mūsų švenčių – naujai legitimuotiems LBKS nariams Vilniuje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų Didžiojoje Renesanso menėje iškilmingai įteikti Bajorystės pripažinimo aktai. Žinoma, teko taikyti vardinę registraciją, dėvėti apsaugines kaukes, tačiau šventė pavyko – buvo ir M. K. Čiurlionio menų mokyklos jaunųjų talentų pasirodymas, ir karo istoriko prof. Valdo Rakučio pranešimas „Bajoro misija LDK ir naujaisiais laikais“, ir puiki nuotaika.

Senato posėdžiai, vykstantys nuotoliniu būdu, ar ne tokios, kaip anksčiau, neįprastų sąlygų dėka pakitusios bajorų sueigos toli gražu ne tas pats, kai bendramintį gali pasveikinti betarpiškai, iš arti pajusti kolegišką šilumą. Kai vėl sugrįš ta diena, kai net ranką vienas kitam galėsime paspausti, daug ko būsim išmokę, iš naujo įvertinę. O bene svarbiausia – suvokę, koks vis dėlto trapus žmogaus gyvenimas ir kaip svarbu gyvenant Žemėje ir apie save gerą vardą palikti, ir pasirūpinti savo protėvių atminimo įamžinimu. Tam tikslui, beje, skirtas ir enciklopedinis leidinys „Lietuvos bajorai“, kurio antrojo tomo parengimas eina į pabaigą.

Leonas Plepiūnas-Kaklauskas

„LIETUVOS BAJORO“ ANKETA

DEŠIMT KLAUSIMŲ LBKS VADO PAVADUOTOJUI ŠIAURĖS, PIETŲ IR CENTRINĖJE AMERIKOJE, GEORGE WASHINGTON'Ų UNIVERSITETO PROF. DR. ROBERTUI SAVICKUI

Žurnalo skaitytojai neturi jokios informacijos apie JAV gyvenančius bajorus. Kiek jų? Kada susijungėte į LBKS padalinį? Kuo ypatinga jūsų bendruomenė? Kaip dažnai susitinkate? Kas be Jūsų to padalinio lyderiai?

Šiuo metu turime informaciją apie 124 LBKS narius, gyvenančius šiaurės, pietų ir centrinėje Amerikoje. Tačiau dar ne su visais pavyko susisiekti, nes daugelio seniau legitimuotų LBKS narių telefonai ir el. pašto adresai pasikeitę. Pasistengsime visus surasti ir atnaujinti ryšius.

Mes dar nesame oficialus LBKS padalinys, kol kas tik neformali bendruomenė. Ypatingi tik tuo, kad gyvename už Atlanto. Pradėjome organizuotis 2019 m. pabaigoje. Iki šiol buvo tik vienas nedidelis renginys tų pačių metų spalį, kai man teko skristi į Čikagą ir organizuoti Bajorystės pripažinimo akto ir Garbės bajoro vardo suteikimo ceremoniją lietuvių kultūros ir istorijos išskirtinei

Prosenelis Tadas Savickas (1864-1949) su žmona Pelagėja (Ožinskaite) jaunystėje, XIX a. pab. Panevėžyje.

asmenybei Stanley Balzekui. Ištikus pandemijai, bendravimas vyksta nuotoliniu būdu, dažniausiai pasitelkiant el. paštą. Stengiuosi skyriaus bajorus informuoti apie LBKS iniciatyvas. Turime keletą minčių dėl galimų renginių, kai kurios iš jų buvo pasiūlytos mūsų energingojo vado Perlio Vaisietos.

Įdomus Jūsų prisipažinimas iš užatlantės atkelia-vusiam laiške: „Be Dievo vedimo ir pagalbos, ir be mano mamos Christinos Valentinės Savickienės pilno atsidavimo mano ugdymui ir mokslui nieko to nebūtų. Būčiau geriausiu atveju automechaniku Rygoje“. Norisi išgirsti platesnį paaiškinimą. Ir apie mamą, ir kuo čia vis dėlto dėta Ryga. Ar tai reiškia, kad užaugote Latvijoje?

Mano gyvenimo pirmieji 48 metai buvo labai įdomūs, o takas kartais gana vingiuotas. Dažnokai pasitaikė to, ko nenorėjome ir nebuvo to, ko norėjome. Dabar matau, kad visa tai nebuvo atsitiktinai, bet išmintingai sudėliota, kad kiekvienas posūkis turėjo labai konkretų tikslą tam, kad nuvestų mane ten, kur manęs reikia. Tam, kuris mums visiems ir suteikia šį gyvenimą savo tikslams vykdyti. Net ir dabar mano žmona, vaikai ir aš jaučiamės vedami, kur visai negalvojome būti. Kiek vėliau pamatysime, ką Jis turi omeny, svarbu tik pasitikėti ir paklusti.

Prosenelis Tadas Savickas su žmona Pelagėja prie Tado sesers Stefanijos Mongirdienės (Savickaitės) namo Duburaitiuose. Tolėliau – Mongirdų gospadinė (namo prižiūrėtoja) Agasia. Apie 1947 m.

O dėl mamos indėlio į mano gyvenimą ir sėkmę, tai ir knygą apie tai galima parašyti. Neatsižvelgdama į savo labai sunkų asmeninį gyvenimą, ji pilnai atsidavė ir daug paaugojo mano mokslui, vystymui, išsilavinimui. Nuo dvejų iki septynerių metų augau Kaune, po to mūsų šeima apsigyveno Rygoje, kur pradėjau lankyti mokyklą, o ją baigęs įstojau į universitetą.

O kur gyvenote iki dvejų metų?

Gimiau Sibire, netoli Mongolijos ir Kinijos sienų. Baigęs Kauno politechnikos institutą, tėvas buvo paimtas į sovietinę armiją, o mama, kaip jauna matematikos pedagogikos specialistė, nusiūsta stažuotei. Ten gyvenome, kol nesugrįžome į Kauną.

Jau daugiau kaip porą dešimtmečių darbuojatės G. Washington'o universitete (GWU). Koks buvo Jūsų kelias į mokslą? Kokia Jūsų darbo kasdienybė? Ką per tuos 20 metų pavyko pasiekti? Ar tarp kolegų ir studentų yra daugiau lietuvių?

GWU dėstau nuo 2000-ųjų rugpjūčio. Kelias į mokslą buvo tiesus dėka mamos pastangų. Rygoje mokiausi mechanikos, gavau inžinieriaus diplomą, o Amerikoje tapau ekonomikos, po to – finansų magistru, apgyniau filosofijos daktaro disertaciją finansų srityje. Mokiausi be perstojo dvidešimt vienerius metus. Dėkui Dievui, už mokslą neteko mokėti nė kapeikos, nė cento: Rygoje mokslą valdžia apmokėjo ir dar gerą stipendiją mokėjo už gerus pažymius, o Amerikoje gelbėjo profesorių asistentų darbas ir stipendijos. O į Ameriką išvažiavau mokytis pagal Fulbraito stipendiją (Fullbright Scholarship) 1993 m. dar su sovietiniu pasu, kurio galiojimo terminas pasibaigė 1996-aisiais. Kitos išeities nebuvo, nes nei latviai, nei lietuviai pilietybės man nedavė. Latviai nedavė todėl, kad nesu latvis (tuomet toks buvo jų įstatymas), o

lietuviai, - kad nesu gimęs Lietuvoje ir tuomet negyvenau Lietuvoje. O praėjus vieneriems metams po doktorantūros baigimo, amerikiečiai atėmė negaliojantį sovietinį pasą ir davė savąjį.

Kasdienybės, kaip tokios, ir nėra. Nėra vienodų dienų. O kartais norėtusi kasdienybės, net rutinos ir ramybės, bet jos nėra. Nes visą laiką susieškau sau naujų darbų, projektų, o tuo pačiu ir problemų. Neduota, matyt, man ramiai gyventi. Nes, jei šiaip sau sėdėsiu ir ramiai gyvensiu savo malonumui, tai, kai reikės „pereiti Jordano upę“, nelabai galėsiu atsiskaityti už tą laiką, kuris man čia buvo dovanotas.

Ko pasiekiau? O kaip tai matuojama? Profesionaliu požiūriu gal ir nelabai daug. Esu parašęs tik gal tuziną ar pusantro tuzino mokslinių straipsnių, per savo rankas praleidau du ar tris tūkstančius studentų. Bet juk profesionalūs darbai dažniausiai nėra tas tikslas, dėl kurio mes šioje Žemėje esame. Tai dažnai tik fonas, kontekstas. O ką pasiekiau kitais atžvilgiais, man bus pranešta galutiniame teisme.

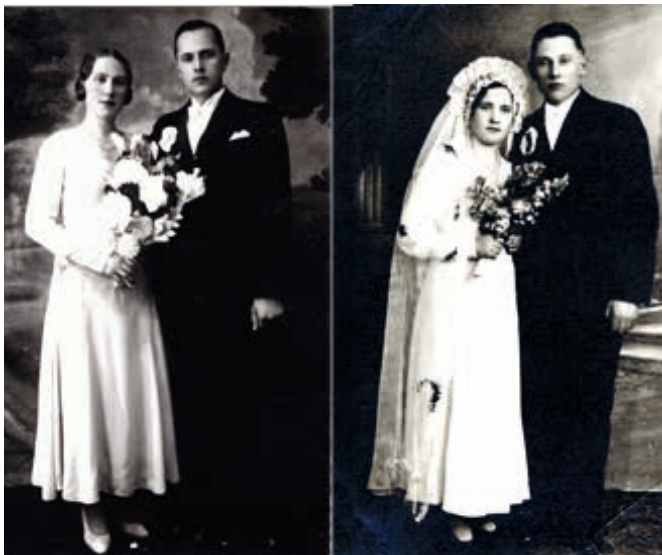
Tarp kolegų universitete lietuvių nėra. Per visą šį laiką turėjau tik du lietuvių studentus. O šiemet pagaliau pradėjo studijuoti ir pirmasis latvis. Estų dar nėra buvę.

Kokia Jūsų giminės istorija? Koks herbas? Už ką ir kada giminės protėviams suteiktas? Kada legitimavotės? Ar tik Jūs, ar ir kiti šeimos nariai jau legitimuoti?

Savickai užima žinomą vietą ir LDK, ir Abiejų Tautų Respublikos istorijoje. Julian Sawicki Lenkijoje, Marek Sawicki Anglijoje ir Harry Sawicki Amerikoje tai yra plačiai išnagrinėję. Visi Savickai yra kilę iš riterišių šeimų, XII-XIV a. gyvenusių Palenkėje, aplink Sawice kaimelį. Julian Sawicki, gyvenantis Varšuvoje, turi parengęs išsamų genealoginį medį nuo tų laikų. Savickai turėjo keletą skirtingų herbų – Cholewa, Ślepowron, Nowina, Bawola Głowa, Suchekomnaty, o pats pagrindinis – Lubicz.

Tadas ir Pelagėja Savickai su savo vaikais. Iš kairės: Mania (Marija, g.1898), dešiniau – tėvas, gilumoje – mama, už kurios nugaros Stefanija (g.1912), truputį į priekį – Vanda (g.1904), už kolonos – Stanislava (g.1914), šalia – Helia (Elena, g.1917), už kitos kolonos, dešiniau – Marijonas, toliau – Liudvika (g.1910), besilaikanti už parankės broliui Tadaui (g.1905). Pačiame priekyje stovi sūnūs Antanas (g.1906) ir Juozas. Panevėžys, apie 1945-1949 m.

Dviejų brolių ir seserų vestuvės. Kairėje nuotraukoje: Tado ir Pelagėjos duktė Liudvika Savickaitė su vyru Vladu Ravaičiu. Panevėžys, 1932. Dešinėje nuotraukoje: Tado ir Pelagėjos sūnus Tadas Savickas (Roberto senelis) su žmona Ona Ravaityte. Panevėžys, 1933.

Dr. Jan Ciechanowicz savo knygos „Rody Rycerkie Wielkiego Księstwa Litewskiego“ („Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės riteriškos giminės“) penktajame tome 15 puslapių yra paskyręs Savickų istorijai ir darbams. Daug jų tarnavo pas Lietuvos didžiuosius kunigaikščius ir Lenkijos karalius. Pavyzdžiui, pas Lietuvos Didįjį kunigaikštį Švitrigailą tarnavo Tomas Savickas, kuris buvo Liubarto pilies kapavietės valdytojas. Deja, tarp jų pasitaikė ir tokių, kurie labai uoliai vykdė įsakymus griauti ir grobti stačiatikių bei protestantų dvarus ir gyvenvietes. Anot dr. J. Ciechanowicz, vienas iš jų žiauriai persekiojo „žydus“ už tai, kad jie laikėsi Šabato, t. y. tikrosios Dievo įsteigtos (pagal Bibliją) poilsio dienos paskutiniąją savaitės dieną, o ne Romos au-

toritetų įsteigtos naujosios poilsio dienos pirmąją savaitės dieną, sekmadienį. Turbūt tarp šių „žydų“ persekiojo ir Šabato besilaikančius krikščionis. Ironiška: bent vienas iš dabartinių Savickų – Robertas Savickas – yra būtent toks Šabato besilaikantis (bet ir Kristaus prisikėlimą, pirmąją savaitės dieną gerbiantis) protestantas.

Pats įžymiausias turbūt buvo Motiejus Savickas (Maciej Sawicki), iš pradžių tarnavęs sekretoriumi Radviloms, o vėliau – karaliui Steponui Batorui. Be to, jis dar buvo Mielniko starosta, Palenkės kaštelionas, Drohičino vaisksis ir vienas iš Liublino unijos signatarų. Maciejus turėjo Liubičo (Lubicz) herbą. Už nuopelnus 1580 m. gavo Czarny Łozy dvarą Volunės vaivadijoje.

Dr. J. Ciechanowicz apie Savickų genealogiją rašo ne tik jau minėtoje knygoje, bet ir knygos „Rody Szlacheckie Imperium Rosyjskiego Pochodzące z Polski“ („Rusijos imperijos bajorų giminės, kilusios iš Lenkijos“) devintajame tome.

Pasak jo, Vilniaus ir Minsko senosios heraldikos kolekcijose yra daug oficialių bylų, aprašančių šios giminės atskirų šakų darbus. Pasakojama apie Lubicz herbo Tomo, Kazimiero ir Antano Savickų šeimas, gyvenusias Ukmergės pavietyje, ir kad jos yra kilusios iš Motiejaus Savicko, Palenkės kašteliono, kuris 1566 m. buvo Seimo narys ir kartu su kitais pasirašė Liublino uniją. Jo sūnus Voiciehas buvo Mielniko starosta. O Antanas Liubičas-Savickas, jų prosenelis, atvažiavo į Upytę, vedė Kataržyną Prošcevičiūtę, 1687 m. įsigijo Džiugailių dvarą, vadinamą Poravija, ir užaugino tris sūnus – Motiejų, Jurgį, ir Juozapą. Anot Julian Sawicki, šis Antanas Savickas gali būti Motiejaus Savicko, Palenkės kašteliono, proanūkis.

Iš kairės: Jingjing Cui Savickienė ir Deimantė Savickaitė, Robertas Savickas ir Raminta Savickaitė, Gytis Vitkauskas su Gertrūda Vitkauskaite, Erika Savickaitė-Vitkauskienė (Tado ir Onos Savickų anūkė), Erikos brolis Saulius Savickas, Gabrielė Vitkauskaitė, Herkus Vitkauskas, Dalija Marija Savickienė (Erikos mama), Romualdas Savickas (Roberto tėvas), Diana Paukštienė (Tado ir Onos Savickų anūkė). Vilnius, 2018.

Tačiau, kad Antano Liubičo-Savicko giminė yra susijusi su garsiojo Motiejaus Savicko gimine, kol kas yra tik prielaida, padaryta J. Ciechanowicz ir J. Sawicki. Juliano turimame genealoginiame medyje – per 5000 asmenų, įskaitant ir Motiejų Savicką, Palenkės kaštelioną. Tas medis prasideda nuo ankstyvųjų viduramžių, bet kol kas tikslios vietos Antanui Savickui iš Upytės tame medyje dar neradome. Pagal gana įtikinamus duomenis gali būti, kad Antanas Liubičas-Savickas yra iš Lietuvos kunigaikščių Giedraičių giminės.

2017 m. mane legitimavo būtent kaip Antano Savicko ir jo sūnaus Jurgio palikuonį, apie ką liudija gerbiamos Sigitos Gasparavičienės surasti ir parengti dokumentai. Žinome, jog jis atvažiavo į Upytę po karo su turkais, apdovanotas paties karaliaus Jono Kazimiero. Kai kuriuose dokumentuose pažymima, kad jis atvažiavo iš Palenkės, o kituose – iš Ašmenos pavieta. Kol kas iš giminės esu legimituotas tik aš, tačiau Lietuvoje gyvenantys giminaičiai norėtų padaryti tą patį.

Pristatykite, prašom, savo šeimą.

Turiu žmoną ir tris dukras (kol kas). Dukrelių vardai – Raminta (6 metų), Deimantė (4,5 metų), Deivina (naujagimė). Raminta kalba lietuviškai, angliškai ir kinietiška. Ir dar truputėlį moka lenkiškai ir ispaniškai. Kinietiška todėl, kad jos mamytė, mano žmona, vardu Jingjing, yra kinietė. O žmona supranta pokalbį lietuviškai. Dėl žmonos tautybės kartais „gaunu kruopų“ nuo kai kurių „baltųjų“. Bet tai nesvarbu, svarbu kad, matyt, tokia buvo Dievo valia. Ir mes laimingi visi kartu.

Sudomino Jūsų žodžiai, kad giminės istorija aktyviai domitės ir toliau ir kad ji žada nemažų netikėtumų, net ryšį su kunigaikščiais Giedraičiais. Panašios paieškos, hipotezių aiškinimasis kartais užtrunka visą gy-

venimą. Ką jau pavyko išsiaiškinti? Kas kol kas tebėra abejonių stadijoje?

Skačiau keletą senų dokumentų iš Sankt-Peterburgo archyvų, kur mūsų giminė taip pat aprašyta. Asmeniškai esu plačiai išvažinėjęs Liaudos kraštą (tą patį, kuris aprašytas Henriko Senkevičiaus romane „Tvanas“), ieškodamas protėvių ir kitų mūsų šakos giminaičių kapų, ir t. t. Daug ko yra Upytėje, Vadaktuose, Mitriūnuose. Senieji Mitriūnų gyventojai papasakojo gana daug įdomaus apie ponus Savickus, kuriems kadaise Mitriūnai, o ir gretimi kaimeliai tose žemėse priklausė. Aplankėme sugriautą Mitriūnų dvarą. O vienas iš tenyškčių mūsų pašnekovų p. Rusteika papasakojo, kaip, būdamas berniukas, savo akimis matė, kaip raudonžvaigždžiai kareiviai suėmė paskutinį Mitriūnų savininką Vaclovą Savicką, ėjusį iš kaimo pieninės namo. Mitriūnų savininkai buvo kilę iš mums lygiagrečios šakos, t. y. iš mūsų protėvio Kazimiero brolio Antano šakos (ir Kazimieras, ir Antanas buvo to paties Antano Savicko, atvažiavusio į Upytę po karo su turkais ir įsigijusio Džiugailių dvarą, anūkai).

O staigmena dėl Giedraičių tokia: būtent mūsų Savickų šaka (Antano iš Upytės šaka) turi daug genetinių sutapimų su Giedraičiais, paveldėjusiais kunigaikščių titulą. Daugiau nei su dauguma kitų Savickų. Specialistų paskaičiuota, jog pagal genetinius duomenis su Giedraičiais turėjome bendrą giminaitį vos prieš keliolika kartų, o su Savickais – su Motiejaus Savicko, Palenkės kašteliono gimine, – prieš keletą tūkstantmečių. Didelis skirtumas. Susirašinėju su Giedraičiais, stengiamės surasti ryšį. Labai gali būti, jog tarp tų šeimų, kurios gavo valdyti žemes aplink Palenkės kaimelį Sawice, buvo ir Lietuvos kunigaikščio Giedraus giminaičiai arba ainiai, kaip ir visi Savickai pasivadinę „Sawicki“ pagal vietovės pavadinimą (t. y. „vyrai iš Savicos“).

*Roberto šeima:
Robertas Savickas,
Raminta Savickaitė, Jingjing Cui
Savickienė, Deivina
Savickaitė; priekyje
stovi Deimantė
Savickaitė. Kalėdos,
2020.*

*Ama (Amelija) Savickaitė, ištėkėjusi už antros eilės pusbrolio
Sobieslavo Kazimiero Savicko (g. 1948). Ama buvo paskutinio
Mitriūnų dvaro savininko Vaclavo Savicko motina. Kairėje pusėje
Ama (iš dešinės) Mitriūnų dvaro fone stovi su (galbūt) dvaro
gaspadine. Dešinėje pusėje – du Amos portretai.*

*Robertas Savickas
ir Alicija Maciukienė
prie Mitriūnų
dvaro griuvėsių.
2018.*

Prie šių darbų taip pat daug prisidėjo dvi mano giminitės – Elena Urbanavičiūtė iš Panevėžio ir Alicija Matiukienė, Rokiškio bibliotekos direktorė ir Liaudos krašto istorijos tyrinėtoja, pelniusi Lietuvos ir Lenkijos vyriausybinius apdovanojimus.

O kokie būdo bruožai būdingiausi Jums ir Jūsų giminės atstovams?

Nors ir sakoma, jog turime ypatingų būdo bruožų ir tai iš dalies gali būti tiesa, nemanau, kad galima ar teisinga apibendrinti individualius asmenis pagal jų giminę ar kitus kriterijus.

Būdamas Amerikoje ir rinkdamas medžiagą knygai apie pamestinukus ir našlaičius, kuriuos XX a. pirmojoje pusėje savo rūmuose buvo priglaidusi bajorės Stanislavos Jakševičiūtės-Venclauskienės šeima, girdėjau tvirtinimą, kad užatlantėje labiausiai vertinama kilmė ir finansinė padėtis. Ar ir Jums atrodo, kad tai tiesa?

Amerika labai įvairialypė, daug visokių žmonių ir dar daugiau nuomonių... Apibendrinti labai sunku.

Koks dabartinis Jūsų ir šeimos ryšys su Lietuva? Kaip dažnai lankotės? Ar yra čia likusių giminaičių? Kuo išskirtinės viešnagės tėvų ir protėvių žemėje?

Po ketvirčio amžiaus nebuvimo Lietuvoje nuo 2017 m. pradėjau važinėti kiekvieną vasarą, nes Vilniaus Gedimino technikos universitetas (VGTU) pakvietė dėsytį. Tik 2020 ir 2021 metais tokiai kelionei sutrukdė virusas.

Neatpažįstamai Lietuva pasikeitė per tuos 25 metus! Tikra europietiška šalis, kurioje beveik nieko sovietinio nebeliko. Ir žmonės, ir kultūra, viskas pasikeitė į pačią geriausią pusę. Žmonai ir Ramintai (kitos dvi dukros dar per mažos) Lietuva ir lietuviybė taipogi labai svarbios, gerbia mūsų kultūrą ir istoriją ir laukia kelionių į Lietuvą.

Nors Vilnių ir Kauną labai myliu, vis tik Liaudos kraštas dar mielesnis. Matyt, todėl, kad tai protėvių istorinė buveinė. Ir gamta ten ypatinga, natūrali.

Parengė Leonas Peleckis-Kaktavičius

Nuotraukos iš Roberto Savicko asmeninio archyvo.

MŪSŲ KOLEGAI – GARBĖS PILIEČIO VARDAS

70-asis gegužis buvo ypatingas mūsų bendruomenės nariui – Tauragės krašto bajorų vadui, LBKS senatoriui Antanui STANKUI: už verslo plėtrą, visuomeninę veiklą ir iniciatyvas miestui jam suteiktas Tauragės miesto Garbės piliečio vardas. Jūsų dėmesiui – pokalbis su kolega.

Garbės piliečio pažymėjimas ir medalis.

Garbės piliečio regalias Antanui Stankui įteikia Tauragės rajono meras Dovydas Kaminskas.

Malonu pasveikinti, tapus Garbės piliečiu. Turbūt nesuklysiu pasakęs, kad tai – vienas svarbiausių Jūsų apdovanojimų. Juk savo krašte, kaip teigia daugelio gyvenimiška patirtis, ne taip dažnai ateina tikras pripažinimas.

Jūs visiškai teisinis. Gyvenant provincijos mieste aktyviam žmogui gauti pripažinimą yra labai sudėtinga. Dažniausiai apdovanojimus gauna visuomenininkai, menininkai, sportininkai ir pan. Mano atžvilgiu susipynė daug interesų: nuo 2010-ųjų esu Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Tauragės filialo valdybos pirmininkas, daugiau kaip dešimtmetį buvau Tauragės rajono savivaldybės tarybos nariu, jau ketvirtį amžiaus esu Klaipėdos prekybos pramonės ir amatų rūmų tarybos narys, „Rota-

ry“ klubo įkūrėjas, o nuo 1992-ųjų vystau verslą. Visur yra skirtingų pažiūrų žmonės, todėl natūralu, kad nuomonės skiriasi.

Visų pirma pažįstame Jus, kaip bajorą. Kadangi enciklopedinio leidinio „Lietuvos bajorai“ pirmajame tome nėra teksto, skirto Jūsų protėviams ir palikuonims, norisi kad nors trumpai juos pristatytumėt.

Sovietmečiu savo šaknų toliau už senelius nežinojome. Mamos tėvai ir aštuonių asmenų Stankų šeima buvo ištremta į Sibirą. Tremties įbauginti ir iškankinti žmonės bijojo net savo vaikams ar anūkams pasakoti apie nepriklausomą Lietuvą, tuo labiau apie bajorystę. Tik po nepri-

Tremtinio laidotuvės Meždugrankoje. Kryžių neša senelis Stanislovas Jasaitis, šalia – Antanukas Stankus (su gėlėmis). 1956 m.

klausomybės atkūrimo tėvai pradėjo kalbėti, kad mano tėvo mama buvo kilminga. Seneliai jau buvo mirę, visi dokumentai dingę arba sunaikinti. Pasisekė, kad faneriniame lagamine, su kuriuo iš Sibiro grįžo seneliai, rado me Teodoros Lechavičiūtės-Stankienės išsaugotą sudilusį testamentą, kuriame rašoma, kad senelės tėvui jo brolis dovanoja dvarelį Gadečiuje Lenkijoje. Tai buvo atspirties taškas, nuo kurio atsekiau giminės šaknis iki 1580 metų.

Kad esate neeilinis Tauragės krašto žmogus, akivaizdu iš daugelio biografijos eilučių. Be abejo, didžiausias nuopelnas – Industrinio parko įkūrimas. Ne viename regione svajota ir bandyta kažką panašaus padaryti, bet daugeliu atvejų tos svajonės neišsipildė. O tai, ką 2005-aisiais sukūrėte, – pavyzdys, etalonas. Tik pora tų fenomeną pristatančių sakinių. Vadovaujate lietuviško kapitalo įmonei „Švytis“, kuri valdo „Tauragės industrinį parką“, o jame veiklą vykdo šiuolaikškos aukštą pridėtinę vertę kuriančios įmonės. Sukurta per tūkstantį darbo vietų, parkas užima 40 000 kv. m. pramoninės paskirties patalpų. Įspūdinga vizitinė kortelė. Ją pagarsinus belieka paklausti, kur tos akivaizdžios sėkmės paslaptis? Kokia produkcija į pasaulį iškeliauja iš jūsiškių įmonių?

Gal kam atrodo keistai, bet aš vadovaujuosi taisykle, kad mūsų mintys turi energiją ir materializuojasi. Nuo vai-

kystės turėjau savo konkrečius norus, tikslus ir jų siekiau. Bėgant laikui, viskas keitėsi, žinoma, keitėsi ir tikslai, kurie daugumoje buvo sėkmingai įgyvendinti. Prie Industrinio parko kūrimoėjome palaipsniui ir nuosekliai, kartu su sūnumis Dariumi ir Linu. Parko kūrimą, statybas, didelių užsienio kapitalo įmonių pritraukimą vykdo tik šeimos nariai, be samdomų darbuotojų. Tauragės industriniame parke veiklą vykdo viena didžiausių Europoje stiklo pluošto gaminių danų kapitalo įmonė „Jupiter Bach“, gaminanti vėjo jėgainių korpusinius gaminius; australų amerikiečių įmonė „Ansell“ gamina cheminės, dujų apsaugos kostiumus, narų kostiumus, įvairių ligoninės įrangą ir net lėktuvų pilotų dujokaukes; norvegų įmonė „Egersund Net“ gamina žuvų gaudymo ir auginimo tinklus; švedų kompanija „Trelleborg“ gamina gumos gaminius; danų įmonė „Elka raiwear“ gamina 250 pavadinimų neperšlampamų drabužių, tame tarpe ir danų policijai; švedų įmonė „Mega teknik“ gamina prietaisų laidų pynes.

Tarp ištremtųjų bendro likimo brolių ir seserų kuo išsiskiria Jūsų jaunos dienos? Į kokią kraštą likimas buvo nunešęs? Kokios patirtys skaudžiausios?

Mamos tėvai Ona ir Stanislovas Jasaičiai į Sibirą buvo ištremti 1948 m. Sužinoję, kad bus tremiami, sukvietė savo septynis vaikus, suklauptusius palaimino, kiekvienam davė pinigų, ryšulėlį ir liepė eiti pas gerus žmones.

Stankų ūkyje Šilalės rajone, Didkiemyje buvo NKVD būstinė, tad nuolat sekė šeimą. 1951 m. spalio 3 d. mano tėvo tėvus, seserį ir brolių arkliais atvežė iš Didkiemio, kitą brolių ir mūsų šeimą surinko iš įvairių Tauragės vietų. Man buvo penki mėnesiai, buvau maitinamas tik mamos pienu. Sulaipinus į vagoną, dėl streso kurį laiką mamai dingo pienas. Sunku įsivaizduoti, ką iškentė tėvai perpildytame gyvuliniam vagonė. Kuo reikėjo maitinti mane, kur skalbti, džiovinti vystyklus, kai geriama vandens trūko? Mama dvi savaites, kol buvome tremiami, buvo šlapia, nes apsivyniojusi apie save nuolat džiovino vystyklus.

Nuvežė į Krasnojarsko srities Nazarovo rajono Seletkovo kaimą. Šaltis, visi geresni rūbai išmainyti į maistą, sunkus darbas alino šeimą. Po daugybės prašymų 1953 m. mano tėvams buvo leista persikelti pas mamos tėvus į Irkutsko srities Zimos rajono Meždugrankos kaimą. Per penkerius tremties metus jie jau buvo prasigyvenę, S. Jasaitis net karvę parsiplukdęs.

Dėkoju likimui, kad likau gyvas ir galiu džiaugtis gyvenimu..

Daugelį metų remiate įvairias patriotines iniciatyvas, esate žinomas kultūros ir sporto renginių mecenatas. Ypač daug prisidėjote steigiant Tremties rezistencijos muziejų ir

Tauragės apskrities bajorai Vilniaus rotušėje. 2018 m.

„Tremtinio“ chorą. Kokia muziejaus dabartis? Kodėl remiate, kodėl mecenatas? Gal ir pats surandate laiko dainai?

Kadangi gyvenimas taip susiklostė, kad Dievas man davė daugiau, kodėl nepasidalinti su kitais? Daugumos politinių kalinių ir tremtinių jau nėra gyvųjų tarpe, o likusieji jau solidaus amžiaus, todėl, kol dar yra galimybė, reikia kažką palikti ateinančioms kartoms, kad žinotų kokių baisų periodą išgyveno mūsų tėvai ir seneliai. Tauragėje mano pastangų dėka atsirado unikalūs, šiuolaikiškas, su interaktyvia ekspozicija Tremties ir rezistencijos muziejus. Muziejus įkurtas buvusios NKVD būstinės pastate, kuris priklausė Sveikatos apsaugos ministerijai. Reikėjo įveikti daug biurokratinių problemų dėl pastato perėmimo, gauti lėšas patalpų ir ekspozicijos projektavimui bei ekspozicijos įrengimui ir patalpų remontui. Muziejų lanko Tauragės svečiai, visų mokyklų mokiniai ir visi Krašto apsaugos šauktiniai, tarnaujantys prie Tauragės esančiame dalinyje. Studijuodamas Kauno politechnikos institute dainavau vyrų chore, o dabar tam tiesiog nelieka laiko.

Kiek Tauragėje bajorų? Kuo išsiskiria jūsiškiai susitikimai, bajoriškos sueigos? Kaip seniai jiems vadovaujate?

Nuo 1996 m. esu Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos senatorius, buvau kancleriu ir visą laikotarpį esu Tauragės krašto bajorų draugijos vadas. Liūdna, kad didesnė dauguma legitimuotų bajorų, gavę bajorystės pripažinimo aktus, nebenori dalyvauti tolesnėje veikloje. Tauragės apskrityje buvo legitimuota per porą šimtų bajorų, o šiuo metu draugijoje tik keturiasdešimt narių. Kaip ir kiti kraštai rengiame pobūvius, ekskursijas, susitikimus.

Kaip vertinate Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos veiklą?

Džiaugiuosi, kad po didelių sukrėtimų išliko Lietuvos bajorų karališkoji sąjunga ir viliuosi, kad prie mūsų anksčiau ar vėliau prisijungs atskilusioji dalis.

O kodėl vis dėlto įkūrėte Rotary klubą? Juk visuomeninės veiklos apščiiai. Kiek žinau, kituose miestuose tokie klubai steigiami, viliantis veikti kažką panašaus, ką daro bajorai.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo labai domėjaisi, kas vyksta užsienyje. Mano partneris danas Ole Skovhuus sakė: „Kas yra pas mus, greitai bus pas jus“. 1995-aisiais teko viešėti Norvegijoje, be kita ko, buvau pakviestas į „Rotary“ klubo susirinkimą. Mane taip sužavėjo „Rotary“ idėja, kad grįžęs ėmiausi iniciatyvos ir jau po metų klubas buvo įkurtas. Tai mums buvo visiškai nauja ir įdomu.

Visuomeninė veikla visada patiko, be kitų veiklų dar esu vienas iš Lietuvos pramoninkų konfederacijos ir Tauragės apskrities verslininkų asociacijos steigėjų.

Išsitarėte, kad rašote knygą. Apie ką ji? Kada planuojate atiduoti spaudai?

Mano gyvenimas buvo gana sudėtingas – su daugybe įvykių ir patirčių, todėl norisi bent dalinai tai užfiksuoti ir palikti ateinančioms kartoms. Mokomės iš savo tėvų ir protėvių, tai ir mano patirtis gal kam nors pravers. 2021-ųjų rudenį galvoju atiduoti spaudai.

Kokios žmonių savybės gražiausios ir artimiausios?

Prie obalsio „Tiesa, Garbė, Orumas“ neturiu ką daugiau pridėti.

Kalbėjosi
Leonas Peleckis-Kaktavičius

2021-IEJI – JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS METAI

VIDMANTAS AIRINI

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

ETMONO JONO KAROLIO CHODKEVIČIAUS VADOVAUJAMA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARIUOMENĖ SALASPILIO IR CHOTYNO MŪŠIŲ LAIKAIS

XVII a. pirmųjų dešimtmečių karuose etmonas Jonas Karolis Chodkevičius (1561–1621)¹ vadovavo palyginti negausiai, tačiau stipriai, kovai su skirtingais priešais pritaikytai Lietuvos kariuomenei. Ją organizuoti ir aprūpinti šiuo laikotarpiu buvo sudėtinga užduotis. Nuolatinės kariuomenės, neskaitant labai negausių pasienio įgulų, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė neturėjo, tad karinių dalinių formavimas būdavo pradedamas karo atveju.

Vyriausiuoju Abiejų Tautų Respublikos ginkluotųjų pajėgų vadu buvo Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis. Vadovauti Lenkijos (Karūnos) ir LDK kariuomenėms tiesiogiai turėdavo etmonai. Lietuvos (kaip ir Lenkijos) kariuomenei vadovaujančius didįjį ir lauko etmonus skirdavo pats valdovas, kuriuo visą aptariamą laikotarpį buvo Zigmantas Vaza². Vyriausiuoju LDK vadu formaliai buvo laikomas didysis etmonas. Valdovo valia dažniausiai dėl politinių sumetimų etmonų pareigos kartais likdavo laisvos. Kuomet 1605 m. J. K. Chodkevičius buvo paskirtas didžiuoju Lietuvos etmonu, jo eitos lauko etmono pareigos liko laisvos apie 10 metų. Žymiajam LDK

karo vadui mirus 1621 m., didžiojo etmono pareigos liko laisvos 5 metus³. Kariuomenės dydį lemdavo seimo nutarimai ir valstybės finansinės bei mobilizacinės galimybės, o valdovas išleisdavo dalinių formavimą įgalinančius raštus (*listy przypowiednie*). Lietuvos etmonų galią, o tuo pačiu ir galimybes tinkamai pasirūpinti krašto gynyba mažino tai, kad vadovauti lauko kariuomenei jie galėdavo, kai ji būdavo mobilizuojama karo atveju, ir tik tiems daliniams, kurie būdavo jiems priskirti. Nebuvo ir visiškos valdžios vertikalės dviejų etmonų atveju. Lauko etmonas ne visais atvejais būdavo tiesiogiai pavaldus didžiajam⁴.

Tokiomis sąlygomis sėkmingai vadovauti kariuomenei galėjo tik labai stiprus žmogus, turintis puikius stratego ir taktiko gebėjimus, autoritetą, kuris užtikrindavo paramą valstybės viduje. Toks karo vadas XVII a. pradžioje buvo žymus Lietuvos diduomenės atstovas J. K. Chodkevičius. Jo autoritetas ir nuopelnai užtikrino vadovavimą jungtinėms Lenkijos ir Lietuvos pajėgoms 1621 m. kovose su Osmanų imperija prie Chotyno. Būda-

¹ Kai kur Jono Karolio Chodkevičiaus gimimo data laikomi 1560 m.

² Zigmantas Vaza – Lenkijos karalius 1587–1632 m. ir Lietuvos didysis kunigaikštis 1588–1632 m.

³ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, cz. III, Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 47.

⁴ A. Rachuba, *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, Przegląd wschodni*, T.III, z. 3 (11), 1994, s. 405.

Lietuvos didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius. Vilhelmo Hondiuso (Wilhelm Hondius) graviūra, 1648 m. Pro atvirą langą galima išvysti prie Chotyno ilgosiomis ietimis kovojančius husarus.

mas įtakingas didikas ir kariuomenės vadas J. K. Chodkevičius, kaip ir kiti etmonai, turėjo galimybes didinti savo galią proteguojant jam lojalius karininkus ir silpninant savo konkurentus. Vis dėlto tokios galimybės nebuvo itin plačios. Etmonas valdžią ribojė nuolatinės kariuomenės trūkumas, valdovo lemiamas sprendimas skiriant vyriausiąjį vadą ir dalinių formavimą įgalinančius raštus. Rūpindamasis valstybės gynyba, Salaspilio mūšio nugalėtojas kariams skirtus atlyginimus, valstybės išde stokojant pinigų, parūpindavo ir iš savo lėšų, todėl nekeista, kad miręs paliko nemažas skolas⁵.

Kariuomenei administruoti, valdyti, aprūpinti ir finansuoti etmono stovykloje buvo tiesiogiai su dalinių funkcionavimu susiję pareigūnai. Lauko raštininkas (*pisarz polny*), atsakingas už raštvedybą, susijusią su valstybinių dalinių finansavimu, turėjo surašyti į stovyklą atvykstančius ir periodiškai surašyti tarnaujančius dalinius. Išdininkas (*podskarbi*) duodavo rotmistrams (kapitonų atitikmuo) pinigus, skirtus samdymui, o vėliau algoms išmokėti, specialioms karinėms reikmėms, buvo atsakingas už dalinių karių aprūpinimą. Panašias funkcijas vykdė LDK komisarai (*komisarze*), turėję rūpintis algų išmokėjimu ir su tuo susijusių problemų sprendimu. Sargybininkai (*strażnicy wojskowi*) privalėjo kontroliuoti stovyklon atvykstančius ir iš jos išvykstančius dalinius, prižiūrėti sargybas bei palaikyti tvarką ir saugumą. Stovyklininkas (*obożny*) vadovavo stovyklos įrengimui ir išdėstymui, tvarkos jos viduje palaikymui. Pareigūnas parinkdavo stovyklai vietą, patogią ginantis, apsirūpinant vandeniu, pašaru ir kurui skirta mediena, taip pat organizuodavo stovyklos įrengimo darbus, rūpindavosi įtvirtinimų statymu, skirdavo daliniams vietas, kuriose jie turėdavo išsidėstyti, užtikrindavo tvarką išgygiuojant iš stovyklos bei žygio metu. Karo teisėjai (*sędziowie wojskowi*) sprendė smulkesnes kriminalines bylas. Bylos, kurių metu buvo svarstomas mirties bausmės skyrimas, buvo nagrinėjamos su kitų pareigūnų ir karininkų pagalba⁶.

XVII a. pirmajame ketvirtyje LDK kariuomenę sudarė husarų, kazokų (petihorų), lengvosios kavalerijos ir pėstininkų vėliavos (*chorągwie, rotę*). Visoje kariuomenėje dominavo kavalerija – kariuomenės rūšis, kurios daliniuose nuo seno tarnavo bajorija. Kavalerijos vėliavomis karinėse kampanijose buvo pasikliaujama labiausiai. Pėstininkai buvo neskaitlinga kariuomenės rūšis, o jų vaidmuo dažniausiai pagalbinė. Atviro lauko mūšiuose jų veiksmai neretai apsiribodavo raitijos vėliavų veiks-

mų palaikymu, sudarant sąlygas joms sėkmingai atakuoti. Artilerija buvo palyginti silpna ir negausi kariuomenės dalis. Zigmanto Vazos valdymo metu kariuomenėje išryškėjo Stepono Batoro įdiegtos naujovės.

Kariuomenę sudarančioms vėliavoms vadovaudavo rotmistrai. Jiems padėdavo ir juos pavaduodavo poručnikai (leitenantų atitikmuo) ir vietininkai. Kavalerijos vėliavą organizuojantis rotmistras samdydavo draugus (*towarzysze*), kurie savo ruožtu išruošdavo juos lydinčius kavaleristus ir tarnus. Draugas ir eiliniai kavaleristai sudarydavo mažiausią vėliavos organizacinį vienetą – palydą (*poczet*). Palydos raiteliai (*pocztowe, pacholki*) buvo eiliniai kariai, lydėdavę draugą karinėje kampanijoje, turėdavo kautis išvien su juo mūšyje. XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais draugas paprastai išruošdavo iki keturių pakinktais aprūpintų kovos žirgų ir tiek pat šarvų ir ginklų komplektų, skirtų jam pačiam ir trimis jo palydos raiteliams. XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais rotmistrai organizuodavo ir aprūpindavo savo vėliavas bei joms vadovaudavo mūšyje, nebent rotmistru būdavo etmonas arba pats valdovas. Aptariamam laikotarpiu kavalerijos vėliavą skaičiuojant etatais sudarydavo 100–200 karių.

Bajorai labiausiai vertino tarnybą husarų vėliavose, kurios jau XVI a. tapo kavalerijos branduoliu ir smogiamąja dalimi. LDK kariams husarų ginkluotė ir kovos būdas buvo įprasti nuo pastarojo šimtmečio. Diduomenės ir bajorų puoselėjama „husariška tarnyba“ (*szużba po husarsku*) XVII a. pradžioje buvo vienas svarbiausių Lietuvos karybą sudariusių elementų. Organizacija, ginkluotė ir kovos būdu jie priminė ankstesnės epochos riterius ir tuo pat metu nuo jų skyrėsi. XVI a. paskutiniajame ir XVII a. pirmajame ketvirtyje husarai galutinai tapo sunkiąja kavalerija. Kavaleristas nešiojo šalmą šysaką (*szyszak*) ar kapaliną (*kapalin*), šarvus, kuriuos sudarė šaltiesiems ginklams ir iš dalies kulkoms atspari plieno kirasa su antkakle, nešiojamos virš žieduočio (grandinių iš žiedelių sudarytų šarvų) arba tiesiog su žiedinių šarvų rankovėmis. Šarvai buvo vengriško stiliaus, nors buvo ir kitų Europoje kavalerijos nešiojamų šarvų variantų. Husarų šarvai buvo gaminami LDK miestuose Vilniuje ir, tikėtina, kad Kaune, įvežami iš Lenkijos karalystės, dabartinės Austrijos, Vokietijos ir Vengrijos teritorijos⁷. Ginkluotė buvo įvairi. Prie šono buvo nešiojamas kardas. Stepono Batoro laikais Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių ginkluotėje dominavo ir daugeliui dešimtmečių įsitvirtino vengriškųjų kardų mada. Tai turkų kardų įtakoje atsiradę kertamiesiems, pralaužiantiems smūgiams skirti

⁵ K. Źojdź, Patronat wojskowy i klientela hetmańska Jana Karola Chodkiewicza. Zarys problematyki, *Studia nad staropolską sztuką wojenną*. T. 4, Oświęcim, 2015, s. 91–92.

⁶ H. Wisner, Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 64–74.

⁷ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013, p. 56–66.

Husarų šarvai ir šalmas kapalinas, Abiejų Tautų Respublika, XVII a. pradžia.

Husarų šarvai ir šalmas šysakas, Šventoji Romos imperija, Gracas, XVI a. pabaiga.

Pistoletas ratukine spyna, Italija, XVII a. pradžia.

Pistoletas ratukine spyna, Vokietija, XVII a. I pusė.

ginklai, nukaldinti Lenkijos ir Lietuvos kalvėse, įvežami (ypač geležtės) iš Vengrijos, Austrijos ir Italijos. Dėkluose priešais balną husaras laikydavo porą pistoletų ratukinėmis spynomis, kuriuos kai kuriais atvejais pakeisdavo trumpavamzdžio šautuvas. Prie balno dešiniajame arba kairiajame žirgo šone buvo tvirtinamas koncežas (*konc-erz*), duriamasis ginklas ilga geležte, arba palašas (*palasz*), kertamasis-duriamasis ginklas plačia geležte. Pagrindinis husarų puolamasis ginklas buvo sudėtingos konstrukcijos ietis. Tai buvo brangus ginklas, kurį 1618 m. Vilniuje buvo galima įsigyti už 9 auksinus, kai tais pačiais metais kazokų ietį buvo galima nusipirkti už 1 auksiną⁸. Ietis turėdavo vėluką (vėliavėlę), kuriame, dažniausiai naudojant dviejų spalvų derinį, būdavo pavaizduoti simboliai. Husarų ieties kotas įprastai buvo labai ilgas, galėdavęs siekti net 6 m, ir iki laikymo vietos tuščiaaviduris. Tokie ginklai ilgiu galėdavo pranokti Europos valstybių, pavyzdžiui, Švedijos kariuomenės pėstininkų pikes, XVII a.

pradžioje geriausiu atveju siekdavusias 5,2–5,4 m, patogumo dėlei gerokai patrumpintas jas žygyje naudojusią karių⁹. Husarų ieties kovinis panaudojimas buvo sudėtingas. Išmokti jam reikėjo daug laiko ir pastangų, tačiau įgudusio kario rankoje ji tapdavo pačiu efektyviausiu iš visų sunkiosios kavalerijos ginklų. Vėliavai vadovavusio rotmistro valdžią simbolizuodavo buzdyganu (buzdygan) vadinama buožė. Sunkiosios kavalerijos ir kitų raitijos vėliavų poručnikai dažnai ginkluodavosi koviniais kirtikliais. Labiausiai husarus iš kitų raitelių išskiriančiu ekipuotės elementu buvo dirbtiniai sparnai, pagaminti iš medinio karkasų ir paukščių plunksnų¹⁰. Pora arba vienas sparnas buvo tvirtinami prie kavaleristo nugaros arba balno. Tiesa, sparnai nebuvo paplitę visuotiniai, o jų nešiojimas pirmiausiai siejamas su karinėmis tradicijomis, tad juos išvysti dažniausiai buvo galima ceremonijose ir iškilmingose eisenose. Egzotiškumo husarų

⁸ H. Wisner, Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 77.

⁹ R. Brzezinski, *Armia Gustawa Adolfa. Tom 1. Piechota*, 2019, s. 25; *Fenomen husarii*, Warszawa, 2013, s. 168–169.

¹⁰ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės husarai 1500–1673*, p. 68.

Koncežas, Austrija (Štirija), XVI a. pabaiga–XVII a. I pusė.

Koncežas, ATR arba Vengrija, XVI a. pabaiga–XVII a. I pusė.

Vengriškasis kardas, Abiejų Tautų Respublika arba Vengrija, XVI a. pabaiga–XVII a. I pusė.

vaizdui įprastai suteikdavo ir virš šarvų dėvimi leopardų, gepardų, vilkų ir kitų laukinių žvėrių kailiai, vietoj kurių kartais buvo nešiojami ilgi apsiaustai. Stepono Batoro valdymo laikais paplito ir originalios raitelių ekipuotės dalys. Viduramžių sunkiuosius balnus pakeitė praktiškesni rytietiškų bruožų husariškieji balnai su originalios formos balnakilpėmis. Perimti ir kai kurie senųjų balnų ypatumai. Raitelis sėdėdavo balne giliai ir galėdavo užtikrintai atakuoti ilgąja ietimi¹¹.

Sunkiosios kavalerijos išlaikymas buvo brangiausias. XVII a. pradžios Lietuvos husarų vėliavose tarnavusių draugų palydos buvo didelės, dauguma turinčios 4 arba daugiau karių¹². Kartu su draugu ir palydos raiteliais žygyje dalyvaudavo tarnai (paprastai iki dviejų žmonių). Jie rūpindavosi maistu, pašaru ir saugodavo stovyklą. Draugas turėdavo apsirūpinti ir žygyje reikalingu vežimu, pa-

lapine, įrankiais ir maistu. Atlyginimas už palydos tarnybą buvo mokamas draugui, kuris pinigus padalydavo palydos raiteliams savo nuožiūra. Pinigai buvo mokami už metų ketvirčius. Taip 1601-aisiais metų ketvirtį tarnavęs lietuvių husaras gaudavo 20, o 1621 m. – 30 auksinų¹³. Buvo atsižvelgiama į tai, kad draugams tekdavo pagrindinė kariuomenės tautinių vėliavų rengimo, aprūpinimo ekipuote ir ginkluote išlaidų dalis. Kariuomenė dažniausiai buvo samdoma ketvirčiui, rečiau metams, tad atlygis už tarnybą negalėjo būti vienintelis karių pragyvenimo šaltinis. Atlyginimo kariams kartais tekdavo laukti ilgai. Tokiomis sąlygomis į sunkiosios kavalerijos vėliavas stengtasi verbuoti bajorus, turinčius bent nedideles, pragyventi leidžiančias žemės valdas¹⁴. Dalį į husarų vėliavą samdomų draugų ginkluotės ir ekipuotės turėdavo parūpinti rotmistras. Didelę išlaidų dalį sudarydavo vėliavos

¹¹ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa, 1982, s. 191–192.

¹² 1616 m. Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilos husarų vėliavos rejstras. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, (AGAD), Zbiór Branickich w Suchoj, sygn. 78/97, s. 308.

¹³ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, s. 92–93, 104; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 168–169.

¹⁴ J. Teodorczyk, *Polskie wojsko i sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku*, *Studia i materiały do historii wojskowości*, T. XXI. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 296.

XVII a. pradžios kirasyrai. Iš Johano Jakobio fon Valhauzeno (Johann Jacobi von Wallhausen) veikalo „Karo menas raitomis“ (*Kriegskunst zu Pferd*), Frankfurtas prie Maino, 1616 m. Kavaleristai šarvais bei ginklais atitinka LDK kariuomenės sunkiai ginkluotus reitarus (vokiškąją kavaleriją).

aprūpinimas ietimis. Be to, draugus rotmistrai turėdavo aprūpinti karo veiksams reikalingu paraku, kulkomis, tikėtina, ir žvėrių kailiais bei sparnais, husarų muzikantus – būgnais, todėl jų išlaidos vėliavoms aprūpinti dar labiau išaugdavo. Smukiajai kavalerijai reikalingos ginkluotės ir ekipuotės krašte kartais tiesiog pritrūkdavo. 1621 m. rugpjūčio 26 d. Kaune etmonui rašytame laiške Filonas Druckis-Sokolinskis (*Filon Drucki Sokoliński*), Kristupo II Radvilos husarų vėliavai vadovavęs vietininkas, minėjo negalįs rasti reikiamų reikmenų, stokojantis ir vilkų kailių, kurių turįs tik 47 vienetus¹⁵.

Kitą LDK kavalerijos dalį J. K. Chodkevičiaus vadovavimo laikotarpiu sudarė reitai (lenk. *rajtarzy*, vok. *Reitern*). Nuo XVI a. šie vokiškosios organizacijos kavaleristai buvo Lietuvos kariuomenės dalis ir kavalerijos rūšis, paskirtimi artima husarams. Reitaras paprastai būdavo ginkluotas dviem ar trim pistoletais, trumpamzdžiu šautuvu, rapyra, palašu arba kardu, nešiodavo šarvus ir šalmą arba skrybėlę. Nuo husarų ir kirasyrų reitai neretai skyrėsi lengvesniais šarvais ir kovos būdu, kurio ypatumas buvo didesnio vaidmens teikimas šaunamiesiems ginklams. Kavaleristų eilės apšaudydavo priešą pakaitomis, kol pastarojo rikiuotei praradus daug

žmonių, pakrikdavo, ir jį buvo galima atakuoti šaltaisiais ginklais. Ilgainiui reitarų taktikoje didesnę reikšmę įgavo šaltieji ginklai, o pistoletai tapo pagalbiniais. XVII a. I ketvirtyje Lietuvos kariuomenėje jie buvo organizuoti vėliavomis, arba kuopomis, po 100–150 žirgų, o vėliau ir regimentais (pulkais), kaip 1622 m. Mikalojaus Korfo (*Mikołaj Korff*) 500 žirgų dalinys¹⁶.

Organizuoti vokiškąją kavaleriją Lietuvoje buvo sudėtinga. XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais tai buvo sunkiau nei sudaryti ir aprūpinti husarų vėliavas, kuriose tarnauti galinčių žmonių tuomet dažniausiai netrūko. Stokėjo reitarų daliniuose tinkančių tarnauti žmonių, nepakako atitinkamų žirgų ir reitarų šarvų. Ne visuomet pavykdavo sklandžiai ir laiku apsirūpinti vokiškajai kavalerijai taip svarbiais šaunamaisiais ginklais. Lenkijoje ir LDK pagamintų ginklų karo reikmėms dažnai neužtekėdavo, tad jų tekdavo ieškoti užsienyje¹⁷. Reitaras nebuvo lygus reitai. Dėl gero parengimo labiausiai buvo vertinami vokiečių kilmės kavaleristai, atvykstantys iš Prūsijos, Kuršo ir kitų kraštų. Dalis karių buvo samdoma iš vietinių LDK gyventojų. Reitarų algos neretai prilygo husarų algoms arba jas viršydavo, todėl sukeldavo antrųjų nepasitenkinimą ir pretenzijas¹⁸. Dėl funkcijų artumo ir

¹⁵ Kaunas, 1621 08 26. Filonas Druckis-Sokolinskis Kristupui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, t. 367, nr. 14768; H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, s. 93; V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673*, p. 53.

¹⁶ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, s. 101.

¹⁷ R. Matuszewski, *Muszkiety, arkebuzy, karabiny*, Warszawa, 2000, s. 19.

¹⁸ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 98–100.

kovos būdo, kuriame amžiaus pradžioje dominavo kova šaunamaisiais ginklais, reitai artimi raitiesiems arkebuzininkams (*arkebuzerzy*), o kartais šaltiniuose taip ir būdavo įvardijami. Pačioje XVII a. pradžioje palyginti negausią Lietuvos kariuomenės dalį sudarė kazokų vėliavos. Pastarosios kavalerijos kiekis ir reikšmė ilgainiui išaugo jau šimtmečio pirmojoje pusėje. Kazokų raitija, kazokų vėliavomis Lenkijos ir Lietuvos kariuomenėse buvo vadinama lengvoji ir vidutinė kavalerija, kurią sudarė vietinė bajorija ir žemesnių visuomenės sluoksnių atstovai. Šioje kavalerijoje tarnavo ir Lietuvos totoriai. Vėliavų rotmistras įprastai tapdavo didikų globojami bajorai. Kazokai, kaip ir husarai, buvo tautinės organizacijos daliniai. Jų vidinė struktūra, ginkluotė, apranga ir kovos būdai atitiko ATR karybos tradicijas. Tokių vėliavų kariai buvo ginkluoti kardais, lankais, trumpesnėmis nei husarų ietimis, šautuvais ir pistoletais. Vėliau, nuo XVII a. vidurio, kazokų vėliavų karių gretose paplitus žieduočiams su atvirais šalmais (*misiurėmis*), tokioms vėliavoms prigijo šarvininkų (*pancerni*) pavadinimas. Kazokų vėliavos tarpusavyje skirdavosi.

Tarnybai Lietuvos kariuomenėje neretai būdavo samdoma lietuviška pastarosios kavalerijos atmaina – petihorai. Tai LDK kariuomenės kavalerijos rūšis, kilusi iš to paties pavadinimo Šiaurės Vakarų Kaukazo gyventojų (*čerkesų*) raitelių. Manoma, kad iš pradžių šią raitiją sudarydavo LDK apsigyvenę atvykėliai iš Kaukazo, vėliau joje tarnaudavo bajorijos atstovai, Lietuvos totoriai, kurie XVII a. noriai stodavo į samdomos kariuomenės gretas¹⁹. Ginkluote ir kovine paskirtimi petihorai buvo kazokų ar šarvininkų atitikmuo, tačiau kariuomenės sąrašuose jų vėliavos buvo išskiriamos užrašant jų pavadinimą. Petihorai buvo tik LDK būdinga raitijos rūšis, kurios nebuvo Lenkijos kariuomenėje²⁰. Iš kitų kazokų petihorą išskirdavo specifinis ginklas ragotinė – ietis plačiu lapo formos antgaliu ir santykinai neilgu, maždaug 2,5–3 m ilgio kotu²¹. Lyginant su ilgąja husarų ietimi, ji buvo pigesnė, patogesnė gabenti ir naudoti. Tikėtina, kad kai kuriais atvejais dalis petihorų vėliavos karių būdavo ginkluota ilgosiomis ietimis, o kita dalis ragotinėmis²². Kiti petihoro ginklai buvo kardas, lankas, kartais pora pistoletų ir šautuvas. Tokiems kavaleristams buvo būdingi šarvai – žieduočiai, bechteriai (iš žiedelių ir plokštelių

sudaryti šarvai), o kartais ir rytietiškai skydai kalkanai²³. Dėl šios priežasties petihorai, kaip dalis kitų kazokų vėliavų, buvo priskiriami vidutinei kavalerijai. Lenkijos ir Lietuvos valdovo Zigmanto III Vazos 1601 m. išduotas samdos raštas rodo, kad kiekvienas kazokas privalo stoti tarnybon turėdamas gerą žirgą, dėvėdamas žieduotį, turėdamas kavalerijos pistoletą, lanką su strėlėmis ir jų dėklus bei kardą²⁴. Praėjus dviems dešimtmečiams, reikavimas kazokų vėliavos kavaleristui turėti žieduotį toliau buvo kartojamas. Vis dėlto, šarvai XVII a. pradžios kazokų kavalerijoje dar nebuvo paplitę visuotinai. Lengvąją kavaleriją atitinkančiose vėliavose žieduočius, o kartais ir kitas šarvų dalis, pavyzdžiui, dilbių apsaugas, galėjo nešioti karininkai²⁵. Aptariamu laikotarpiu kazokų vėliavos atitiko ir Lietuvos totorių vėliavos. Iš esmės skyrėsi tik jų tautinė sudėtis. Pastarųjų vėliavų rotmistras įprastai buvo Lietuvos totoriai. Kazokų algos buvo žemesnės nei husarų. 1621 m. už metų ketvirtį kazokas gaudavo 20, o husaras 30 auksinų²⁶.

LDK kariuomenei stojus į mūšį, pagrindinį vaidmenį turėdavo atlikti kavalerijos vėliavos. Atvirame lauke husarai buvo jėga, turėjusi pramušti priešą rikiuotę ir nulemti mūšio baigtį. Kazokų vėliavos (ypač atitinkančios vidutinę kavaleriją) turėjo palaikančios jėgos vaidmenį, nes buvo naudojamos husarų atakai paremti. Lengvai ginkluotos kavalerijos vėliavos atlikdavo žvalgybos užduotis, kartais pirmosios stodavo mūšin, turėdamos suklaidinti priešą, išardyti jo kovinę rikiuotę, arba išmėginti jos tvirtumą, o vėliau būdavo panaudojamos smūgiams į priešą flangus ar užnugarį bei jam persekioti. Puolimą įprastai pradėdavo husarai, kurie puldavo glaustomis gretomis. Prisiartinę prie priešų kovinės rikiuotės, husarai išvystydavo didelį greitį ir paskutinį atstumą įveikdavo jodami šuoliais, laikydami į priešus nukreiptas ietis. Vėliavos pirmojoje eilėje jojusius husarų draugus, ginkluotus ietimis, paremdavo paskui juos sekę palydų raiteliai. Sulaužę ietis į priešą karius, husarų draugai kovodavo kertamaisiais ir duriamaisiais ginklais bei pistoletais. Pavykus organizuoti gerą kavalerijos vėliavų sąveiką, priešų gretas pralaužiančius husarus tuojau pat paremdavo kazokai. Neišlaikę husarų ir kazokų vėliavų smūgio bei spaudimo, priešą daliniai turėdavo trauktis. Pramušę priešą rikiuotę, kavaleristai puldavo ją iš užnu-

¹⁹ A. Rachuba, Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, *Przegląd wschodni*, s. 389.

²⁰ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 247.

²¹ V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673*, p. 232; R. Brzezinski, *Polskie armie 1569–1696*. Tom 1, 2019, s. 26.

²² R. Sikora, *Nie tylko husaria: nieznane oblicza polskiej armii*, Kraków, 2020, s. 71.

²³ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 253; R. Sikora, *Nie tylko husaria: nieznane oblicza polskiej armii*, s. 70–71.

²⁴ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 101.

²⁵ R. Brzezinski, *Polskie armie 1569–1696*. Tom 1, s. 30, 34.

²⁶ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, s. 92–93, 104; R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 168–169.

LDK kariuomenės husarų vėliava 1605 m. Salaspilio mūšyje. Pieterio Snajerso paveikslo „Salaspilio mūšis“ fragmentas.

gario. Nepavykus pramušti priešų gretų, būdavo atsitraukiama, persitvarkoma ir puolama iš naujo²⁷. Kovoje su priešų kavalerija ir pėstininkais turėjo pasiteisinti ir Lietuvos kariuomenės petihorų ragotinės, kurios tiko kovai ir su vakarietiška Švedijos karalystės kariuomene, ir su Osmanų imperijos, rytietiško priešų, pajėgomis. Kitaip nei ilgąsias husarų ietis, lūždavusias pataikius į priešų, ragotines, kaip ir kitas panašias ietis, buvo galima panaudoti daug kartų. Puldami ietimis husarai turėjo pranašumą tiesioginiame susidūrimo su priešų kaktumuša, tad visų pirma buvo skirti frontaliniais smūgiams. Nesant galimybės taip veikti, ar atakuojant priešui iš flangų, šie kavaleristai netekdavo didelės dalies savo efektyvumo²⁸. Tokiais atvejais kovai labiau tikdavo petihorai ir kitos kazokų vėliavos.

Pėstininkai buvo svarbi J. K. Chodkevičiaus vadovaujamos Lietuvos kariuomenės dalis, tačiau laukų mūšiuose jų vaidmuo buvo daugiausiai pagalbinis. Jų paskirtis buvo kavalerijos palaikymas, remiant jos veiksmus šaunamųjų ginklų ugnimi. Jie sudarė santykinai negausią, tačiau svarbią Lietuvos kariuomenės dalį ir vėlesniuose XVII a. karuose. Vakarietiškos organizacijos pėstininkų, dar vadinamų vokiškaisiais, LDK kariuomenėje XVII a. pirmajame ketvirtyje buvo labai negausu. Pagrindinę pėstininkų dalį sudarė vengrų hai-

Lietuvos kazokų (tikėtinai ir petihorų) vėliavų kavalerija ir husarai kaunasi su švedų reitais. Pieterio Snajerso paveikslo „Salaspilio mūšis“ fragmentas.

dukų pavyzdžiu organizuoti vadinamieji lenkiškieji pėstininkai (*piechota polska*), arba lietuviškieji pėstininkai, daugiausiai komplektuojami iš vietinių LDK gyventojų. Tokie pėstininkai, kaip ir kavalerija, buvo organizuoti vėliavomis, turinčiomis po 100 arba 200 karių. Vėliavai vadovaujančiam rotmistrui padėdavo poručnikas, o kartais ir du. Dalinys turėdavo vėliavininką, būgnininką, dešimtininkus, kurie vadovavo į dešimtines (8–9 žmonės) suskirstytiems kariams. Nuo XVI a. šių karių gretose tarnavo ir Lietuvos bajorai, tačiau dėl neigiamo požiūrio į tarnybą pėsčiomis jų čia buvo labai nedaug. Pagrindinę lenkiškųjų pėstininkų dalį sudarė valstiečiai. Rotmistrais įprastai tapdavo kilmingieji, tačiau būdavo ir išimčių. Bajoru nebuvo Smolensko pėstininkų rotmistras Maksimas Volkas (*Maksim Wołk*), XVII a. 2 dešimtmetyje vadovavęs šiai LDK tvirtovei. Seimas jį nobilitavo 1616 m.²⁹

XVII a. pradžioje lenkiškieji pėstininkai buvo ginkluoti daugiausiai arkebuzomis (*rusznicy*) – lengvesniais ir trumpesniais už to meto muškietas dagtiniais šautuvais, kardais, kartais ir kirviais (*siekiery*). Tokie kirviai buvo trumpi, tikdavo ir kautis mūšyje, ir medžiams kirsti. Ilgainiui pėstininkai apsiginklavo ir muškietomis. Dešimtininkų ginkluotę be kardų sudarė alebardos arba trumpos ietys³⁰. Greičiausiai tam tikras skaičius eilinių karių kuriuose daliniuose vietoj šautuvų turėjo pikes. Karininkai (rotmistrai ir poručnikai) buvo ginkluoti kardais ir pistoletais. Kariai paprastai vilkėjo žydros, mėlynos spalvos žiponus (*żupany*), kelnes, ba-

²⁷ Lenkijos ir Lietuvos kavalerijos taktikai buvo būdingos labai glaustos kovinės rikiuotės. Tankiai išsiriakę atakuojantys raiteliai kone liedavosi keliais. V. Airini, *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673*, p. 68.

²⁸ R. Sikora, *Fenomen husarii*, s. 75.

²⁹ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 121.

³⁰ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, s. 185.

tus bei kailines (neretai vengriško kirpimo) kepurės. Tokie vengrų haidukų pavyzdžiu organizuoti ir ginkluoti pėstininkai pasižymėjo judrumu. Didžioji dalis juos sudariusių karių buvo ginkluota šaunamaisiais ginklais, todėl jų pagrindinė paskirtis mūšio lauke – priešų apšaudymas. Pėstininkų vėliavų koviniu rengimu turėdavo pasirūpinti jų rotmistrai. Atlyginimas pėstininkams būdavo mokamas kas mėnesį, jei išdas nepristokodavo pinigų. Tiesa, pusę metų nuo tarnybos pradžioje eiliniai kariai kartais turėdavo apsirūpinti iš savo atsargų. Valstybė kasmet turėdavo aprūpinti haidukus audiniais aprangai pasiūti³¹.

Mūšyje lenkiškieji pėstininkai išsirikiuodavo devyniomis ar dešimt eilių, priklausomai nuo karių skaičiaus dešimtinėse. Šaulių eilės šaudydavo viena po kitos. Iššovę pirmosios eilės kariai priklaupdavo, leisdami virš jų galvų salvę paleisti kitos eilės kariams. Vėliau tą patį atlikdavo kitos šaulių eilės. Priešui puolant pėstininkų dešimtininkai panaudodavo savo alebardas. Daugiausiai iš šaulių sudarytų lenkiškųjų pėstininkų vėliavų privalumas buvo šaunamųjų ginklų ugnies galia. Tačiau jos buvo labai pažeidžiamos, jei jų eiles pasiekdavo priešų kavalerija. Kovai su raiteliais tinkančias alebardas turintys dešimtininkai sudarė tik apie 1/10 visų dalinio karių, tad sėkmingai atremti priešų kavalerijos atakoms jų nepakakdavo, kaip ir pikėmis (ilgosiomis ietimis) galimai ginkluotų karių. Apie pastaruosius lenkiškųjų pėstininkų vėliavose apskritai išlikę per mažai žinių. Kitaip nei Lietuvos kariuomenėje vėliau paplitę įvairias užduotis atlikdavę vakarietiškos organizacijos (vokiškieji) pėstininkų daliniai, haidukų arba lenkiškųjų pėstininkų vėliavos, labiausiai tiko paremti kavalerijai, įtvirtinimams ginti bei pulti³². J. K. Chodkevičiaus vadovaujamos kariuomenės sudėtyje buvo bei Salaspilio ir Chotyno mūšiuose kovėsi iš vietinių gyventojų sudaryti lenkiškieji pėstininkai, kurių buvimą kariuomenėje galima paaiškinti valstybės išdo padėtimi, ribojusia kartais net tris kartus didesnes algas gaunančių vokiškųjų pėstininkų samdą³³. Lenkiškieji pėstininkai, vadovaujami ne svetimšalių, o iš ATR kilusių karininkų, turėjo būti ar bent atrodė labiau lojalūs valdovui, etmonams ar didikams, tuomet, kai algų negaunantys, iš užsienio kilusių karininkų vadovaujami, svetimšaliai pėstininkai galėjo atsisakyti tarnauti ar net pereiti priešo pusėn. Praėjus keliems dešimtmečiams, pastarąjį reiškinį paliudijo ir ATR ginkluotosiose pa-

Lenkiškasis pėstininkas. XVII a. pradžios paveikslas iš Goluchovo pilies Lenkijoje fragmentas. Karys ginkluotas dagtine arkebuza, kardu ir kirviu.

Žygiuojantys haidukai. XVII a. pirmosios pusės graviūra.

LDK kariuomenės lenkiškųjų pėstininkų (kairėje) susišaudymas su švedų pėstininkų pirmosios linijos batalionų mušketininkais 1605 m. Salaspilio mūšyje. Pieterio Snajerso paveikslo „Salaspilio mūšis“ fragmentas

jėgose tarnavęs jaunas prancūzas Antuanas Gramonas (Antoine Gramont), prasitaręs, kad „Lenkijos karaliai nuo senų laikų iš šių žmonių [lenkiškųjų pėstininkų] sudarydavo savo apsaugą, kaip rūmuose, taip ir žygiuose, kadangi jų ištikimybė buvo išbandyta.“³⁴ Galiausiai svarbu ir tai, kad LDK bajorai, kaip ir to paties luomo atstovai iš Lenkijos, nepatikliai žvelgė į svetimšalių karių (potencialių konkurentų) skaičiaus augimą kariuomenėje ir jų buvimą krašte, todėl stengėsi išsaugoti tautinės, lietuvių, lenkų ir vengrų kurtos pėstijos dalinius. 1605 m. rugsėjo 27 d. Salaspilio mūšį nutapiusio flamando Pieterio Snajerso (Pieter Snayers) paveiksle (1592–1666)³⁵ vaizduojami sunkiasias, forketėmis (dvi-

³¹ H. Wisner, Wojsko litewskie I połowy XVII wieku, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 123.

³² K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków, 1893, s. 46.

³³ Wisner H. Wojsko litewskie I połowy XVII wieku cz. III..., s. 121.

³⁴ А. Грамонь, *Изъ исторіи московскаго похода Яна Казимира (1663–1664 г. г.)*, Под ред. И. И. Лаппо, Юрьевъ, 1929, с. 14.

³⁵ Kartais mirties data laikomi 1667 m.

šakėmis atramomis) paremtas muškietas naudojantys Švedijos kariuomenės muškietininkai ir su jais susisąjantys etmono J. K. Chodkevičiaus kariuomenės pėstininkai, išsirikiavę intervaluose tarp kavalerijos vėliavų. Kūrinyje pavaizduoti Lietuvos kariuomenės pėstininkai ginkluoti lengvesniais šautuvais, panašiais į dagtines arkebuzas. Prie Salaspilio nepasiteisino Švedijos karaliaus Karolio IX muškietininkų kontrmaršas. J. K. Chodkevičiaus pėstininkai, priartėję prie priešininko rikiuotės per mažą atstumą, savo ginklų ugnimi palaikė dideliu greičiu puolančią LDK kavaleriją, kuri pralaužė priešų gretas.

Lietuvos artilerija buvo negausi. LDK lauko artilerijos vaidmuo karinėse kampanijose, kuriose lietuvių kariuomenei vadovavo J. K. Chodkevičius, buvo palyginti nežymus. Kariuomenei skirtų artilerijos pabūklų gamybos centras buvo Vilnius. Čia pabūklai buvo liejami ir telkiami. Vilniuje buvo ir pagrindinis arsenalas, iš kurio jie būdavo gabenami į karo veiksmų teatrus. Kariuomenės ginkluotę papildydavo karo metu iš priešų atimti pabūklai, pavyzdžiui, švedų patrankos ir mortyros, kurias pastarieji prarado pralaimėję 1601 m. Kuoknesės mūšį³⁶.

1605 m. rugsėjo 27 d. prie Salaspilio mūšiui parengta LDK kariuomenė buvo išrikiuota trimis dalimis, kurias sąlyginai galime vadinti pulkais. Istoriografijoje pateikiami kiek skirtingi Lietuvos kariuomenę sudariusių karių skaičiai, tačiau dėl jos sudėties esminių prieštaravimų nėra. J. K. Chodkevičiaus vadovaujamą kariuomenę galėjo sudaryti: 1650 husarų, 210 reitarų, 800 petihorų ir kazokų, 350 Lietuvos totorių, 1040 lenkiškųjų pėstininkų, 300 sąjungininko Kuršo kunigaikščio Frydricho Ketlerio (*Friedrich Kettler*) vedamų reitarų ir 7 pabūklus turinti artilerija³⁷. Įskaitant stovyklą, saugančią totorių vėliavas (350 žirgų), taip pat Kuršo kunigaikščio reitarus, mūšyje dalyvaujančias J. K. Chodkevičiaus pajėgas, skaičiuojant etatais, sudarė 4350 karių. Prie Salaspilio ši negausi kariuomenė įveikė skaičiumi kelis kartus pranašesnę priešą – Švedijos karaliaus Karolio IX vedamą kariuomenę, turinčią 11 340 karių (4500 raitelių ir 6840 pėstininkų su 11 patrankų)³⁸.

1621 m. pietrytiniame ATR pasienyje įvyko didžiausias Zigmanto Vazos valdymo laikų mūšis. Rugsėjo 2–spalio 9 d. prie pasienio tvirtovės Chotyno J. K. Chod-

kevičiaus vadovaujamos jungtinės Lenkijos-Lietuvos ir Zaporožės kazokų pajėgos kovėsi su Osmanų imperijos ir jos vasalų kariuomenėmis. Sultono mobilizuotas pajėgas galėjo sudaryti 98 000–104 000 karių ir kelios dešimtys tūkstančių pagalbinių žmonių su 62 pabūklais (iš jų 15 – apsiausties pabūklų)³⁹. Atremti priešų ATR išruošė 53 husarų vėliavas (8520 žirgų), 66 kazokų ir lisovčikų (*lisowczyzy*)⁴⁰ vėliavas (8450 žirgų), 10 reitarų dalinių (2160 žirgų), 5 vokiškųjų pėstininkų regimentus (6450 karių) ir 29 lenkiškųjų pėstininkų dalinius (7600 karių) – iš viso 33 180 karių, skaičiuojant etatais⁴¹. Jei-gu atmestume tiesiogiai mūšyje nedalyvavusius karius ir tuos 10 proc., kuriuos sudarė „aklosios palydos“⁴², labai tikėtina, kad lenkų ir lietuvių pajėgas prie Chotymo galėjo sudaryti 25 000–26 000 karių⁴³. Sąjungininkų Zaporožės kazokų pajėgas galėjo sudaryti apie 30 000 žmonių⁴⁴. Tais metais Lietuva pademonstravo išpūdingas mobilizacines galimybes. 1621 m. kovoms prieš Osmanų pajėgas LDK organizuotų sunkiosios kavalerijos vėliavų buvo daugiau nei kunigaikštystės kariuomenė turėjo bet kuriame kitame XVII a. kare. Lietuvos kariuomenė prie Chotyno turėjo 17 husarų vėliavų, kurias sudarė 2500 žirgų (tais pačiais metais prieš švedus Livonijoje Kristupo II Radvilos organizuotų LDK pajėgų sudėtyje kovėsi dar šešios husarų vėliavos, sudarytos iš 1008 žirgų)⁴⁵.

Kartu su Karūnos kariuomene ir sąjungininkais – Zaporožės kazokais – Lietuvos kariuomenė atrėmė visus galingo priešų puolimus ir užtikrino stiprias ATR pozicijas derybose dėl taikos sutarties sąlygų. To nesulaukęs ir 1621 m. rugsėjo 24 d. priešų apgultoje stovykloje miręs Lietuvos didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius, ir jo vadovaujama kariuomenė nepamiršti net ir praėjus 400 metų. Jie lieka nepaprastos drąsos ir profesionalumo pavyzdžiu, įkvėpimo šaltiniu dabartinei ir būsimoms Abiejų Tautų Respublikos paliukuonių kartoms.

³⁹ L. Podhorodecki, N. Raszbą, *Wojna chocimska 1621 roku*, Kraków, 1979, s. 170–171.

⁴⁰ Lisovčikai (lenk. *lisowczyzy*, rus. *лисовичики*) – lengvosios kavalerijos daliniai, kilę iš Aleksandro Lisovskio XVII a. pradžioje organizuotos savanorių formuotės (konfederacijos), vėliau virtusios plėšikaujančių karių brolia. Tai buvo samdiniai, kuriais daugiausia tapdavo lenkai, lietuviai ir rusėnai. Lisovčikai nevilkdavo šarvų, buvo ginkluoti daugiausia kardais, rytietiškais lankais, ragotinėmis arba kitomis trumpesnėmis ietimis, kartais pistoletais arba trumpavamzdžiais šautuvais.

⁴¹ L. Podhorodecki, N. Raszbą, *Wojna chocimska 1621 roku*, s. 174.

⁴² Palydos, kuriose etatų skaičius buvo gerokai didesnis už realių karių skaičių.

⁴³ L. Podhorodecki, N. Raszbą, *Wojna Chocimska 1621 roku*, s. 175.

⁴⁴ *Ten pat*, s. 176.

⁴⁵ P. Gawron, Miesce husarii w strukturze armii litewskiej w latach 1600–1635, *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, s. 101; Visų Lenkijos-Lietuvos pajėgų sąrašas pateiktas: L. Podhorodecki, N. Raszbą, *Wojna Chocimska 1621 roku*, s. 333–339.

³⁶ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku*, cz. III, *Studia i materiały do historii wojskowości*, Tom XXI, s. 127.

³⁷ A. Tyla, Pergalė prie Salaspilio, *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, Nr. 8, p. 27; H. Wisner, *Kirchholm 1605*, Warszawa, 1987, s. 101–104; J. Teodorczyk, *Polskie wojsko i sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku*, *Studia i materiały do historii wojskowości*, s. 303.

³⁸ H. Wisner, *Kirchholm 1605*, s. 100.

ATMINTIS

AUDRONĖ MUSTEIKIENĖ,
VKBS tarybos narė, LBKS senatorė, Garbės bajorė

VILNIAUS KRAŠTO BAJORŲ SĄJUNGOS DOVANA VALDOVŲ RŪMAMS

Jurgio Pleskačiausko nuotraukoje:
*Dr. Vydas Dolinskas įteikia
Elonai Varanauskienei
dovanojimo aktą.*

Mintis apie dovaną Valdovų rūmams kilo dar 2020 metų vasarą. Rugsėjo 18 d. Vilniaus krašto bajorų sąjungos (VKBS) renginyje knygos „Karalienės Bonos virtuvė“ pristatyme knygos autorė istorikė Rasa Leona- vičiūtė pasakojo, kaip gimė knyga, valgių receptus ko- mentavo VKBS kancleris, Vilniaus universiteto profe- sorius Rimantas Stukas. Renginio metu Vilniaus krašto tarybos nariai Donatas Baikštys ir Tauras Budzys pri- statė bendrą kartu su Valdovų rūmais projektą „Kara- lienės Bonos įamžinimas“ Valdovų rūmuose. Renginyje dalyvavo ir skulptorius Jonas Gencevičius.

2019 metais organizuotos kelionės „Bonos Sforcos pėdsakais“ metu aplankėme vietas, susijusias su jos gi- mimu ir mirtimi.

Daugiau kaip prieš 500 metų garsios ispa- nų Aragonų dinastijos atstovė, Italijoje užaugusi Bona Sforca buvo karūnuota Lenkijos karaliene ir didžiąja Lietuvos kunigaikštienė. Šią asmenybę pa- sirinkome ieškodami ryškiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų. Tai – valdovė, kuri į Lietuvą atnešė kulinarijos tradicijas, stalo ir vaišių etiketą, sve- tingumo supratimą, mecenatystę. Pasak idėjos auto- riaus D. Baikščio, Bona Sforca – pagrindinė LDK refor- matorė, atvežusi itališkąją kultūrą ir mylėjusi Lietuvą. Kitaip nebūtų valdovų rezidencijoje Vilniuje praleidusi septynerių metų.

2021 m. rugsėjo 9 d. VKBS padovanojo Naciona- liniam muziejui Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

Jurgio Pleskačiausko nuotraukoje:
Skulptorius Jonas Gencevičius.

valdovų rūmams Lietuvos didžiosios kunigaikštienės, Lenkijos karalienės, Neapolio karališkosios princesės ir Bario bei Rosano kunigaikštienės Bonos Sforcos (1494–1557) bareljefą.

Skulptoriaus J. Gencevičiaus iš bronzos ir marmuro sukurtas, auksuotas ir emaliu puoštas bareljefas nuo šiol puoš atkurtą Bonos Sforcos renesansinio sodelio sieną. Kurdamas atvaizdą, skulptorius pasinaudojo graviūra, kai Bona Sforca dar buvo jauna. Nenorėjo imtis dažniausiai naudojamų vėlyvųjų Bonos Sforcos portretų, kurie buvo piešti po Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo (1506–1548) mirties, kada ji jau buvo našlė. Bareljefas pritvirtintas ant atkurto Bonos Sforcos renesansinio sodelio sienos.

Kultūros viceministras Rimantas Mikaitis pastebėjo, kad bareljefas tarsi sujungė Vilnių ir Barį Italijoje, kur Lietuvos didžioji kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė palaidota. Prezidento vyriausioji patarėja, istorikė dr. Jolanta Karpavičienė teigė stebinti Bonos Sforcos at-

Bareljefo sukūrimą rėmė:

Aleksiūnienė Ilona, h. Łzawa-Świąsk;	Ganusauskas Edmundas, h. Svienčicas (Swieczys);	Serapinas Vaclovas, h. Sirokomlė (Syrokomla);
Astrauskas Virginijus, h. Pasaga (Podkowa);	Genzbigelienė Stanislava, h. Tarnava (Tarnawa);	Simonavičienė Violeta Irena, h. Rožė (Poraj) / Svarstyklės (Waga);
Augustinas Žygimantas;	Girevičius Bogdanas, h. Gulbė (Łabędź);	Stambrauskas Robertas, h. Liubičius (Lubicz);
Babrauskaitė Alfonsa Vilhelmina, h. Vanagas (Jastrzębiec);	Gradauskienė Elena, h. Grifas (Gryf);	Strazdienė Eugenija, h. Gžymala (Grzymała);
Baikštys Donatas, h. Prusas III (Prus III);	Kazlauskienė Vanda Danutė, h. Gozdava (Gozdawa);	Stukaitė-Ruibienė Eglė, h. Pelikanas (Pelikan)/Pniejnia;
Balčiauskas Donatas, h. Bogorija (Bogoria);	Kemeklis Gediminas;	Stukas Rimantas, h. Pelikanas (Pelikan)/Pniejnia;
Bandzaitienė Zita, h. Trimitai (Trąby);	Korsakas Natalijus, h. Lapinas (Lis);	Stukienė (Jagminaitė) Danutė-Marytė, h. Pelikanas (Pelikan)/Pniejnia;
Bartaškaitė Elena, h. Trimitai (Trąby);	Lileikis Saulius;	Suveizdienė Irena, h. Lada (Łada);
Bartaškienė Aura, h. Trimitai (Trąby);	Mackevičius Kazys, h. Gieraltas (Gieralt);	Svirskienė Raimonda, h. Leliva (Leliwa);
Bartkienė Laima, h. Gulbė (Łabędź) / Jaunuolis (Junosza);	Minkevičienė Rimantė, h. Trimitai (Trąby);	Šimanskis Dainius Kazimieras, h. Leliva (Leliwa);
Baškys Aidas, h. Niesobia (Niesobia) / Pol Orla;	Muraškienė Regina, h. Vanagas (Jastrzębiec);	Šniūrevičienė Teresėlė Danguolė, h. Leliva (Leliwa);
Baškys Linijus, h. Niesobia (Niesobia) / Pol Orla;	Musteikienė Audronė, h. Pogonia IV;	Šrubėnienė Klementina, h. Vanagas (Jastrzębiec);
Batavičius Albinas, h. Grifas (Gryf);	Nemkovičienė Natalija, h. Koscieša (Kościęsa);	Taločkienė Emilija, h. Ostoja (Ostoj);
Bielinytė Aelita, h. Dževica (Drzewica);	Orlauskas Romanas, h. Erelis (Orla);	Tylienė Dalia, h. Liubičas (Lubicz);
Braškuvienė Laima, h. Ostoja (Ostoj) / Tšaska (Trzaska);	Pajaujis Kęstutis, h. Lapinas (Lis);	Tvarijonas Dainius, h. Okša (Oksza);
Budzienė Rūta, h. Raktas (Jasieńczyk);	Pesliakienė Janina, h. Koscieša (Kościęsa);	Ulevičienė Alma, h. Zadora;
Budzys Tauras, h. Raktas (Jasieńczyk);	Pleskačiauskas Jurgis, h. Naktikovas (Ślepowron);	Vadauskaitė Daiva Rūta, h. Grifas (Gryf);
Buterlevičius Vytautas, h. Pilava (Pilawa);	Pocevičienė Regina, h. Kotvičas (Kotwicz);	Valeika Lechas Bagdonas, h. Laivas (Korab);
Butkevičius Stanislovas, h. Tšaska (Trzaska);	Radavičius Žilvinas, h. Rudnica;	Vanagas Jurgis, h. Vanagas (Jastrzębiec);
Chmieliauskas Sigitas, h. Vanagas (Jastrzębiec) / Ogončikas (Ogonczyk) / Rožė (Poraj);	Rimdžiuvienė Rimutė, h. Dolenga (Dołęga);	Varanauskienė Elona, h. Ostoja (Ostoj) / Tšaska (Trzaska);
Čiškevičius Algirdas, h. Zervikapturas (Zerwikaptur);	Rimeikienė Ana, h. Trimitai (Trąby);	Zdanys Giedrius;
Damalakienė Leona, h. Trimitai (Trąby);	Rusteika Aurelijus, h. Leliva (Leliwa);	Žoštautas Zenonas, h. Rola.
Didžiulienė Irena, h. Grifas (Gryf);	Sakalauskienė Gražina, h. Nalenčas (Nałecz);	
Didžiulienė Janina, h. Grifas (Gryf);	Sakalauskienė Vitalija, h. Pobogas (Pobóg);	
	Sapinska Ilona, h. Raktas (Jasieńczyk) / Koscieša (Kościęsa);	

Aido Baškio nuotraukoje: Bareljefo atidengimo iškilmėse – Vilniaus krašto bajorų sąjungos nariai.

gimimo renesansą ir linkėjo, kad tų laikų mecenatystės dvasia leistų gilią šaknis nūdienos Lietuvoje.

Bareljefo atidengimo iškilmėse dalyvavęs Vilniaus universiteto rektorius, prof. dr. Rimvydas Petrauskas pabrėžė, kad „Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje santuokos buvo politinis įrankis, siekiant didesnės įtakos“, kad „ši sąjunga atvėrė naujus valstybės politikos horizontus, rodė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ambicijas“.

Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų direktoriaus dr. Vydo Dolinsko teigimu, Bonos Sforcos bareljefui parinkta vieta jos vardu pavadintame renesansiniame sodelyje, kad visi vilniečiai ir svečiai, eidami pro muziejų, galėtų pasigrožėti kūriniu, prisiminti šią iškilią asmenybę: „Siena, ant kurios pritvirtintas bareljefas, užstoja renesansinį sodelį nuo vėjų. Čia, kaip manoma, Bona Sforca buvo įkūrusi nedidelį itališką sodą sau ir artimiausiai aplinkai. Sode-

lyje augo prieskoninės žolės bei gėlės, greičiausiai čiurleno fontanas“.

VKBS vadė Elona Varanauskienė padėkojo skulptoriui J. Gencevičiui, tekstinės lentelės kūrėjui prof. Auriui Klimui, projekto architektui senatoriui T. Budziui ir visiems, prisidėjusiems prie šios iniciatyvos bei parėmusiems projektą – „Kiekvienas esate šios dovanos bendraautorius“.

Renginyje be jau minėtų asmenų dalyvavo VKBS atstovai – bareljefo sukūrimo ir dovanojimo rėmėjai, Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos vadovybės, Italijos, Lenkijos ir kitų šalių ambasadų bei kultūros institutų atstovai, kultūros, mokslo, meno visuomenės atstovai bei rėmėjai. Renginyje šoko senosios muzikos ansamblis „Puelli Vilnenses“ (vadovė – Giedrė Strikulienė), renginį vedė aktorius Rimantas Bagdzevičius.

ENRIKA MUSTEIKYTĖ,
h. Pogonia IV bajorė, VKBS tarybos narė

GRAFAITĖS EMILIJOS PLIATERYTĖS ATMINIMO ĮAMŽINIMAS

Paminklinė lenta, skirta Emilijai Pliaterytei.
Skulptorius – Jonas Gencevičius.

Tauras Budzys:
„Man patinka, kai mano
darbus šventina.“

Liepos 4 d., minint 190 metų sukaktį, kai prie Dusetų bažnyčios grafaite Emilija Pliaterytė su adjutantu ir pusbroliu paskelbė 1831 m. sukilimo pradžią, ant Dusetų bažnyčios šventoriaus sienos atidengta šiam įvykiui atminti bareljefinė lenta. Projekto sumanytojai ir įgyvendintojai – VBKS, skulptorius – Jonas Gencevičius, projekto architektas – VKBS vado patarėjas, LBKS senatorius Tauras Budzys, frezuotą ir nupoliruotą akmeninę lentą dovanojo UAB „Statybų servisas“. Projektas derintas su Panevėžio vyskupija, leidimą išdavė Zarasų r. savivaldybės ir kultūros paveldo departamentas.

Renginį atidarė kanauninkas Stanislovas Krumpļauskas, kviesdamas į visuotinę maldą. Sveikinimo

žodį tarė VKBS vadė Elona Varanauskienė: „Atvykome su lydinčiu mus baikerių trenksmu. Įdomu, kad vienas to meto įvykių liudininkų yra šiandien su mumis. Tai – XVIII a. Dusetų varpinė, girdėjusi grafaite Emilijos Pliaterytės, sukilėlių karinių pajėgų kapitonės, pasakytą kalbą apie sukilimo prieš žiaurią carinę priespaudą pradžią. Mes, Vilniaus krašto bajorų sąjungos nariai, labai džiaugiamės, galėdami drauge su jumis atidengti paminklinę plokštę šiam įvykiui pažymėti. Tai – mūsų dovana Dusetų bažnyčiai ir miestelio gyventojams“.

Gausiai susirinkusius gyventojus ir svečius sveikino ir profesorius emeritas Jurgis Vanagas, dovanodamas kan. S. Krumpļauskui savo šiais metais išleistą monografiją „PLIATERIAI. Asmenybės, veikla, paminklai“.

Atidengta lenta buvo iškilmingai pašventinta. Atskirą padėką projekto iniciatoriui T. Budziui įteikė Zarasų r. savivaldybės mero pavaduotojas Rimantas Jurevičius, Panevėžio vyskupijos atstovai. „Man patinka, kai mano darbus šventina“, – atsidėkodamas pašmaikštavo architektas. Lentos atidengimo iškilmės baigėsi tautiškos giesmės sugiedojimu. Po to miestelio bažnyčioje vyko atleidai.

Pasibaigus renginiui, VKBS atstovai Dusetose aplankė skulptūrų parką ir dailės galeriją. Vėliau nuvyko prie garsiojo Stelmužės ąžuolo brolio – Bradesių ąžuolo,

Paminklinės lentos atidengimo iškilmėse – Vilniaus krašto bajorų sąjungos atstovai.

Miestelį sudrebino su bajoriškomis vėliavomis atvykę baikeriai.

apžiūrėjo baroko bruožų turinčią medinę, tašytų rąstų Antazavės Dievo Apvaizdos bažnyčią, pabuvojo Antazavės dvare, kurį galimai projektavo architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, o statybą pradėjo Pliateriai. Bajorai kelionę tęsė vykdami į Stelmužę, kuri garsi ne tik savo ąžuolu, bet ir Stelmužės Viešpaties Jėzaus Kryžiaus bažnyčia. Ši bažnyčia pastatyta nenaudojant vinių, be to, iki šių dienų išlaikė labai daug autentikos, nes buvo labiau dvaro bažnyčia, baudžiauninkai galėjo lankytis joje tik kartą per metus. Dienai baigiantis, pilni išpūdžių ir geros nuotaikos bajorai dar lankėsi Šlyninkos vandens malūne, kuriame grūdai malami akmeninėmis girnomis, klausėsi pasakojimo apie malūno istoriją, ragavo razavinių (vieną kartą maltų, grubaus malimo) miltų blynų.

Nuotraukos – Jurgio Pleskačiausko, h. *Naktikovas* (Ślepowron)

Kanauninko Stanislovo Krumpliausko padėkos žodis. Centre – VKBS vadė Elona Varanauskienė, dešinėje – architektas Tauras Budzys.

LAIŠKAS UNDINEI

Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos
Garbės Vadę Undinę Nasvytę, h. *Syrokomla* bajorę prisimenant

Renginio „Muzikuoja bajorų vaikai“, 2006 m. vykusio Bajorų rūmuose, akimirka. Iš kairės: Gražina Sakalauskienė, Elona Varanauskienė, Undinė Nasvytė su anūke Elena, Saulius Lipčius vyresnysis ir Saulius Lipčius jaunesnysis.

Mieloji Undine, šie metai Jums būtų buvę jubiliejiniai. Jau penkerius metus gyvename tik prisiminimais apie Jus, išlikote giliai mūsų atmintyje.

Aktorė, Lietuvos radijo diktorė, Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos Vadė, Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu už ypatingus nuopelnus valstybei apdovanota Vytauto Didžiojo ordino Karininko kryžiumi, buvote viena iš Sąjungos vadovų, palikusi labai šviesų ir šiltą prisiminimą apie save visoms ateities kartoms, pasiekusi, kad Trakų Vokės rūmai taptų Sąjungos būstine.

Ir šiandien, iškilus kebliai situacijai, dažnai pagalvojame: o ką pasakytų, kaip pasielgtų Undinė?

Tyliai išeina Jūsų karta. Ar daug spėjome iš jos sužinoti, išmokti, perimti? Labai gaila, bet daugelis esame sovietmečio vaikai, nuo kurių buvo slepiama istorija, nuvertinamos gražaus elgesio tradicijos, mandagaus kalbėjimo

manieros. Jaunesniame amžiuje spėjusiems išskirti į susikūrusios Sąjungos „traukinį“, dar daug ko galima buvo išmokti iš XX a. pradžią menančios kartos, kad galėtume perduoti tai savo vaikams ir vaikaičiams.

Labai gaila, bet riteriškumas, pagarbus elgesys su damomis, senjorais, elegancija jau senokai kaip ir nebemadingi dalykai. Perfrazuosiu žinomą posakį – kol riterystė segasi riterio mundurą, chamizmas spėja apibėgti pusę pasaulio. Taip ir skamba ausyse Jūsų, miela Undine, žodžiai: „Vaikeli, jei iš batų šiaudai byra, koks jis bajoras...“

Norėtusi tikėti, kad sulauksime „grįžtančio į madą“ riteriškumo siekimo, laiko skyrimo gražaus elgesio manierų tobulinimui, nes juk vienas iš mūsų Sąjungos tikslų – populiarinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos istorinį ir kultūrinį paveldą, tradicijas, gaivinti garbės, orumo, kilnumo ir pareigos principus.

Renginyje „Muzikuoja bajorų vaikai“ koncertuoja seserys Laisvė ir Julija Linkutės.

Centre – Undinė Nasvytytė su vyru Jonu Mašanausku, šalia – Laima Braškuvienė su dukra Monika Braškute-Kučinske. Bajorų rūmai, 2011 m. liepos 6 d.

O Jūsų pamokymai buvo trumpi ir griežti! Pavyzdžiui, - kad bajoriškuose renginiuose nematytumė džininių drabužių (su visa istorija apie džinsų kilmę). Kartą su kolege gavome ir mes pylos: kaip išdrįsime renginio „Bajorai ant žirgų“ metu Bajorų rūmuose suorganizuoti stalo padengimą su vienkartiniais puodeliais! Ir jokie pasiteisinimai, - kad plaunamų puodelių neužtektų, kad taip paprasčiau – čia netiko. Tiesiog taip neder. Įsidėmėjom.

Jūs labai mylėjote vaikus. Su kolege Gražina Sakalauskiene buvome naujokės Vilniaus krašto taryboje, kai mus paskyrė organizuoti kalėdinius vaikų renginius „Muzikuoja bajorų vaikai“. Jūs mielai kuravote šį renginį, puošniais bajoriškais-karališkais rūbais apsirendžiusi, jį pravedavote drauge su Kalėdų seneliu. Vaikai labai noriai dalyvaudavo, jiems šis karališkas puošnumas darėdavo didelį išpūdį. Atmintin įstrigo, kaip Jūsų sūnus Kipras Mašanauskas (LBKS himno autorius) drauge su savo dukra, Jūsų anūke Elena ekspromptu kūrė dainas prie fortepijono, o vaikai, azarto pagauti, noriai dainavo. Renginys buvo tapęs tradiciniu, gyvavo apie 10 metų.

Dažnai su sese Laima šiltai, su šypsena prisimename Jūsų pamokymus jaunesnėms damoms: „Visos moterys yra gražios, tik su amžiumi reikia savo grožiui skirti daugiau laiko“, arba: „Jei moteris jaučiasi graži – ji niekada nesušals!“

Na, o trumpų, bet labai šiltų prisiminimų pabaigai – prieš 20 metų Jūsų sukurtas, bajorų lemtį menantis eilėraštis „Sugrįžimas“, kurį Jūs tradiciškai, per Bajorystės pripažinimo aktų įteikimo iškilmes deklamuodavote:

Mes – iš tų mažų ir didelių dvarų,

*Kur alėjos saugo prosenelių balsą,
Kur iš samanotų tvenkinių
Žvelgia akys, smerkiančios Tave
nekaltą.*

*Kur gyveno žmonės orūs, nepikti,
Kur skambėjo garsas klavesino
liūdnas.*

*Augo ąžuolėlis parko vidury,
Bet nudžiūvo...*

*Sibire pražuvo sūnūs.
Lyja lietūs...*

*Čia – mūsų Lietuva.
Veidai šiurkštūs nuo gulago vėjų.
Sugrįžti...*

*Tėviškė jau – svetima.
Tik svajonėse prie stalo atsisėdi.*

*Ir atrodo – visada buvai
Ir jau niekad niekur neišeisi.
O ant sienų – protėvių veidai,
Herbo ženklas kviečia vėl Tave
gyventi!*

Prisiminimais pasidalino

Vilniaus krašto bajorų sąjungos vadė
Elona VARANAUSKIENĖ, h. Ostoja/Trzaska

Atsiminimų autorius Jonas Butkevičius su Undine Nasvytyte.

Viena iškiliausių asmenybių, su kuriomis teko garbė susitikti, - bajorė Undinė Nasvytytė.

Keletas biografinių faktų. Undinė gimė 1926 m. kovo 13 d. Jos tėvas Kazimieras Nasvytis buvo Lietuvos kariuomenės gydytojas, medicinos mokslus baigęs Berlyne. Vardą jai sugalvojo krikštatėvis dailininkas Antanas Žmuidzinavičius. Jos broliai dvyniai Algimantas ir Vytautas buvo žymūs architektai, daug prisidėję prie Vilniaus urbanistinio vystymo.

Undinė Vilniuje baigė Kunigaikštienės Birutės gimnaziją, Vilniaus universitete studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, Valstybinėje konservatorijoje lankė fortepijono paskaitas, baigė dramos studijas prie Akademinio dramos teatro. Nuo 1950 m. dirbo pranešėja valstybiniame dainų ir šokių ansamblyje „Lietuva“, nuo 1956 iki 1981 metų – diktore Lietuvos radijuje.

Susilaukė trijų vaikų. Pirmagimis sūnus poetas Arvydas Ambrasas mirė vos 22-ejų, dukra architektė Ramunė ištekojo už poeto V. Reimerio sūnaus Giedriaus, o su vyru Jonu Mašanausku susilaukė sūnaus, garsaus kompozitoriaus Kipro Mašanausko.

U. Nasvytytė yra pažymėjusi, kad svarbiausia, ką

Prof. dr. JONAS BUTKEVIČIUS,
h. Skiedra (Trzaska) bajoras

JOS PATARIMAS „IŠ AUKŠTYBIŲ“ IŠGELBĖJO NE KARTĄ

paveldėjo iš savo tėvų, buvo ypatinga tvirtybė: „Jie buvo įdomūs žmonės: žemaitis ir suvalkietė. Kai mama liko viena (tėvas 13-ai metų buvo įkalintas Sibiro lageriuose) ir su trimis vaikais, nemačiau jos raudančios, pasimetusios, dejuojančios. Nepaprastas tvirtumas.”

Susipažinome 1994 m. balandžio 24 d. atkuriamajame LBKS suvažiavime. Nuo tada kelias kadencijas buvau Seimo nariu, vėliau – Vilniaus skyriaus bajorų vado pavaduotoju, todėl teko daug bendradarbiauti ir su Undine. Man tai buvo ne darbas, o šventė. U. Nasvytytė per posėdžius visuomet švytėjo gerumu, klausimus sprendė dalykiškai, kartu gerai viską apsvarsčius. Daug klausimų aptardavome ir asmeniniuose pokalbiuose. Visuomet žavėjo jos inteligencija, išprusimas, pagarba kitam žmogui.

Malonu pažymėti, kad tuometiniame Bajorų Seime susibūrė nuostabus, darbingas, draugiškas kolektyvas. Posėdžiai buvo dalykiški, bet kartu ir smagūs. Labai išmaniai ir linksmi per Tris Karalius švėsdavome Naujuosius Metus, paminėdavome visas valstybines šventes.

Negaliu nepaminėti ir Undinės ryšio su Barborlaukio dvaro, esančio Jonavos rajone, žmonėmis. Jos dėdė (tėvo brolis) Steponas (g.1883-08-19) 1919 m. įsigijo vaistinę Jonavoje ir čia dirbo iki 1944 m., kol išvyko į Vakarus. Jis buvo ilgametis Lietuvos vaistinių sąjungos pirmininkas. S. Nasvytis įsigijo Barborlaukio dvarą ir čia gyveno. Jo dukra Birutė (viena iš keturių Stepono vaikų) ištekojo už prezidento Antano Smetonos sūnaus Juliaus, jų vestuvių pokylis vyko Barborlaukio dvare, kuriame po to dažnai lankydavosi pats Prezidentas. U. Nasvytytė pas dėdę Steponą lankydavosi nuo mažų dienų. Undinė pasakojo, kad čia

dirbtiniame dideliame Barborlaukio tvenkinyje išmoko plaukti.

Undinės ryšys su Barborlaukio ir gretimų gyvenviečių žmonėmis atsinaujino, man pradėjus draugauti su jos šeima. Mano mamos Janinos gimtoji sodyba yra gretimame Dumsiškių kaime. 1975 m. tėvui Pranui išėjus į pensiją, mama su tėčiu persikėlė iš Vilniaus čia gyventi, įkūrė namų-meno muziejų ir parką. Undinė su savo vyru kasmet lankydavosi mūsų sodyboje. Apsistodavo pas mūsų bendrus draugus docentus Martą ir Mindaugą Šiušus. Bendri pietūs, vakarienės virsdavo tikromis šventėmis. Undinė ir Jonas taip pat dalyvaudavo kasmetinėse Dumsių (dabar – Švecarijos) organizuojamose «Rudens mozaikos» šventėse.

Šiose šventėse U. Nasvytytė visuomet tardavo sveikinimo žodį, paskaitydavo lietuvių poetų eilėraščių. Nors metai vis kaupėsi, bet mus visus stebindavo Undinės balso stiprumas ir nuostabus, nepakartojamas tembras. Sukūriau Švecarijos bendruomenės herbą,

seniūnija pagamino vėliavą su šiuo herbu ir per «Rudens mozaikos» šventę ją pašventino vyskupas Juozas Preikša, o aš su savo mama, su Undine ir tuometiniu seniūnu Edmundu Muloku suorganizavome «Švecarijos kelią» – visi dalyviai susikibome rankomis ir sugiedojo me Tautišką giesmę. Ir dabar regiu tas šiltas šventiškas akimirkas...

Savo 90-metį U. Nasvytytė šventė, išleidusi antrąją prisiminimų knygą «Apie sceną, radiją ir meilę». Po kelių mėnesių – 2016 m. birželio 27 d. – jos gyvybė užgeso. Už nuopelnus Lietuvai U. Nasvytytė apdovanota Vytauto Didžiojo ordino Karininko kryžiumi.

Kartais sunkesnėse, kritinėse situacijose, kai reikia priimti sprendimą, dažnai pagalvoju: „O kaip čia pasielgtų Undinė?“ Jos patarimas „iš aukštybių“ išgelbėjo ne kartą. Esu nepaprastai dėkingas bajorai U. Nasvytytei už gilų, šiltą žvilgsnį, už geranoriškumą, jos inteligenciją ir patriotiškumą.

Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

KAZIMIERAS MACKEVIČIUS,
Vilniaus krašto bajorų sąjungos Garbės vadas (h. *Geralt*),
Žemųjų krašto geradaris

ŽMOGUS, PRALENKĖS LAIKĄ

Minint Konstantino Bogdano 95-ąsias gimimo metines

Konstantinas Bogdanas buvo Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos Senato narys, Vilniaus krašto bajorų sąjungos (VKBS) Legimitacijos ir VKBS vadas, šv. Vaitiekaus Adalberto ordino garbės riteris, šv. Kazimiero ordino riteris ir vienas iš šio ordino signatarų. Nesiruošiu analizuoti Konstantino darbinės, kūrybinės veiklos, mano tikslas – pažvelgti kraštiečio akimis į jo ryšius su tėviške, bajorija bei visuomeninėmis organizacijomis, kurių nariais buvome.

Visada elegantiškas – tokį prisimename iškilią bajorą profesorių Konstantiną Bogdaną.

Kūrybingumas, didžiulis profesionalumas, aktyvi visuomeninė veikla lydėjo jį visą gyvenimą. Konstantinas buvo „bogdaniškai“ nuoširdus, šmaikštus – toks ir išliko mūsų, bajorų, širdyse bei prisiminimuose. Valdė ne tik žodį, bet ir aštrią plunksną. Įsimintini jo straipsniai ir žurnale „Lietuvos bajoras“ – apie heraldiką, jos istoriją, vystimąsi bei reikšmę.

Esu nufilmavęs nemažai informacinės medžiagos, kurioje Konstantinas argumentuotai, šmaikščiai

Skulptorius Konstantinas Bogdanas savo dirbtuvėje.

Akivaizdu, jog Konstantino Bogdano darbo kambaryje vykstantis pokalbis susijęs su herbais.

apibūdina įvykius, pagarbiai kalba apie Lietuvos bažnytinę hierarchiją (šv. Vaitiekaus Adalberto ordino susitikimas su Kauno vyskupu Sigitu Tamkevičiumi ir arkivyskupu Kęstučiu Kėvalu).

Turiu filmuotą medžiagą, kurioje per mano suaktyvių (55 m.) minėjamą Žeimių bibliotekoje Konstantinas pasakojo apie šv. Kazimiero ordino įkūrimą, jo ištakas, pirmuosius signatarus. Konstantinas buvo vienas iš jų. Degė dideliu noru įkurti pasaulietinį lietuvišką ordiną, kuriame galėtų dalyvauti visuomeniškai aktyvūs žmonės, ir nebūtinai bajorai. Buvo įsitikinęs, kad kiekvienas turėtų surasti savo kelią į ordiną, darydamas gerus darbus. Popiežius per Nuncijų palaimino ordiną, o Konstantinas sukūrė vėliavą, spaudą su „Vyčio“ ženklu.

Ne mažiau įdomi filmuota medžiaga apie šv. Adalberto ordino narių išvyką į Čekiją, kur tūkstantmetėje bažnyčioje, kurioje kunigavo šv. Vaitiekus Adalbertas, K. Bogdanas buvo iššventintas į Ordino garbės riterius.

Minint grafų J. K. Kosakovskių (h. *Korwin*), Jonavos miesto įkūrėjų atminimą ir Jonavos 250 metų jubiliejų, Konstantinas atidengė savo sukurtą bareljefą, skirtą miesto jubiliejui ir jo įkūrėjams. Tada pirmą kartą susitiko grafas S. Kosakovskis, 1946 m. grįžęs iš Sibiro į Varšuvą, ir Konstantinas jo tėvo dvare Žeimiuose. Tąsyk, beje, Jonavos kraštotyros muziejui Konstantinas padovanojo savo pypkių kolekciją. Esu nufilmavęs šiuos istorinius įvykius.

Lietuvos visuomenė, bibliotekų skaitytojai trokšdavo išgirsti K. Bogdano žodį. Su Konstantinu ir kitais bajorais vykdavome pristatyti mano fotografijos parodos ir knygos-albumo „Tarpukario bajorai fotografijose“. Išvykos dalyviai pristatydavo Bajorų sąjungą, aš – parodą ir knygą, o Konstantinas – savo kūrybinę veiklą, šv. Kazimiero ordiną, giminės šaknis. Jo protėvių fotografijos taip pat buvo eksponuojamos toje parodoje.

Konstantinas su savimi turėjo „fleškutę“ užpildinės, kurios duodavo paragauti tik grįžtant į Vilnių. Teisindamasis sakydavo: „O jeigu man širdis sustreikuos? Reikės sužadinti“. Kartais „stimulatorius“ – pagal paslaptinę receptą brandinta „Bogdaninė“ buvo nešiojama ir lazdoje. Atsukus lazdos viršutinę dalį, turinys pagerbdavo gomurį.

Konstantinas buvo džentelmenas, gerbė ir mylėjo moteris, susitikus bučiuodavo ranką, pažerdavo komplimentų, pasakydavo gerą žodį. Kokios bajorų šventės be šokių? Užgrojus valsą, Konstantinas mesdavo lazda ir įsisukdavo į šokio sukurį.

Kuriant paminklą mūsų raštijos pradininkui, kultūros veikėjui Abraomui Kulviečiui (1510-1545), skulptoriui iškilo dilema. O kaip turėtų atrodyti Kulviečio rūbai, ypač galvos apdangalas? Į namus Konstantinui pristaciau per dvidešimt meno albumų, knygų, graviūrų, kuriuose atsispindėjo to amžiaus drabužių mada, žmonių laikysena. Peržiūrėjo daugybę mados vaizdų, tada ir pavyko pagauti skulptūros „kampą“. Tai rodo, kad menininkas siekė autentikos, kūrinio gyvybingu-

mo. Pasak Konstantino, „didesnio ir žymesnio žmogaus kaip Kulvietis Jonava neturi“, o menininkų nuomone – tai viena geriausių skulptūrų Lietuvoje.

Bogdanų šeima neužmiršta savo giminės. Bažnyčioje, kurioje pakrikštytas Konstantinas, o po to paaukęs patarnaudavo, aukojamos šv. Mišios už giminę. Žeimių dvare pakeliama vyno taurė, prisimenant tėviškę, telkšantį ežerėlį, Lankesos upelį, kuriame Konstantinas su broliu Aleksandru mėgdavo žvejoti. Konstantino šeimoje buvo įskiepytos bajoriškos vertybės: garbė, tiesa, orumas. Kaip daugelis šio krašto vaikų, mokėjo dvi kalbas: lietuvių ir lenkų, vyresnieji globojo mažesnius, o šie buvo dėmesingi vyresniems. Konstantinas iš motinos mokėsi pasiaukojimo ir kantrybės, iš tėvo – ryžto ir sumanumo, iš draugų ir kolegų – tarpusavio supratimo, elegancijos.

Ar įsiamžino Konstantinas savo meniniais darbais Žeimiuose? Ar kraštiečių deramai prisimenamas? K. Bogdanas įamžino ne tik kraštiečių Abraomą Kulvietį. Žeimiuose, priešais bažnyčią atidengtas biustas architektui Vaclovui Michnevičiui (h. *Lapė*), kuris projektavo Žeimių ir dar apie 20 kitų Lietuvos bažnyčių, Rusų dramos teatrą, Halės turgavietę Vilniuje bei daug įvairių privačių statinių. 1997 m. Žeimiuose atidengtas K. Bogdano sukurtas paminklas žuvusiems dėl Lietuvos nepriklausomybės.

K. Bogdanui suteiktas Jonavos garbės piliečio vardas (vėliau tapo ir Biržų miesto garbės piliečiu). Įamžinant kūrėjo atminimą, 2012 m. priešais bažnyčią suformuotas skveras ir atidengtas paminklinis akmuo skulptoriui atminti. Minint Žeimių miestelio 655-ųjų metų (2018 m.) jubiliejų mano ir Žeimių seniūno Fausto Pilipavičiaus iniciatyva buvo atidarytas memorialinis K. Bogdano muziejus, kurio vietą žymi skulptoriaus mokinio Kęstučio Krasausko sukurtas bareljefas. Muziejuje saugoma įvairiapusė K. Bogdano gyvenimo ir kūrybos istorija. Čia – ir Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto biusto kopija (originalas – Žalgirio mūšio muziejuje Lenkijoje, dar viena kopija – Valdovų rūmuose), pypkių kolekcija (perkelta iš Jonavos kraštotyros muziejaus) ir kt.

Minint K. Bogdano 95-ąsias gimimo metines, Vilniaus krašto bajorų sąjungos, šv. Kazimiero ordino, Konstantino plačios giminės ir mano pastangomis bei iniciatyva Žeimių dvare atidengta paminklinė lenta, kurioje pažymėta, kad **Žeimių dvare gimė ir gyveno broliai Aleksandras Bogdanas (1919-1973) – muzikas, pedagogas ir Konstantinas Bogdanas (1926-2011) – skulptorius, Jonavos ir Biržų rajonų garbės pilietis, herbo „Poraj“ („Rožė“) bajorai.**

Nuotraukos iš asmeninio archyvo.

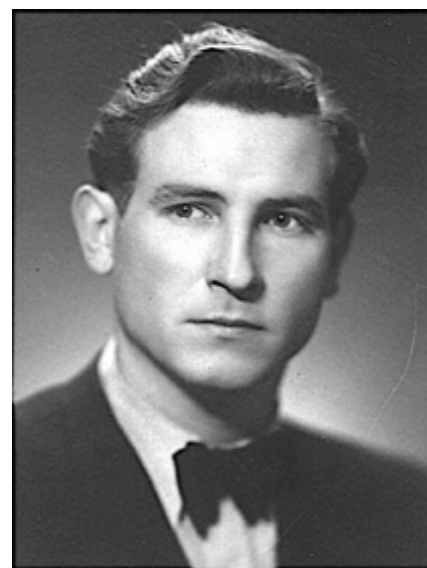
Prof. dr. JURGIS VANAGAS,
h. *Vanagas* bajoras

DRAUGAMS JIS BUVO KONSTANTINAS

Girdėjau žmonėse sakant: „Prieš septyniasdešimt metų? A, reiškia, nuo labai senų laikų...“ Jei taip, tokia ir mano pažinties su Konstantinu Bogdanu trukmė.

Dar būdamas Kauno dailės instituto studentu, Konstantinas atėjo dėstyti piešimo į tuometinę Šančių VI gimnaziją. Mokykla, užtaisiusi karo padarinius, vėl tapo neeilinė. Kilnia S. Kudoko sukurta architektūra,

*Konstantinas
Bogdanas jaunystėje.*

klasių, kabinetų ir salių įrangą, dar prieškarį pradėjusiais dirbti „smetoniškais“ pedagogais, ji ir toliau garsėjo.

Gėlės 75-mečio proga. Kairėje – K. Bogdanas, dešinėje – J. Vanagas.

Piešimo mokytojas... Neprestžižinis statusas, trečiaeilė disciplina, dažnai skirta pritrūkusiems krūvio specialistams, užsiėmimų tvarkaraščių sudarytojų stumta į paskutines dienos pamokas, panašiai, kaip ir kūno kultūra. Tokia situacija buvo daugelyje Lietuvos mokyklų. O gal tik tose, kurios neturėjo Konstantino Bogdano?

O maniškė turėjo!

Dar daugiau – jo mokytojavimo “šeštoje būdoje” (kaip anuomet populiariai vadintos Kauno vidurinės mokyklos) metai – 1947-1951-ieji, galiu drąsiai teigti, galėtų būti vadinami *epocha* mokyklos istorijoje.

Turtingai įrengtas piešimo kabinetas – su molbertais (kokių tada neturėjo net vėliau gerai pažinta KPI piešimo studija), netgi gipsiniais modeliais. Mokyklos rūmų eks- ir interjerai, šimtamečiais ažuolais turtinga aplinka, “menui alkani” priemiesčio vaikai neabejingą dailei pedagogą skatino dirbti su entuziazmu. Kaip tik toks buvo Konstantinas. “Kotas atitiko kirvį!”

Tokį ir prisimenu: ne kostiumuotą, bet vilkintį mėlyną dailininko darbinį chalatą, skvermais, gausiai pritėpliotais įvairiaspalve “abstrakcionistine” aliejinių dažų mozaika. Menininko povyžą išdavė tik dailiai pa-

J. Vanagas: „Ir aš pozavau...“.

sirištos siauros tautinės juostelės mazgas pasmakrėje ir (ko niekas kitas taip nemokėjo) valiūkiškai į šoną pakreipta plačiabrylė “renesansiška” beretė. Šie du apdarų ansamblio atributai buvo neatskiriama Konstantino Bogdano kasdienės savasties dalis (“peteliške” pasidabindavo tik iškilmų proga).

Mokyklos užklausinėje veikloje dailės reikalai užėmė labai daug vietos. Buvo inicijuojamos nuolatinės piešinių parodėlės, sienlaikraščiai apipavidalinami meniškai, rengiami jų išvaizdos konkursai, montuojamos ir tapomos dekoracijos klasių vaidinimams. Gyvavo labai veiklus dailės būrelis, prisimenu juose skaitytus referatus, ne ką prastesnius už vėliau girdėtus universitetinėse konferencijose.

Labai daug piešėme. Visur ir visada. Iš kišenių kyšodavo aprinti piešimo bloknotai (juos vadinome “ški-cblokais”) ir sauja minkštų “3M” pieštukų.

Kad tai ne tuščiažodė “proginė” panegirika, mano žodžius tepatvirtina vienas beprecedentis faktas: 1952 metais baigę vidurinę, *penkiese* iš savo laidos nuėjome studijuoti į vienintelę tada Kauno aukštosiose mokyklose meno pakraipos 25-ųjų studentų architektūros grupę. Įstojome, po šešerių metų visi ją baigėme ir visi gana sėkmingai dirbome architekto darbą. Įdomu, ar Lietuvos aukštojo mokslo istorijoje buvo antras toks atvejis?

Santykiai su Konstantinu nenutrūko ir vėliau. Dar daugiau: atsirado ir kitos gijos. Su jo jaunesniu broliu Henriku šešerius metus “trynėme suolą” minėtose studijose KPI. Vėliau, jau pats tapęs VISI profesorium,

dėsčiau architektūrą vyriausiojo trijų brolių Bogdanų – garsaus Kauno muziko – Aleksandro dukrai Rimantei. Iš jo sužinojau apie brolių skulptorių tai, apie ką sovietmečiu buvo sakoma – “ne spaudai”).

Konstantinui dirbant VDA prorektorium, ministerijos pavedimu su juo gvildenome kelis architektų mokslo darbų reikalus. Vėliau buvau išrinktas į VDA Senatą, jo posėdžiuose susitikdavome dvi kadencijas.

Sovietmečiu Konstantinas labiausiai buvo žinomas kaip valdžios pripažintas “leninianos” skulptūrų autorius. Brolis Henrikas pasakojo ne vieną anekdotišką nuotykį, susijusį su šia kūryba. Iš nuotrupų galima spręsti, kaip atidžiai sovietų valdžia kontroliavo menininkų darbą, komandavo jam, ypač, kaip rūpestingai saugojo fetišizuotą vadų įvaizdį. Keli charakteringi epizodai, susiję su viena konkrečia skulptūra. 1979 metais buvo švenčiamas Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejus. Dėl teisės rengti jo iškilmes teko gerokai pakovoti. Maskvai nelabai patiko, kad toks reikšmingas istorinis jubiliejus buvo švenčiamas „sovietijos periferijoje“, o ne sąjunginiame centre. Matyt, teko priimti įpareigojimą, kad šio jubiliejaus proga universiteto miestelyje bus pastatytas paminklas didžiajam vadui. Ne be mūsų valdžios pastangų buvo sutikta su tuo, kad paminklo kompozicijoje skambėtų ir «lietuviška gaida» – greta Lenino leista pastatyti ir V. Kapsuką.

Konstantinas, kuriam buvo pavestas šis labai skubotas darbas, jautė įkyriai pastovią kompartijos centro komiteto kontrolę. Pirmoji kilusi problema – abiejų personažų skulptūrų aukštis. Leninas buvo labai neaukštas: oficialiai skelbiama jį buvus 164 ar 165 cm ūgio. Pamenu, aplankytame Londono “Madame Tussaud” vaško skulptūrų muziejuje (kur iki neįtikėtino panašumo atkurti pasaulio įžymybių veidai, figūros, aprėdai, avalynė) Lenino ūgis man vos siekė ausį. Apie V. Mickevičiaus-Kapsuko ūgį žinių neaptikta, bet manytina, kad jis, iš pasiturinčių Sūduvos ūkininkų kilęs vyras, nebuvo žemas. Deja, partijos CK užsispyrusiai reikalavo, kad paminkle Leninas ūgiu būtų ne žemesnis už Kapsuką. “Parodomuosiuose” skulptūros eskizuose K. Bogdanui kaskart teko vis “tempti” Lenino kojas, iki užsakovo reikalavimas buvo patenkintas: figūros ūgiu tapo lygios. Dar absurdiškesnė situacija susiklostė dėl Lenino rankoje laikomos lazdelės. Mat paminkle pavaižduotais greta stovinčiais Leninu ir Kapsuku norėta priminti Lenkijos Tatrų kalnų vietovėje Poronine (kuriame Leninas gyveno 1912-1914 m.) įvykusį jų susitikimą ir tą faktą subtiliai pailustruoti kokia nors šios kalniečių vietovės tautinės atributikos detale. Tam tikslui labiausiai tiko vietos turistų labai mėgstama va-

dinamoji *ciupaga* – stilizuota, ornamentuota siaura-ašmenio, plonakočio kirvuko imitacija, labiau primenanti įprastą atsirėmimo lazdelę, nors tokia Leninas ir nesinaudojo. “Kas tai?” – buvo paklaustas šią idėją pasiūlęs autorius. Išgirdę, kad stilizuotas dekoratyvinis kirvukas, tikrintojai suglumo: “Ką, Leninas su kirviu rankoje?” Kai autorius kitą kartą atnešė *ciupagą*, nesi-skiriančią nuo lazdelės neįgaliajam, pasigirdo priekaištai: “Nejau Leninas buvo luošas?” Konstantinui teko kelis kartus keisti *ciupagos* dizainą iki jame visai neliko nė menkiausios užuominos nei į kirčiui skirtą simboli-nį prietaisą, nei į medicininę lazda.

Deja, šio paminklo Konstantinas nelaikė nusiseku-siu.

O apskritai dailės pasaulyje Konstantinas garsėjo kaip nepaprasto darbštumo ir produktyvumo meistras. Lankantis jo kūrybinėse dirbtuvėse Arklių gatvėje stebi-no sienų lentynos, pilnos skulptūrų-skulptūrėlių, vazų, bareljefų, šaržų, herbų, emblemų, medalių maketų, jau nuliėtų ir dar molyje.

Išrinktas LBKS Vilniaus krašto tarybos pirminin-ku, savo pavaduotoju pasikvietė mane, teko bendrauti visą kadenciją.

Šalia studijos įrengtame «kavos kambarėlyje» su Konstantinu esu praleidęs daug pokalbio valandų. Turė-jome ką prisiminti. Dar labiau suartėjome. Perpratau ne vieną jo būdo savybę. Niekada nemačiau Konstantino įpykusio, “išėjusio iš savęs”. Dar daugiau: jis turėjo “Die-vo dovaną” su jam būdinga atlaidžia šypsena pokalbį visada nukreipti į paprastą, kasdienę kalbą, į pozityvios nuotaikos vagą, “įžeminti įtampą”. Nepakentė “aukštų materijų”, pompastiškų frazių, “filosofavimų”. Ne kartą girdėjau ir mačiau, kai, bręstant tokiame pokalbiui, po trijų abipusių sakinių Kosto pašnekovui “atvėpdavo lūpa”.

Buvo vienas žinomiausių Lietuvoje portreto skulp-tūros autorių. Turėjo nepaprastą intuiciją, tiksliau – “vidinį matymą”. Prisimenu jo pasakojimą. Kai Mike-landželas buvo paklaustas: “Kaip jums pavyksta taip meistriškai marmure iškalti figūrą sudėtingu judesiu?”, garsusis šedevrų kūrėjas atsakė: “Aš tik nukapoju tai, kas nereikalinga”. Konstantinas daugiausia lipdė, bet pirš-tais minkomame molyje atskleisti asmens charakterį, nuotaiką, subtilią grimasą ar šypsnį, - juk tai irgi “vidinis matymas”!

Konstantinas yra nulipdęs ir atliejęs bronzoje bega-lę galvučių. Didžiuojosi, kad viena dedikuota ir man. Ir visada su didele šiluma prisimenu jos autorių.

LIETUVOS VALDOVAI EUROPOJE

VIOLETA RUTKAUSKIENĖ,
istorikė (JAV)

GEDIMINO PALIKUONĖS VIS DAR GENEALOGINIŲ MEDŽIŲ PAVĖSYJE, arba KODĖL MŪSŲ ISTORIJA TOKIA UBAGIŠKA?

Giminystės ryšiais su karališkąja Europa labiausiai išgarsėjo Gedimino palikuonys. XIV–XVI a. gediminaičių dinastijos atstovai valdė Lenkiją, Čekiją, Vengriją, atskiros giminės šakos įsiliejo į Rusijos valdovų gretas. O ir ne vienas dabartinės Europos monarchas dinastiniais ryšiais susietas su garsiąja Gedimino gimine, ir ne tik per vyriškos linijos palikuonis. Per moteriškąją giminės liniją gediminaičiai, persipynę giminystės ryšiais su Europos didžiūnais, išgarsėjo ne mažiau nei per garsiąją vyriškąją pusę. Jau vien tai, kad dvi Gedimino dukros – Aldona-Ona (Anna) ir Danutė-Elžbieta atskiroms Europos šalims davė ne vieną karalienę, per kurias jų palikuonės įsiliejo į giminystę net su Šventosios Romos imperatoriais, mus verstu suklusti ir tuo plačiau pasidomėti.

Gedimino moteriškosios linijos palikuonių giminystės ir kraujo ryšiai perkirto ne tik Piastų dinastijos linijas, bet ir Saksonijos-Vitenbergo didikų giminę, įsiliejo į Danijos karalių dinastiją, susigiminiavo su Gonzagomis – Mantujos ir Monferato didikais Italijoje. Tolima Gedimino moteriškos linijos palikuonė sėdo net į Anglijos sostą. Danutės-Elžbietos Gediminaitės, kuri buvo tikriausia karaliaus Jogailos teta (Algirdo sesuo), anūkė Jadvyga tapo Lenkijos karaliene, o jau jos vaikaitė Ana Cili, ištekėdama už Jogailos, tapo Lenkijos karaliaus Jogailos antrąja žmona – dar viena Lenkijos karaliene, turinčia gediminaičių kraujo ir giminystės ryšių su Gedimino dukterimi Danute-Elžbieta. Gedimino dukrų palikuonės įėjo į Lenkijos, Čekijos ir net Anglijos karališkąją istoriją.

Gedimino vyriškoji giminė, jos palikimas mūsų istorijoje plačiai minimas ir gerai išgarsintas, o štai moteriškoji gediminaičių giminė iki šiol lieka primiršta, tyliai savo pagarsinimo laukia garsios vyriškos linijos genealoginių medžių pavėsyje.

Ir kodėl mūsų istorija tokia ubagiška?

Prieš kurį laiką istorikas prof. E. Gudavičius viename pokalbyje su žurnalistais tēkstelėjo tokią mintį, girdi: „Visa mūsų istorija yra ubagiška...“ (1). Tai giliai įstrigo ir vis neduoda ramiai gyventi: sugrįžta skaitant istorikų darbus, vaikstant po atstatytų Valdovų rūmų erdves, klaidžiojant Vilniaus ar Kauno senamiesčiu. Dairaisi aplinkui ir vis klausai savęs: ar tikrai mūsų istorija ubagiška?

Garbingai mūsų praeičiai pažinti ir jai pristatyti dėdama daug pastangų, stengiamasi pakelti turtingus Lietuvos istorijos klotus, parodyti mūsų istoriją pilnesnę, spalvingesnę, įvairesnę ir įdomesnę. Kiekvienas naujas istorijos atradimas jaudina ir džiugina visuomenę, skatina domėtis sava istorija, ją puoselėti ir didžiuloti. Atstatyti Lietuvos Valdovų rūmai, jų erdvės pildosi naujausiais atradimais, žiniomis, faktais, įdomiais rodiniais ir radiniais. Tačiau vaikstant po jau įrengtas menes dar matai nemažai pilkos erdvės, tuščių nišų, daugybę neišnaudotų progų mūsų garbingos istorijos pristatymui, baltųjų istorijos dėmių paspalvinimui ryškesnėmis spalvomis, stipriau parodant didingą mūsų istorijos palikimą, – kad ir per Lietuvos valdovų ryšius su kitomis Europos šalių karališkomis giminėmis bei jų paveldu.

Lietuvos valdovų genealoginis medis. Vietoj karūnų – skrituliukai

Viena Lietuvos Valdovų rūmų pirmojo aukšto mēnės siena skirta mūsų valdovų genealogijai. Sienoje ištaipyta milžiniška schema, pristatanti Lietuvos valdovų ir jų šeimos narių giminystės ryšius su Vakarų Europos karališkomis ir garsią didikų šeimomis. Schemoje, kaip

Henrikas IV su žmonomis. Saksų kronika, 1492.

rašyta spaudoje, atspindėta daugiau nei 100 kilmingų asmenų: visi Lietuvos valdovai, jų tėvai, svarbesni broliai, seserys, sūnūs, dukterys ir visų jų santuokų ryšiai. Įdomi schema, bet galėtų būti dar įdomesnė, pilnesnė ir išpūdingesnė, ir toji mūsų istorija būtų daug turtingesnė ir reikšmingesnė.

Įvairūs sutartiniai ženklai, sunkiai įžiūrimos linijos, brūkšneliai, skrituliukai, taškeliai jungia valdovų dinastijas ir giminystės ryšius portretais, herbais, bet tikrieji karališki dinastijų ryšiai sunkiai įžiūrimi ir suvedami. Gedimino dukros Aldonos, tapusios Lenkijos karaliene per santuoką su Lenkijos karaliumi Kazimieru Didžiuoju, karališki ryšiai vos dviem mažais suraitytais skrituliukais paženklinėti. Gi vietoj tų skrituliukų būtų geriau nors ir maža, bet pavaizduota karališka karūna. Gal ir įrašas nekenktų, skelbiantis, kad čia ne taip sau Gedimino dukrelė, o Lenkijos karalienė. Tas pats su kita Gedimino dukra, per kurios ryšius su Lenkijos kilmingaisiais Lenkija gavo net dvi lietuvių kraujo turinčias karalienes (2).

Besidomintiems Lietuvos valdovų genealogija išleistas didesnio ir mažesnio formato „plakatas“. Iš jų sužinome, kad šios Lietuvos valdovų genealoginės schemos autorius – Eimantas Gudas, dizaineris ir išpildytojas – Saulius Marteckas, tekstų redaktorė Laima Kunickytė.

Agnė – Rusios ir Lietuvos karaliaus dukra

Apie Lietuvos valdovų /karalių ir jų giminystės ryšius su kaimyninių Europos šalių karališkomis giminėmis ankstyvaisiais viduramžiais beveik neturime jokių žinių. Tačiau kronikose stebuklingai pasitaiko vertų dėmesio paminėjimų net iš XI a. – apie mums nežinomų Lietuvos valdovų/karalių palikuones, jų susigiminiavimą su karališkąja Europa. Antai Vokietijos bibliotekose saugoma 1492 m. išleista „Saksų kronika“ („Cronecken der Sassen“) užsimena apie Rusios ir lietuvių karaliaus dukrą, gyvenusią 1070-1109 m. (3). Šioje kronikoje toji karaliaus dukra atvaizduota kartu su savo vyru Vokietijos karaliumi ir Šv. Romos imperatoriumi Henriku IV bei jo pirmąja žmona Berta. Dešinėje stovinti moteris, jo žmona, pristatoma, kaip Lietuvos-Rusios karaliaus dukra, po krikšto gavusi Adelaidės (Agnès) vardą. Šalia jos – dinastinis herbas, vėlesniais amžiais siejamas su Vytauto Didžiojo giminės simboliais. Kokie ryšiai sieja Vytautą su šia Šv. Romos imperatoriaus žmona, kol kas nežinome. Istorikai tyli.

Gal įrašą Kvedlinburgo vienuolyne apie šv. Brunoną paliko Adelaidė?

Saksų kronikoje pristatoma **Adelaidė** (Agnė) – Šv. Romos imperatoriaus ir vokiečių karaliaus Henriko IV (1050-1106 m.) žmona, Kijevo kunigaikštystė, Rusios ir lietuvių valdovo dukra. Tikrasis jos vardas – Eupraksija Prekseda, ji – Vsevolodo I-jo Jaroslavičiaus dukra ir praeityje garsaus Rusios valdovo Vladimiro Monomacho sesuo. Po pirmojo vyro Henriko III mirties kurį laiką gyveno Kvedlinburgo vienuolyne, globojama šio vienuolyno vyresniosios Adelgeidos, Šv. Romos imperatoriaus Henriko IV sesers. Galbūt Adelaidėi/Eupraksijai ir priklauso vienuolyno knygose paliktas įrašas apie Šv. Brunoną, nužudytą 1009 m. Lietuvos-Rusios pasienyje? Juk iš istorikų esame girdėję apie įrašą vienuolyno knygose, kurį padarė moters ranka. Kas geriau galėjo žinoti apie Rusios ir Lietuvos pasienyje buvusį įvykį, jei ne Rusios ir Lietuvos valdovo dukra? Tuo laiku, kai Prekseda ištėkėjo už Šv. Romos imperatoriaus, nuo Šv. Brunono Kverfurtiečio mirties tebuvo praėję vos 80 metų. 1089 m. rugpjūčio 14 d. Kėlno katedroje Adelaidė antrą kartą iš-

tekėjo už Henriko IV – Šv. Romos imperatoriaus, vėliau vokiečių karaliaus, o per Kalėdas buvo vainikuota imperatoriene. Antroji Adelaidės santuoka nebuvo sėkminga. Vyro audringas gyvenimas privertė ją ieškoti prieglobsčio saugioje vietoje. Apie vyro neištikimybę, orgijas, žiaurų elgesį jai teko liudyti prieš aukščiausius katalikų hierarchus. Į gyvenimo pabaigą Adelaidė sugrįžo į Kijevą ir po vyro mirties įstojo į vienuolyną, kur netrukus ir mirė. Palaidota Kijevo Pečorų lauros vienuolyne.

Žinomos, tik pamirštos

Pirmosios ir kiek tikresnės žinios apie Lietuvos valdovų giminystės saitus su atskiromis Europos karališkų giminių šeimomis ateina iš XIII a. Labiausiai girdėta ir dažniausiai istorijoje minima karaliaus Mindaugo žmona Morta, kurios nors ir fragmentinį gyvenimą istorijos šaltiniai pristatė ryškiausiai. Kai kurie istorikai linkę manyti ją kilus iš Latvijos. Bet štai 2008 m. Vilniuje išleistoje žinomų Lietuvos istorikų knygelėje „Lietuvos valdovai (XIII–XVIII a.)“ (sudarytojas Vytautas Spečiūnas) vienuolei mūsų karalienei nors trumpam paminėjimui neatsirado vietos.

Bet Lietuvos istorijoje buvo ir daugiau žinomų moterų, iškilusių šalia garsių Europos karalių ir valdovų. Apie jas kažkodėl mažai kalbame ir rašome. Jos lieka pamirštos, neatpažintos, stovi tarsi genealoginių medžių pavėsyje, nors atskiruose senoviniuose šaltiniuose yra minimos. Metraštininkai mini Mortos amžininkę Dausprungaitę, karaliaus Mindaugo brolio Dausprungo dukrą, ištėkusią už Danieliaus Haličiečio, Galicijos (Haličo) kunigaikščio, 1253 m. Drohičine karūnuoto su iš Romos popiežiaus atsiųsta karališka karūna Pietų Rusios-Haličo-Volynės karaliumi. Danieliaus sūnus (iš kitos santuokos) Švarnas vedė istorijai nežinomo vardo Mindaugo dukrą. Kai kurie autoriai ją įvardija Ramune (?).

Lietuvos valdovo, karaliumi vadinto Traidenio dukra Gaudimantė nutekėjo į kaimyninę Mozūriją ir tapo Boleslovo II Mozūriečio (*Boleslaw II of Mazovia*) žmona. Po krikšto gavusi Sofijos vardą, savo protėvių liniją pratęsė susilaukusi sūnų – Traidenio I-jo ir Ziemovito II-jo. Gaudimantėi/Sofijai Traidenytei mirus, Boleslovas II vedė Čekijos karalaitę Kunigundą, su kuria susilaukė sūnaus Vaclovo ir dukters Eufrozinių. Gi Vaclovas, jauniausias Boleslovo sūnus, vedė Gedimino dukrą Danutę/Elžbietą, kurios linija Lenkijos istorijai duoda dvi Gedimino giminės moteris, sėdusias į Lenkijos karališkąją sostą, o per jų palikuones susigiminiavimą su daugelio Europos karalių šeimomis (4).

Vytauto Didžiojo herbas U. Richentalio kronikoje, 1464.

Lenkijos karalienė – pagonių karaliaus dukra

Aldona/Ona – pagonių karaliaus Gedimino dukra yra viena ryškesnių, neįprasto, net tragiško likimo, mažai mūsų istorijoje prisimenamų lietuvių moterų, kuri viena pirmųjų karūnavosi svetimos valstybės karališkąja karūna ir sėdo į kaimyninės šalies karališkąją sostą, įsiliedama per savo palikuones ne tik į Lenkijos Piastų giminės tradicijas, bet ir į kitų Europos šalių karališųjų dinastijų šakas.

Šaltiniai mini tik Onos vardą, gautą su krikštu. Pirmą kartą Gedimino dukros vardą Aldona XVI a. nurodė kronikininkas Motiejus Strijkovskis, tačiau nėra žinoma kokiais šaltiniais jis rėmėsi (5). Aldona – antroji politiniais sumetimais į Lenkiją su didelėmis išklėmis nutekinta Gedimino dukra. 1325 m. spalio 16 d. (kaip rašo lenkų istorikai) Aldona, būdama 15-16 m., ištėkinta už tokio pat amžiaus būsimojo Lenkijos karaliaus Vladislovo Lokietkos sūnaus Kazimiero, vėliau pavadinto Didžiuoju. Nors Aldonos santuoka nebuvo laiminga, ankstyvaisiais santuokos metais jaunos šeimos gyvenimas buvo darnus. Maždaug po metų jiems gimė dukra Elžbieta. Po Vladislovo I Lokietkos mirties Kazimieras 1333 m. balandžio 30 d. tapo Lenkijos karaliumi, o Aldona/Ona, nepaisant anytos Jadvygos Kališietės prieštaraavimo, buvo paskelbta Lenkijos karaliene. 1335 m. gegužės 16 d. karališkajai porai gimė antroji duktė – Kunigunda. Kaip mini metraštininkai, Aldona buvo graži, linksma, pilna energijos lietuvaitė, tačiau karališkų rūmų politinis gyveni-

Aldonos Gediminaitės kraitis, arba lenkų belaisvių sugrįžimas iš lietuvių nelaisvės. Autorius - Wojciech Gersonas (Wojciech Gerson), 1894. Varšuvos nacionalinio muziejaus depozitas Lenkijos valstybės pradžios muziejui Gniezne.

Aldona Gediminaitė – Lenkijos karalienė, XIX a. pieš.

mas jai nebuvo įdomus, jame mažai dalyvavo. Pasižymėjo pamaldumu ir meile muzikai. Kelionėse ją visur lydėjo dvaro orkestro muzikantai. Aldoną traukė šokiai, jodinėjimas, medžioklė, žaidimai ir kitos pramogos. Buvo mėgstama dvariškių ir aplinkinių. Mirė netikėtai 1339 m. ir buvo palaidota Krokuvoje, karalių pilies požemyje (6). Manoma, kad jos mirtis, kaip ir vedybos, buvo susiję su politiniais įvykiais.

Karalienės Aldonos palikuonys

Po Aldonos mirties moteriškoji gediminaičių linija tęsėsi per jos dukras. Abi Aldonos dukros – Jogailos,

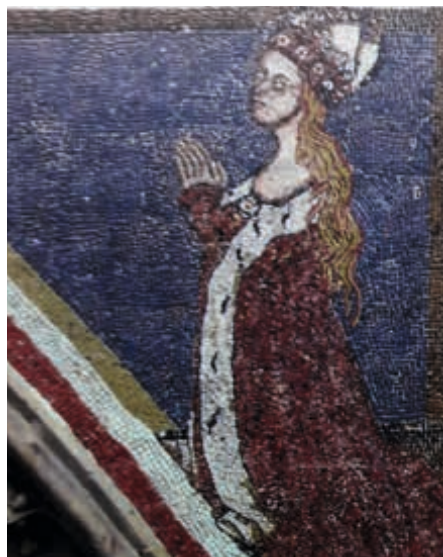
Vytauto ir kitų giminaičių tikros pusseserės – per savo tėvą Lenkijos karalių Kazimierą Didįjį ir jo seserį Elžbietą, Vengrijos karaliaus Karolio-Roberto žmoną artimai susigiminiavo ir su Vengrijos karaliaus šeima. Vengrijos karalienė Elžbieta buvo tikroji jų teta, o jos sūnus Liudvikas, būsimasis Vengrijos ir Lenkijos karalius, taip pat ir būsimosios Lenkijos karalienės Jadvygos tėvas Aldonos dukroms buvo pirmos eilės pusbroliis. Abi Aldonos dukros Liudviko dukroms – Jadvygai (būsimai Jogailos žmonai) ir jos seseriai Elžbietai – buvo antros eilės tetos.

Kazimiero Didžiojo ir Aldonos jaunesnioji dukra Kunigunda labai jauna buvo ištekinga už Šv. Romos imperatoriaus Liudviko IV sūnaus – Brandenburgo elektoriaus Liudviko VI, tačiau palikuonių nesusilaukė. Santuoka turėjo daug komplikacijų, ją buvo užprotestavęs net popiežius. Nėra aišku, kiek laiko Kunigunda gyveno kartu su savo vyru. Manoma, kad ji į vyro pusę atvyko visai į gyvenimo pabaigą. Mirė 1357 m., sulaukusi vos 22 metų. Buvo palaidota pranciškonų vienuolyne Berlyne. Apie jos gyvenimą istorija žino labai mažai. Aldonos dukros – Lenkijos karalaitės istorija lieka primiršta ir retai kada atsiminama.

Elžbieta Kazimieraitė (1326-1361 m.) – Aldonos ir Kazimiero Didžiojo pirmagimė dukra, Jogailos, Vytauto bei jų brolių ir seserų pusseserė 1343 m. išteikė už Boguslavo V Pamarietio. Jiems gimė sūnus **Kazimieras**/Kažko (iš Slupsko) ir duktė **Elžbieta Pamarietė**. Istorijai liko šiek tiek įdomios informacijos apie šiuos du Aldonos anūkus. Elžbietos ir Boguslavo V dukra bei Aldonos anūkė Elžbieta Pamarietė atsisėdo į aukščiausią tuo metu Europoje sostą, tapo ketvirtąja Šv. Romos imperijos imperatoriaus bei Čekijos karaliaus Karolio IV Liuksem-

Aldonos dukra Elžbieta Kazimieraitė (lenkė) ir jos vyras Boguslavas V.

Aldonos Gediminaitės vaikaitė Elžbieta Pamarietė - Čekijos karalienė ir Šv. Romos imperatoriaus Karolio IV žmona. 1371 m. mozaika šv. Vito katedroje Prahoje.

Aldonos dukros Elžbietos antspaudas, 1854 m. pieš.

burgiečio žmona – **Šv. Romos imperatoriene, Čekijos karaliene**. Jos vestuvių iškilmės vyko Krokuvoje 1363 m. gegužės 21 d. Deja, jos motina Elžbieta Kazimieraitė (lenkė) – Aldonos dukra, to iškilmingo momento nesulaukė. Ji jau buvo mirusi (1361 m.). Aldonos dukra Elžbieta palaidota Šv. Augustino ordino vienuolyne netoli Ščecineko miesto (dabartinėje Lenkijoje).

Santuokoje **Elžbieta Pamarietė** su Karoliu IV Liuksemburgiečiu sulaukė keturių sūnų ir dviejų dukrų. Dukra **Ona (Anne of Bohemia)** – Aldonos provaikaitė 1392 m. ištekojo už Anglijos karaliaus Ričardo II, Plantagenetų dinastijos, Anžu (Anjou) atšakos atstovo ir buvo vainikuota Anglijos karaliene. Mirė nepalikusi palikuonių. Istorijos šaltiniai ją aprašo šiltai – buvusi geros širdies, užjausdavusi paprastus žmones, juos užstodavusi, gelbėjusi. Karaliui Ričardui jos mirtis buvo skaudi, ją stipriai išgyveno.

Onos Čekės brolis **Zigmantas Liuksemburgietis** – Aldonos proanūkis. Jis tapo vienu žinomiausių XV a. Europos politikų. Likimas lėmė užsidėti Vengrijos, Čekijos ir Vokietijos karaliaus, o vėliau ir Šv. Romos imperatoriaus karūnas. Zigmantas Liuksemburgietis, būdamas vienu aktyviausių ir galingiausių to meto politikų, daug nuveikė vienydamas Europą ir plėsdamas jos faktinę erdvę. Ak-

Onos čekės (Elžbietos Pamarietės dukros bei Aldonos Gediminaitės provaikaitės) ir Ričardo II karūnacija 1382 m. sausio 22 d.

Iki šių dienų išlikusi seniausia Anglijos karališkoji karūna, veikiausiai gaminta Čekijoje ar Paryžiuje karalienės Onos Čekės karūnacijai.

Zigmantas Liuksemburgietis (Aldonos Gediminaitės provaikaitis) - Vengrijos, Čekijos, Vokietijos karalius, Šv. Romos imperatorius, dail. A. Diureris. Apie 1509-1516 m.

Kazimieras IV (iš Slupsko) – Aldonos Gediminaitės anūkas.

tyviai bendravo ir bendradarbiavo, o dar ir „giminiavosi“ su Lenkijos ir Lietuvos karaliumi Jogaila (abu buvo vedę Vengrijos karalaites seseris), palaikė gerus ryšius su Vytautu Didžiuoju, Švitrigaila ir kitais Lietuvos didikais. Galbūt dėl tos senos giminystės per Aldoną Gediminaitę tie santykiai tarp valdovų buvo šiltesni ir jautresni. Tai jis, Šv. Romos imperatorius, Vengrijos ir Vokietijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis, Aldonos Gediminaitės provaikaitis, pažadėjo Gedimino vaikaičiui (anūkui) Vytautui ir Lietuvai karališkąją karūną. Vytauto pakviestas dalyvavo Lucko suvažiavime, po kurio, paremdamas Vytauto pastangas karūnuotis, išvykdamas įteikė Lietuvos valdovui brangakmeniais sagstytą Slibino ordino ženklą.

Įdomi Aldonos dukros Elžbietos ir Boguslavo V santuokoje gimusio sūnaus **Kazimiero IV iš Slupsko** istorija. Jis buvo laikomas vienu iš galimų kandidatų į Lenkijos karaliaus karūną po jo senelio Kazimiero Didžiojo mirties. Tačiau karališkąją karūną ir sostą laimėjo ne tiesioginis Kazimiero Didžiojo anūkas, o karaliaus sūnėnas – jo sesers Vengrijos karalienės sūnus Liudvikas. Aldonos anūkui teko tenkintis kuklesniais titulais ir paveldėjimais. Galbūt ši nesėkmė paskatino jį atsigręžti į seneles ir jos galingųjų protėvių žemę, močiutės Aldonos tėvynę Lietuvą. Būtent iš ten atsivežė pirmąją žmoną – savo močiutės Aldonos brolio Algirdo dukrą. Šiandien jau mažai kas žino, kad Kazimieras IV į žmonas ėmė Algirdo dukrą, Jogailos seserį Keną (Joaną) Algirdaitę (1350-1366/8). Abu buvo labai jauni, kai kas iš istorikų net abejoja, ar Kena buvo sulaukusi 12 metų. Išteikėjusi gyveno neilgai ir mirė labai jauna, nepalikusi įpėdinių. Antroji Kazimiero santuoka taip pat nedavė palikuonių.

Lietuvos kilmingųjų moterų istorijas Europos karališkosios genealogijos erdvėje galėtume tęsti ir pasakoti toliau. Vienaame straipsnyje jas visas sunku suminėti. Šį kartą iš genealoginio medžio pavėsio pakvietėme į viešumą prisistatymui tik keletą Europos karališkąją genealogiją paveikusių Lietuvos moterų ir jų palikuonių. **Norėtųsi tikėti, kad šis rašinys paskatins ir kitus tyrinėtojus prisiminti ir daugiau mažai istorijai girdėtų Lietuvos kilmingųjų moterų, jas sugražinti į Lietuvos istorinį paveldą ir lietuvių tautos istorinę sąmonę, žymiai ryškesnėmis linijomis parodant garbingą jų vietą Vakarų Europos valdovų genealogijos kontekste.**

Gaila, kad istorikai retokai prisimena, mini, aprašo ir pristato visuomenei Lietuvos kilmingąsias moteris, dažniau džiaugiasi kitų valstybių istoriniu palikimu, gėrėsi Varšuvos, Krokuvos ar Milano senamiesčiais, ištaigingais muziejais ir juose sukauptais turtais. Kaupkime ir turtinkime savo istoriją, pristatykime ją visuomenei. Žinant, kad mūsų istorija tikrai ne ubagiška, o garbinga, turtinga, įdomi ir mylima, bus visiems tik smagiau.

Naudota literatūra ir šaltiniai:

1. Gudavičius E. - <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/egudavicius-visa-musu-istorija-yra-ubagiska.d?id=4013829>
2. Rutkauskienė V. Istorija, kaip ir mados, sukasi ratu. <http://www.voruta.lt/istorija-kaip-ir-mados-sukasi-ratu/#commentarea>
3. Cronecken der Sassen / Bote, Conrad *1475-1501*. - Online-Ausg. - Mencz : Peter Schöffel, 6.III.1492. (<http://diglib.hab.de/drucke/gl-4f-91/start.htm>)
4. Rutkauskienė V. Istorija, kaip ir mados, sukasi ratu. <http://www.voruta.lt/istorija-kaip-ir-mados-sukasi-ratu/#commentarea>
5. Lietuvos valdovai (XIII-XVIII a.). - Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.- P. 40.
6. Aldona Anna of Lithuania - The Pagan - born Queen of Poland. <https://www.historyofroyalwomen.com/aldona-of-lithuania/aldona-anna-of-lithuania-the-pagan-born-queen-of-poland/>

ISTORINĖS ATMINTIES LOBYNAS

Prof. dr. LIBERTAS KLIMKA

PAMINKLAS MOKSLO ISTORIJAI: KRISTUPO MANVYDO „HIPPIKA“

1603 m. Krokuvoje, geroje Andriaus Piotrkovičiaus spaustuvėje buvo išleista nemažos apimties iliustruota knyga „Hippica“. Graikų kalba *hippos* reiškia žirgą, tad leidinys yra apie žirgininkystę. Tai – pirmasis šios srities vadovėlis ne tik mūsų krašte, bet ir visoje Rytų Europoje. Stebina knygos išsamumas, autoriaus gilus dalyko išmanymas, puikios iliustracijos. Veikalą lenkų kalba parašė narsus riteris ir politikos veikėjas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis maršalka Kristupas Mykolas Manvydas (1562-1615). Pagal šeimos dvaro valdas Volynėje autorius dar buvo vadinamas Dorohostajskiu.

„Hippica“ susilaukė nematyto pasisekimo visuomenėje. Išties tai buvo labai reikalinga knyga: juk neramūs XVII a. vertė bajorus daugiau laiko praleisti balne, o ne, tarkime, universitetų aulose ar pokylių salėse. Paklausos būta didžiulės, tad ir užmokesčio prašyta nemažos. Už naują, jau gana suskaitytą egzempliorių reikėjo duoti žirgą arba keturis auksinus. Knyga buvo leidžiama vis iš naujo: 1620 m. perspausdinta Poznanėje, 1617 ir 1627 metais išėjo jos sutrumpinti variantai Liubčioje; tada 1647 m. pakartota Krokuvoje ir apie 1700 bei 1730 metus – Krokuvos universiteto spaustuvėje (tik pavadinimą pakeitus į „Hippiką“, arčiau tarimo). Vėlesniais laikais knyga buvo perspausdinama kaip kultūros paminklas: 1861 m. ją išleido Kazimieras Turovskis Krokuvoje lotyniškais rašmenimis, o 1979 m. Krokuvoje išleista ir pirmojo leidimo faksimilė. 2015 ir 2019 metais Lenkijoje buvo pakartotas 1647-ųjų „Hippikos“ leidimas.

LDK didysis maršalka Kristupas Manvydas, Valkavysko, Mstislavlio ir Dinaburgo kapitonas, Dorohostajos, Merkinės ir Mūrinės Ašmenos dvarų valdytojas, 1605 m. Graveris – olandas Egidijus Sadeleris (1570-1620), imperatoriaus Rudolfo II rūmų Prahoje dailininkas.

Sofija Radvilaitė, antroji K. Manvydo žmona.

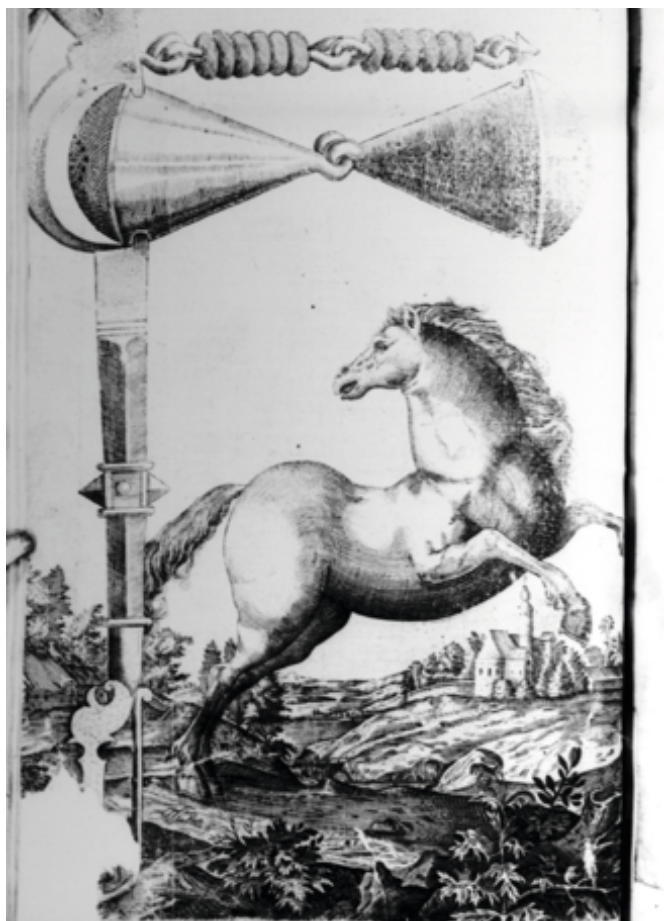
K. Manvydo
„Hippicos“ 1647 m. leidimo titulinis puslapis.

Lietuvio ir žirgo draugystė skaičiuojama tūkstančiais, apie tai byloja ir archeologiniai radiniai, ir etnografijos bei tautosakos duomenys. Tačiau Lietuvos bajoro parašyta „Hippika“ šiandienos mūsų visuomenei beveik nežinoma. Maža to, kadangi knyga buvo išspausdinta Krokuvoje ir lenkų kalba, ji tapo tarsi nebe mūsų kultūros savastimi. Dar bėda, kad Lietuvos bibliotekos neturi nė vieno pirmojo leidimo egzemplioriaus; Mokslų akademijos Vrublevskių ir Vilniaus universiteto bibliotekose saugomi keli krokuviškiai 1647 m. leidimai. O vis tik Žemaitukų arklių augintojų asociacijos rūpesčiu knygos vertimas, atliktas Alinos Baravykaitės, 2008 m. buvo išleistas Šiauliuose, „Saulės deltas“ leidykloje.

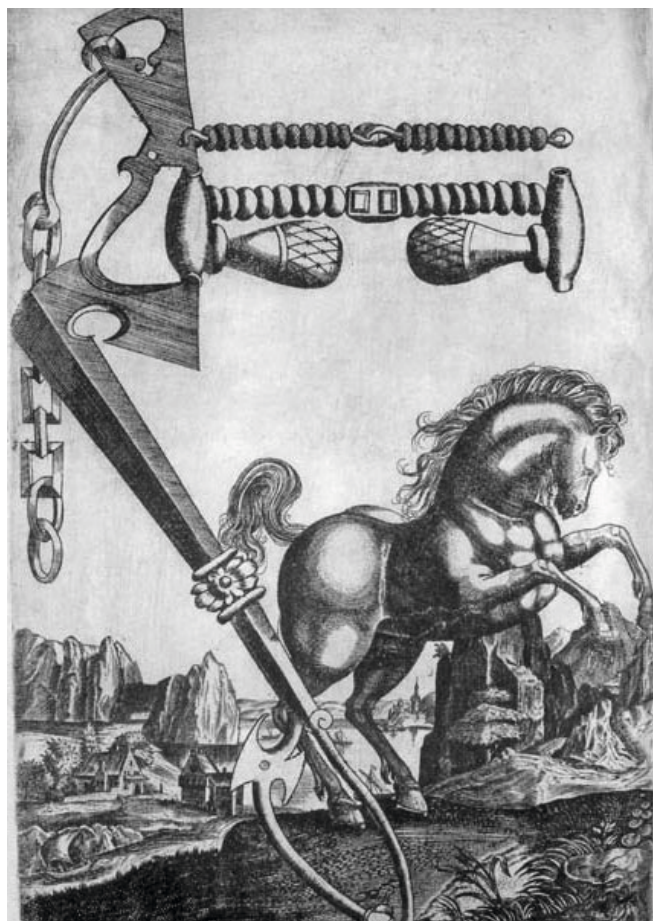
„Hippika“ yra didelio formato knyga, *in folio*, pusės sulenkto standartinio lapo dydžio. Veikalas turi keturias dalis, arba tuometine terminologija susideda iš keturių knygų, viso 133 puslapių. Tekstas gražiai surinktas: skyrių pavadinimai ir tarpai su antikos poeto Vergilijaus eilėmis lotynišku šriftu, eilutės – gotišku. O ypač žavūs pastraipų inicialai – išdidintos ir ornamentuotos pirmosios raidės. Skyrių antraštės puošia užsklandos. Pratarinėje, kaip įprasta baroko galantiškajam stiliui, „prakilnus žodis“ į skaitytoją ir dedikacija valdovui Zigmantui III Vazai. Pirmojoje dalyje, jos 28 puslapiuose išdėstyta arklio kūno sandara, jo fiziologinis funkcionavimas, aprašytos pasaulyje išvestos arklių veislės, jų savybės,

arklių auginimas ir veisimas. Antroje tokios pat apimties dalyje aprašomas žirgų dresavimas, mankštinimas, meistriško jojimo paslaptys. Pati didžiausia yra trečioji dalis, užimanti 43 puslapius. Joje surinktos žinios apie įvairiuose kraštuose vartojamus žirgų pakinktus: apynasrius, žąslus, žaboklius, brizgilus ir t. t. Todėl ir iliustracijų čia daugiausia. Ketvirtoji 32 puslapių leidinio dalis skirta arklių gydymui; aprašytos ligos, vaistai ir jų vartojimas, taip pat dažniausi sužeidimai bei jų gydymo būdai. Šiandieninės veterinarijos požiūriu daug kas čia gali kelti šypsena, tačiau „Hippika“ juk vertinama istorinėmis kategorijomis, kaip savojo laikmečio kūrinys.

Knygą labai puošia žirgų ir jų pakinktų piešiniai, pateikti perspektyviniuose peizažuose, kuriuose vaizduojamos įvairios krašto vietovės, pilys, viename – net Krokuvos panorama. Žirgų plastika veržli, dinamiška, kartais net žaisminga arba kupina orumo, didybės. Tai porenensansinė stilistika, kurioje menotyrininkai pastebi Nyderlandų mokyklos įtaką. Tačiau kompozicijos požiūriu, žirgų piešinio ir peizažo derinimo su detaliu pakinktų atvaizdavimu, šios graviūros yra visai savitos. Visos 45 knygos iliustracijos išraižytos vario lakštuose prityrusia dailininko ir kartografo Tomo Makausko (Makowski, 1575-1630) ranka. To paties, kuris paliko mums puikias LDK miestų – Vilniaus, Kauno, Trakų, Biržų panoramas, kaip jie atrodė XVII a. pradžioje.

Pirmojo leidimo „Hippicos“ iliustracijos,
T. Makauskas, 1603 m.

Beje, šis talentingas dailininkas – ir garsiojo 1613 m. LDK žemėlapiu raizytojas. Gaila, kad visų vėlesnių laidų knygos iliustracijos buvo supaprastintos, gana negrabiai apvedžiojant tik žirgų ir pakinktų kontūrus, o subtilių peizažų apskritai neatkartojant. Tai kito dailininko – J. Ch. Prošovskio (Proszowski) – medžio raiziniai; jis papildomai į knygą įdėjo arklio kūno proporcijų piešinį, kurio nebuvo pirmajame leidime.

Dailininkas T. Makauskas 1604 m. svečiavosi Manvydų dvare Šereševė; ten sukūrė raizinių ciklą, vaizduojantį Kuoknesės (Kockenhauseno) 1601 m. apgultį, kovojant su švedais Livonijos kare. Neabejotinai jam patarimais padėjo pats šeimininkas, tų mūšių didvyris, taip pat Rygos ir Daugavgrėvos (Diunamundės) tvirtovės gynimo organizatorius, artimas LDK didžiojo etmono Kristupo Radvilos Perkūno bendražygis. Mintis parašyti žirgininkystės veikalą K. Manvydui tikriausiai kilo studijuojant Italijos universitetuose, kartu garsiose tenykštėse jojimo akademijose besimokant žirgų dresavimo meno. Ten daug naudingo sužinojo iš garsaus hipologo, Neapolio vicekaraliaus žirgininko Petro Antonijaus Feraro bei akademijos „meistrų“ parengtų knygų. Galima manyti, kad K. Manvydui šios knygos buvo žinių šaltiniu ir pavyzdžiu. Bet kas lietuviui ten buvo

nepriimtina, - tai elgesys su žirgais, kuris itališkose jojimo mokyklose buvo griežtas, net žiaurokas. Mūsų tautos tradicijos kitokios...

„Hippikos“ kalbos stilius būdingas baroko epochai, tekste daug citatų, atpasakojimų, ištraukų iš kitų autorių ir polemikos su jais. Čia taip pat pasamprotavimai astrologine bei alchemine dvasia, - to meto mokslo „puošmenos“. Yra kiek ir pasipuikavimo erudicija. Tačiau apskritai knyga parašyta gyvai, įdomiai, o įterpti Vergilijaus eilių posmeliai tekstą gražiai pajvairina. Apskritai „Hippikoje“ atsispindi anų laikų diduomenės gyvensena, kultūra, net pasaulėžiūra. K. Manvydas tekste vis pateikia pavyzdžių iš Radvilų žirgyno bei savojo, laikomo Mūrinėje Ašmenoje (Ašmenėlėje). Tikėtina, kad autoriui galutinai parengti rankraštį bus padėjęs ir puikus žirgininkystės žinovas Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis.

Kas dar yra žinoma apie knygos autorių? Išties neeilinės asmenybės būta, priskirtinos LDK riterijos žiedui! Kristupas Mykolas Manvydas kilęs iš garsios LDK bajorų *Lelivos* herbo giminės, kuri XVI a. aktyviai rėmė evangelikus reformatus. Jo tėvas Mikalojus Manvydas, Polocko vaivada savo dvare Mūrinėje Ašmenoje atidarė sinodą, įrėngė reformatoriškos literatūros spaustuvę. Jis

Smolensko tvirtovės apgultis 1609-1611 m., kurios šturmo metu didvyriškumu pasižymėjo K. Manvydas. Nežinomas XVII a. pr. dailininkas.

atkakliai ginčijo jėzuitų teisę valdyti numatomą steigti Vilniaus universitetą. Tėvo pažiūras bei tvirtas būdo savybės perėmė 1562 m. kovo 2 d. gimęs sūnus Kristupas Mykolas. Septyniolikos metų jaunuolis jau buvo pasimokęs Strasbūro ir Fryburgo universitetuose. Tada kariavo Šv. Romos imperatoriaus gvardijoje ispanų Nyderlanduose; už kovinius nuopelnus gavo imperijos barono titulą. Kurį laiką gyveno Venecijoje, Feraroje, Bolonijoje ir Neapolyje. Grįžęs į Lietuvą tapo artimas Abiejų Tautų Respublikos valdovo Zigmanto III Vazos dvarui. K. Manvydo puikus išsilavinimas, valstybės reikalų supratimas atvėrė kelią į diplomatinę tarnybą. Jo dalyvauta 1587 m. derybose su Maskvos caro Fiodoro pasiuntiniais, 1589 m. – su Šv. Romos imperatoriaus pasiuntiniu Jerinu. 1600 m., vos nekilus pilietiniam karui, K. Manvydas tarpininkavo sutaikant Chodkevičių giminę su Radvilomis. Juolab, kad buvo susigiminavęs su šiomis garsiomis šeimomis: pirmoji jo žmona buvo Sofija Chodkevičiūtė, antroji – Sofija Radvilaitė. K. Manvydo įtaka krašto valdyme buvo pažymėta šiais karališkojo dvaro titulais: 1588 m. jis nominuotas LDK stalininku, 1590 m. – LDK raikytoju, 1592 m. – LDK pataurininku, 1596 m. – Lietuvos dvaro maršalka, 1597 m. – Lietuvos didžiuoju maršalka. Politinėje veikloje K. Manvydas gynė karaliaus pozicijas, matydamas stiprios centrinės valdžios pranašumus. Tačiau populiarumo nestokojo ir šlėktų tarpe, ypač ginant kitų religinių konfesijų teises. Tad neveltui buvo laikomas tėvo konfesinių pozicijų perėmėju ir jo rūpesčių tesėju, LDK reformatų lyderiu.

Kovos lauke riteriai Manvydai visada būdavo pirmose gretose. 1601 m. birželio 23 d. mūšyje su švedais ties Kuoknese jo sumanūs veiksmai, vadovaujant dešiniajame Kristupo Radvilos kariuomenės flange dislokuotiems sparnuotiems husarams, nulėmė sėkmingą kovos baigtį. Už Lietuvą kraują Kristupas Mykolas pralijo ir Zigmanto III Vazos žygyje prieš Maskvą; jis didvyriškai pasižymėjo 1611 m. birželio 13 d. po ilgos apgulties atkovojo Smolenską, vienas pirmųjų įsiveržęs į šią tvirtovę. Būtina pažymėti ir strateginį K. Manvydo įžvalgumą: tobulėjant šaunamajam ginklui, vis didesnę reikšmę kovos lauke įgaudavo pėstininkų veiksmai. Tad karvedys, nors puikiai vadovaudavo raitijai, ragino rūpintis ir pėstininkų dalinių Abiejų Tautų Respublikos kariuomenėje stiprinimu.

Nesulaukė gilios senatvės „Hippikos“ autorius: mirė 1615 m. rugpjūčio 3 d. Vroclave, pakeliui į Sileziją, vykdamas gydytis sunkių sužeidimų, gautų karuose su Švedija ir Maskva. Balzamuotas jo kūnas buvo parvežtas ir palaidotas tėvonijoje – Mūrinėje Ašmenoje. Beje, ten dar tebestovi liūdni griuvėsiai pastato, kuriame kitados buvo kalvinų spaustuvė...

Šiandien K. Manvydo „Hippika“ vertinama kaip svarbus LDK istorinio paveldo šaltinis. Knyga neabejotinai lygiuojasi į geriausius to meto Europos pavyzdžius. Veikalas byloja apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ūkio lygmenį, kuris kartu buvo ir vienas iš valstybės karinės galios ramsčių. Didvyriški poelgiai mūšiuose už tėvynės laisvę įkvepia bendražygius, o intelektualūs kūriniai papildo istorinės atminties lobyną, kaupiamą tautos ateičiai.

ISTORIJA IR ŠIANDIENA

Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų
Vyresnysis kultūros istorikas dr. PAULIUS BUGYS,
Komunikacijos vadovė RAMUNĖ VAIČIULYTĖ

KARIAUTI PRATUSI TAUTA. LIETUVIŲ KARINIS ELITAS XIII–XIV A.

Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose surengta tarptautinė paroda „Kariauti pratusi tauta. Lietuvių karinis elitas XIII–XIV a.“, kurioje kultūrinei visuomenei, jaunuomenei ir užsienio svečiams bei karybos specialistams pristatytas itin reikšmingas ir savitas lietuvių karinės kultūros paveldas, taip pat pats karinis elitas, esmingai prisidėjęs prie Senosios Lietuvos valstybės kūrimosi ir stiprėjimo. Šią tarptautinę parodą ketinta atidaryti Lietuvai švenčiant Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) dieną, bet pasaulį ištikusi koronaviruso pandemija pakeitė planus ir parodos idėjai suteikė papildomą prasmę – ši kultūros įvykį pasitikome tarsi elitiniai kariai, kariaujan- tys su nematomu priešu.

Tarptautinės parodos išskirtinę kultūrinę, istorinę, diplomatinę ir politinę reikšmę pabrėžia ir ypatinga jos globa, kurią suteikė Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministrai Raimundas Karoblis (iki 2020 m. gruodžio mėn.) ir dr. Arvydas Anušauskas (nuo 2020 m. gruodžio mėn.) bei Lietuvos kariuomenės vadas generolas leitenantas Valdemaras Rupšys.

Į šią, sudėtingu laikotarpiu surengtą tarptautinę parodą surinkti išskirtiniai eksponatai tiek iš mūsų šalyje esančių muziejų, tiek ir iš Baltarusijos, Estijos, Vokietijos bei Italijos atminties ir mokslo institucijų. Visi parodos eksponatai atspindi ir paliudija rašytiniuose istoriniuose šaltiniuose užfiksuoto Senosios Lietuvos valstybės formavimosi ir lietuvių ekspansijos laiką – XIII–XIV a. Dalis jų atskleidžia naujus archeologinių tyrimų kontekstus, kiti – neseniai atkeliavę iš Viduramžių lietuvių kapinynų, tretieji – lietuvių karo žygiais sąsąjį turintys unikalūs artefaktai.

Tarptautinė paroda „Kariauti pratusi tauta. Lietuvių karinis elitas XIII–XIV a.“ surengta Valdovų rūmų mu-

ziejaus Parodų centro antrojo aukšto erdvėse, kur pristatytas įspūdingas skaičius – daugiau kaip pusė tūkstančio unikalių eksponatų iš skirtingų rinkinių, priklausančių Valdovų rūmų muziejui, Lietuvos nacionaliniam muziejui, Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejui, Žemaičių muziejui „Alka“, Baltarusijos valstybinio universiteto Istorijos fakultetui (Гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Мінск), Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejui (Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin), Estijos istorijos muziejui (Eesti Ajaloomuuseum, Tallinn), Romėnų ir germanų centriniam muziejui (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), Bardželo nacionaliniam muziejui (Museo nazionale del Bargello, Firenze). Vertybės iš minėtų turtingų ir žinomų užsienio muziejų dar niekada nebuvo eksponuotos Lietuvoje, tad ši tarptautinė paroda Vilniuje gali būti vertinama ir kaip jų muziejinis debiutas mūsų šalyje.

Pabrėžtina, kad Valdovų rūmų muziejaus specialistus į šį reikšmingą kultūrinį vyksmą lydėjo bene dešimtmetį trunkantys intensyvūs senosios lietuvių karybos tyrinėjimai, o didele paskata surengti tarptautinę parodą apie karybą ir karinį elitą tapo naujausi lietuvių kapinynų archeologiniai tyrimai šiandieninėje Šiaurės vakarų Baltarusijoje bei Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijos vietoje Vilniaus Žemutinėje pilyje rastas unikalūs ir įspūdingas archeologinis radinys – XIV a. antrosios pusės paausuota lameliario šarvų plokštelė.

Netikėti pastarųjų metų atradimai iš tiesų įpareigojo iš naujo atsisąžinti ir permąstyti itin reikšmingą lietuvių karinės kultūros paveldą ir, žinoma, atkreipti dėmesį tas istorines ar nežinomas asmenybes, kurios tiesiogiai prisidėjo prie Lietuvos valstybės kūrimosi ir stiprėjimo. Tiesa, dėl plačios su senąja karyba susijusios medžiagos apim-

Dviašmenis kalavijas su sidabruotais skersinukais ir buožele, rituališkai sulenktas, nulaužtu galu, degęs, paviršiuje likę išsilydžiusio sidabro lašai, Senieji Barūnai (bltr. Staryja Baruny), Smurgainių r., Baltarusia, XIII–XIV a. / БДҮ А17-19-129.

Plačiaašmenis kirvis paplatinta atkrašte ir penkiakampe kiauryme kotui, su „dantuku“, ašmenys stačiai nukirsti, aptrupėję, Obeliai, Ukmergės r., kolektyviniai degintiniai kapai vandenyje XIII–XIV a. / LNM AR 621:1539.

Vėrinys / VDKM AR 840:11.

Dvi apyrankės pintais lankeliais / VDKM AR 840:1–2.

ties teko susiaurinti tarptautinės parodos chronologines ribas, apsiribojant laikotarpiu nuo valstybės vienijimo ir Lietuvos karaliaus Mindaugo (apie 1236/1253–1263) valdymo laikų iki Lietuvą ilgiausiai valdžiusios Gediminaičių dinastijos iškilimo ir įsitvirtinimo bei Lietuvos valstybės ekspansijos į rytus ir pietryčius apogėjaus, t. y. XIII ir XIV šimtmečiais.

Atsižvelgiant į eksponatų pobūdį, kilmę, gausą, jų išskirtinumą ir skleidžiamą žinią, tarptautinė paroda „Kariauti pratusi tauta. Lietuvių karinis elitas XIII–XIV a.“ buvo suskaidyta į tris temines dalis.

Parodos pradžioje, pirmojoje dalyje – „Ugnis. Žemė. Vanduo“, pasakojama apie XIII–XIV a. laidojimo papročius, kuriuos geriausiai atspindi lietuvių degintiniai kapai. Be galimybės susipažinti su išskirtiniais kapuose rasta artefaktais, čia galima akivaizdžiai įsitikinti, kaip plačiai į rytus, pietryčius ir šiaurės rytus, toli už šiandieninės Lietuvos teritorijos, siekė lietuvių etninės ribos: kur buvo Senoji Lietuva ir kaip kito valstybės teritorija, kuri buvo plečiama pirmiausia buvusios Kijevo Rusios žemių sąskaita. Archeologijos tyrimais bandoma papildyti skurdžių istorijos šaltinių duomenis, praplėsti istorinės geografijos žinias, patikslinti lietuvių etnoso gyventos teritorijos

Dvi pasaginės segės zoomorfiniais galais ir pintais lankeliais iš Gėliogalių lobio, Molėtų r., XIII a. pab. – XIV a. pr. / VDKM AR 840:3–4.

valstybės kūrimosi laikais ribas ir atskleisti kai kuriuos to meto Lietuvos visuomenės pasaulėžiūros, karybos tradicijų aspektus. Manoma, kad kremacijos papročio plitimas yra tiesiogiai susijęs su besikuriančia, stiprėjančia Lietuvos valstybe ir jos konsolidaciją, stabilumą bei vientisumą užtikrinančiais kariais – leičiais. Todėl šioje parodos dalyje eksponuojama daug degintinių kapų įkapių – ginklų, papuošalų, darbo įrankių. Visa tai atskleidžia senosios pagoniškos Lietuvos valstybės – „nepasiskelbusios imperijos“ – savitumą XIII–XIV a. krikščioniškoje Europoje.

Antrojoje dalyje – „Raiteliai. Kariai. Plėšikai“ pristatoma XIII–XIV a. lietuvių karių ginkluotė. Šalia eksponuojamų archeologinių radinių – šiam laikotarpiui

Keturi skustuvai užriestomis ir į įvijėlę susuktomis rankenėlėmis, smaigaliai palenkti į viršų. Obeliai, Ukmergės r., kolektyviniai degintiniai kapai vandenyje, XIII–XIV a. (trys viršuje ir vienas kairėje trečioje eilėje), skustuvas atlenkta rankenėle, nežymiai palenktu smaigaliu (dešinėje trečioje eilėje), skustuvas atlenkta rankenėle su kriaunomis, į viršų palenktu smaigaliu (apačioje) / LNM AR 621:1731, 1733–1735, LNM AR 621:1732, LNM AR 621:1737.

Violetinės spalvos stiklo karolių apvara, suverta iš 39 ritinio ir statinaitės formos karolių, vienas karolis melsvo atspalvio, dalis karolių apsilydę, Obeliai, Ukmergės r., kolektyviniai degintiniai kapai vandenyje, XIII–XIV a., trys šviesiai mėlyno stiklo karolių apvaros, suvertos iš 80, 55 ir 11 ritinio, statinaitės formos ir dvigubų karolių, dalis karolių apsilydę / LNM AR 621:2250, LNM AR 621:2246–2248.

Dviašmenio kalavijo geležtė, smaigalys rituališkai užlenktas, Senieji Barūnai, Smurgainių r., Baltarusia, XIII–XIV a. / БДУ А17-19-130.

Kalavijo buoželė, viršutinis ir apatinis skersinukai, dengti sidabru, ornamentuoti pinta vario ir sidabro juostele, Paalksniai, Kelmės r., 1996 m., XII–XIV a. / LNM GRD 68594, 1. Nr. 245; GRD 68594, 1. Nr. 245, 226, 244.

būdingų ginklų ir šarvų, žirgo aprangos ir apsaugos detalių – lankytojams rodyta ir rekonstruota lietuvių kario, taip pat jo žirgo amunicija. Tiesiogiai su karyba susiję Lietuvos muziejų rinkiniuose saugomi archeologiniai radiniai pasakoja apie unikalų, labai savitą lietuvių karinį paveldą, karybos tendencijas ir karo žygių kryptis. Žemėlapyje pateikta plati mūsų protėvių karinių žygių geografinė tvirtina lietuvių, kaip „sausumos vikingų“, charakteristiką.

Parodos trečioji dalis – „Rinktiniai vyrai“ yra visos ekspozicijos ir jos naratyvo kulminacija: tai – unikalūs militarijų lobynas, pristatantis XIII–XIV a. lietuvių kunigaikščių ir kitų karo vadų ginkluotę, puošią sidabru ir išskirtiniais ornamentais. Ekspozitai, dažniausiai atkelti iš užsienio muziejų, yra gerai žinomi pasaulyje ir priskiriami būtent kariniam elitui. Čia galima pasigrožėti ne tik įspūdingomis pavienėmis autentiškomis vertybėmis, bet ir pagal archeologinių tyrimų duomenis bei istorinius šaltinius atkurta lietuvių karo vado ekipuote.

Visos trys tarptautinės parodos „Kariauti pratusi tauta. Lietuvių karinis elitas XIII–XIV a.“ dalys neatsiejamai viena nuo kitos – jas jungia istoriniai įvykiai, apibendrinti lietuvių rengtų karinių žygių žemėlapyje, kuriame matyti ne tik tų žygių kryptys bei pasiekiamos teritorijos, bet ir tuometės Lietuvos kariuomenės dydis, pajėgumai, kai vienu metu buvo rengiami net keli mūšiai ar žygiai skirtingomis kryptimis.

Todėl lankantis parodoje buvo labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kaip kiekviena iš teminių dalių papildo viena kitą. Pavyzdžiui, pirmojoje parodos dalyje susipažinus su laidosenos papročiais ir apžiūrėjus unikalius radinius iš labai turtingo Senųjų Barūnų (Starye Baruny) kapinyno, esančio šiandieninėje Baltarusijoje, antrojoje dalyje galima buvo matyti, kaip atrodė šioje vietoje palaidoti lietuvių kariai.

Dalis parodoje rodomų eksponatų susiję su įvykiais, siekiančiais Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio (1269–1282) laikus ir menančiais jo santykius su buvu-

Lameliaro šarvų plokštelės, Vilniaus Žemutinė pilis, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai, 1997 m., Vilnius, XIV a. pab. – XV a. pr. / LDKVR inv. Nr. 3065, LDKVR inv. Nr. 3066.

Ankstyvosios brigantinos plokštelė su alavo danga, Vilniaus Žemutinė pilis, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai, 2002 m., Vilnius, XIV a. pr. / LDKVR inv. Nr. 835.

Kalavijo makštų apkalas, puoštas vingiuotomis linijomis ir kryžiumi, rastas Žemaitijoje, atsitiktinis radinys, XII–XIII a. / VDKM AR 2360.

Įmovinis ietigalis su išstetos formos plunksna ir aštuoniabriaune įmova, Senieji Barūnai, Smurgainių r., Baltarusia, XIII–XIV a. / БДУ А17-19-131.

sios Kijevo Rusios žemių kunigaikščiais. Yra žinoma, kad 1275–1276 m. žiemą šie santykiai išaugo į karinį konfliktą, per kurį Haličo-Voluinės kunigaikštis Levas Daniловичius kvietėsi į pagalbą savo siuzereno – Aukso ordos būrius, vadovaujamus jų karvedžio Jagurčino, ir bendromis pajėgomis puolė Lietuvą. Tačiau tąkart lietuviai ne tik apgynė savo sienas, bet ir jas sustiprino Juodojoje Rusioje, pasienyje apgyvendindami į Lietuvą plūstančius „imigrantus“ – prūsus, sūduvius, skalvius. Galimai, dalis šiame konflikte žuvusiųjų buvo suvežti ir palaidoti Senųjų Barūnų, nuo Vilniaus nutolusių vos 70 km, kapinyne, kuriame rasta kovas su Aukso orda liudijančių radinių.

Senųjų Barūnų kapinyne aptiktas ir prabangus sidabru inkrustuotas kirvis – toks, koks buvo eksponuojamas trečiojoje parodos dalyje, pasakojančioje apie lietuvių karinį elitą. Tiesa, į parodą atkeliavęs eksponatas siejamas su jau kitu lietuvių kariniu žygiu kita kryptimi, nes buvo rastas upėje šalia Kirumpėjos (Kirumpää) pilies, dabartinės Estijos teritorijoje. Ši pilis istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta būtent dėl lietuvių žygių – per kronikose minimas XIV a. pirmojoje pusėje Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino (1316–1341) vykdytas kovas su

kryžiuočių ordinu. Yra žinoma, kad Vokiečių ordinas iki 1320 m. pralaimėjo Medininkų mūšio kasmet surengdavo po 2–3 žygius, bet po patirto pralaimėjimo į Lietuvą vėl įsiveržė tik 1322 m., tuo metu, kai į Prūsiją atvyko pastiprinimas iš Vakarų Europos. Gindamiesi nuo priešo, lietuviai taip pat įsiverždavo į Ordino žemes ir aršiai puldinėjo, siaubė čia buvusių pilių apylinkes. Tad vos tik Vokiečių ordinas 1322 m. pasiekė Lietuvą, iškart gavo atkirtį Estijoje – didžiulė lietuvių kariuomenė pasiekė ir nusiaubė Kirumpėjos pilį. Per mūšį, matyt, vienas iš lietuvių kariuomenės elito atstovų – kunigaikščių ar kitų karo vadų – ir pametė prabangų sidabru inkrustuotą kirvio antgalį.

Parodos rengėjai norėjo atkreipti dėmesį, kad daugelis XIII–XIV a. lietuvių karinei bendruomenei būdingų artefaktų mūsų šalyje rasti čia esančiuose kapinyuose, o kitose šalyse tai buvo dažniausiai su vieta nesiejami atsitiktiniai radiniai, galimai pamesti per istorinius žygius, savo kilme vedantys į stiprios karinės valstybės centrą – etninę Lietuvą, kurios teritorija tuo metu driekėsi kur kas toliau į rytus, nei šiandieninės Lietuvos sienos.

Įdomu tai, kad ir dalis į parodą atkeliavusių Lietuvos muziejuose saugomų eksponatų atsiskleidė naujai: pastebėjus pasikartojančią ornamentiką, atlikus tyrimus ir restauravimo procedūras, pasitvirtino mokslininkų spėjimai,

kad labai daug žirgo ir kario aprangos detalių, kalavijų bei kitų artefaktų buvo sidabruoti. Tokia prabanga stebina ne tik Lietuvos, bet ir visos Europos karybos istorijos kontekste – akivaizdu, kad prabangi ginkluotė buvo būdinga ne tik lietuvių karo vadams, bet ir žemesnio rango kariams.

Be to, parodai sukaupę eksponatų visuma nurodė ir naują mokslinių tyrimų kryptį, į kurią gilinasi Valdovų rūmų muziejaus ir kiti lietuvių karybos specialistai. Tai – iki šiol nepastebėta, dažnai pasikartojanti simbolika, kurioje itin ryškūs tauro (?) ir Saulės kryžiaus ženklai, aptinkami ant kalavijų, kirvių, balnakilpių, pentinų.

Taigi, išskirtinė tarptautinė paroda „Kariauti pratusi tauta. Lietuvių karinis elitas XIII–XIV a.“ svarbi ir ypatinga netgi keliais aspektais:

- paroda leido įsivaizduoti, ne tik tai, kaip atrodė reikšminga lietuvių karinės kultūros paveldo dalis ir pats Lietuvos karinis elitas, bet ir suprasti, kaip kūrėsi ir stiprėjo Senoji Lietuvos valstybė, ilgainiui savo teritoriją išplėtusi nuo Baltijos iki Juodosios jūros;
- svarbus kai kurių parodoje pristatytų užsienio muziejų rinkiniuose saugomų išskirtinių eksponatų ryšys su Lietuva bei jos paveldu leido naujai pažvelgti į mūsų valstybės istoriją, papildyti rašytinių šaltinių žinias bei etninių lietuvių žemių apibrėžties argumentus;

- nemaža dalis parodos artefaktų eksponuoti Lietuvoje pirmą kartą, o kai kurie jų restauruoti specialiai šiai parodai;
- ši paroda yra daugiau nei dešimtmetį trukusių mokslinių tyrimų rezultatas, atskleidžiantis išgrynintą, sykiu kiek netikėtą Viduramžių lietuvių elitinių karių įvaizdį ir nubrėžiantis naujas mokslinių tyrimų kryptis;
- parodą lydėjo jos išsamus dvikalbis katalogas, turintis didelę išliekamąją mokslinę ir pažintinę reikšmę;
- paroda paliudijo ir aktyvius šiandienos Lietuvos, Baltarusijos, Estijos, Vokietijos, Italijos bei kitų šalių muziejininkų ir mokslininkų, atminties bei mokslo institucijų glaudžius ryšius, leidžiančius įgyvendinti tokio masto ir savito teminio pjūvio projektus;
- parodą papildė ir jos turinio naujoves atskleidė mokslinių, kultūrinių ir šviečiamųjų renginių ciklas, lankytojams pasiūlytos įvairios edukacinės programos, teminės ekskursijos.

Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų bendruomenė savo ir parodos lankytojų vardu nuoširdžiai dėkoja už bičiulišką bendradarbiavimą, kolegiškumą ir palankumą, paramą bei supratingumą visiems, prisidėjusiems prie šios tarptautinės parodos surengimo.

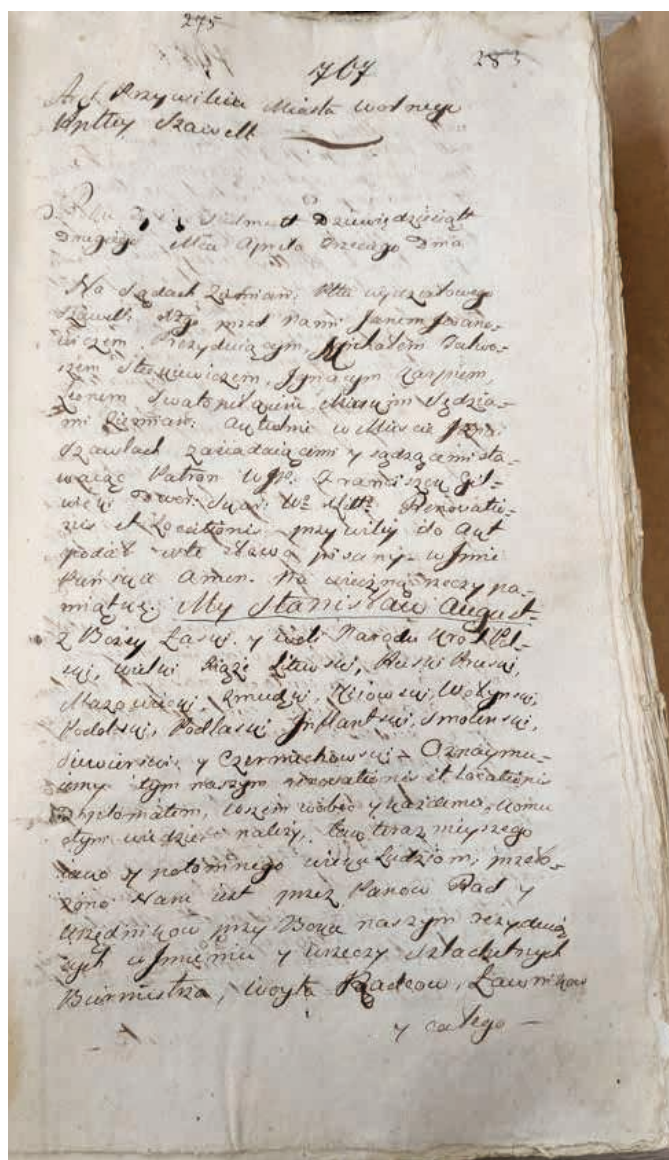
Prof. dr. RITA REGINA TRIMONIENĖ
Vilniaus universiteto Šiaulių akademija

1791 M. GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJA IR JOS ATGARSIAI ŠIAULIŲ REPARTICIJOJE (PAVIETE)

Žymaus lenkų istoriko Henryko Samsonowicz'io teigimu, XVIII a. pabaigoje Europos civilizacija davė pasauliui tris garsius kūrinius – Jungtinių Valstijų Nepriklausomybės deklaraciją, Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją Prancūzijoje bei Gegužės 3-iosios Konstituciją Abiejų Tautų Respublikoje¹ (toliau – ATR). Konstitucija buvo trumpas dokumentas, susidedantis iš

11 straipsnių, kurie iš pagrindų keitė Abiejų Tautų Respublikos santvarką į konstitucinę monarchiją. Valdžia padalinta pagal Šarlio Monteskjė (Charles de Montesquieu) teoriją: įstatymus leidžiantį seimą, vykdomąją – karalių ir vyriausybę (įstatymų sargybą) ir nepriklausomus teismus. Buvo panaikinta liberum veto – bajorų teisė blokuoti seime priimamus sprendimus ir seimo darbą. Įtvirtintos socialinės reformos: pradėtos sulyginti miestiečių

¹ Samsonowicz H. Wkład Europy Środkowo-Wschodniej do cywilizacji europejskiej, *Lithuania*, Warszawa, 1994, Nr. 2 (11)–3 (12), s. 30.

Šiauliai karališkojo miesto privilegiją gavo 1791 m. lapkričio 9 d. Stanislovo Augusto privilegijos įrašas į Šiaulių reparticiono teismo knygą. LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980.

ir bajorų teisės, o valstiečiai Konstitucijoje vadina mi „tvirčiausia krašto jėga“ ir yra valstybės globojami (priimami „krašto valdymo globon“). Naujai atvykęs ar sugrįžtantys į Respubliką asmuo „vos įžengęs /.../ turi visišką laisvę užsiimti savo amatu, /.../ sudaryti sutartis dėl gyvenamosios vietos, /.../ įsikurti mieste ar kaime, /.../“².

Dažnai atkreipiamas dėmesys, kad Konstitucijoje Lietuvos vardas neminimas. Valstybė įvardinama tiesiog Lenkija, lenkų žeme. Centrinės valdžios stiprinimas ir unifikacija iš tiesų buvo gyvybiškai būtinas pamazu yrančiai valstybei, bet tai reiškė ir tai, kad bus pažeidžiamos Lietuvos suverenumo teisės. Po ilgų diskusijų 1791 m. spalio 20 d. Lietuvos delegacija Ketverių metų seime išsireikalavo konstitucijos pataisų, kurios

buvo pavadintos „Abiejų Tautų tarpusavio įžadu“. Pataisais seimui pristatė LDK delegacijos vadovas, seimo lietuviškosios pusės maršalka Kazimieras Nestoras Sapiega, o pataisų autorius veikiausiai buvo Lietuvos delegacijos atstovas, Vilniaus žemės teisėjas Tadas Korsakas. Šį projektą parėmė ir karalius Stanislovas Augustas, būgštavęs, kad nesutarimus tarp Lenkijos ir Lietuvos savo tikslams gali išnaudoti konstitucijos reformoms priešiška Rusija. Pagal „Įžadus“ Lietuva privalėjo būti atstovaujama taip, kad Iždo ir Karo komisijose (ministerijose) būtų pusė, o Policijos – trečdalis jos narių. Komisijose pakaitomis pirmininkaus Lenkijos ir Lietuvos atstovai, Lietuvos iždas liks Lietuvoje. Seimas „Įžadą“ priėmė vienbalsiai, ir spalio 22 d. jis buvo įtrauktas į teismo knygas³.

Gegužės 3 d. Konstitucija vainikavo pradėtas reformas dar 1788 m. Ketverių metų seime. Kokį atgarsį jos rado bajoriškoje Lietuvos visuomenėje, o konkrečiau tarp Šiaulių reparticiono (pavieto) bajorijos? Žinome, kad jau tų pačių metų rugpjūčio mėnesį pradėti šaukti elekciniai (arba rinkiminiai) seimeliai. Bajorai, nors ir pritarė ATR kariuomenės didinimui, tačiau siekė, kad mokesčių našta gultų ne tik jų dvarams, bet ir Bažnyčiai, žydams, svetimšaliams ir pan. Buvo susirūpinta prekybos miestuose plėtojimu⁴. 1788 m. rugpjūčio 18–20 d. Raseiniuose susirinkęs Žemaičių kunigaikštystės seimelis palaikė idėją dėl kariuomenės stiprinimo (turtinės ginti „laisves, privilegijas, mūsų dvarus ir Respublikos sienų vientisumą“), tačiau susirinkusieji kartu pareikalavo, kad būtų kontroliuojama, kaip naudojami iždo pinigai⁵. Žinoma, kad po 1776 m. seimo priimto Žemaitijos patikslinto administracinio suskirstymo, iš 29 kunigaikštystės pavietų 14 buvo priskirta Šiaulių reparticionai (likę atiteko Telšių reparticionai). Tai – Beržėnų, Biržėnų, Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Goningos, Karklėnų, Medingėnų, Patumšių, Pavandenės, Platelių, Šiaulių, Užvenčio, Viešėnų ir Žarėnų pavietai bei dvi Veliuonos pavieto dalys: Dotnuvos ir Liaudos „keliai“. Iš viso 11 850 dūmų arba 36,5% visų Žemaitijos dūmų⁶. Nuo Šiaulių reparticionai priklausančių pa-

² 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius, 2001, p. 13–33.

³ Kiaupa Z. Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.). Vilnius 2018, t. VII, d. II, p. 294, 659; Raila E. Apie 1791 gegužės 3-iosios Konstituciją. Aidai, 2007, p. 66–68; Volumina legum, ab anno 1782 ad annum 1792. Petersburg, 1889, t. 9, s. 316.

⁴ Raila E. Lietuvos bajorų požiūris į Ketverių metų seimo reformas (pagal seimelių instrukcijas, Lietuvos istorijos studijos, 1996, Nr. 3, p. 28–30; Raila E. Apie 1791 gegužės 3-iosios Konstituciją, p. 27–28.

⁵ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790). Parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė. Vilnius 2015, p. 164–165.

⁶ Błaszczyk G. Powiat szawelski w XVII–XVIII wieku (ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi Żmudzi), Acta Baltico-Slavica, 1990, t. XIX, s. 169; Šmigelskytė-Stukienė R. Šiaulių reparticionai Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse, Šiaulių apskrities istorijos

vietai instrukciją seimui patvirtino tokie pareigūnai, kaip M. Dirvėnų tijųūnas Valerijonas Bilevičius, Viešvėnų tijųūnas Ignatas Pilsudskis, Gondingos tijųūnas Jackus Putkameris, Šiaulių repartacijos teismo paseniūnis Jurgis Tadas Gaiževskis⁷.

1790 m. lapkričio pradžioje susirinko nauji seimeliai, kurie turėjo išrinkti naujus papildomus atstovus į seimą ir pritarti siūlymui dėl paveldimos karaliaus valdžios, nauju Stanislovo Augusto Poniatovskio įpėdiniu turėjo būti iškelta Saksonijos kurfiursto Frydricho Augusto kandidatūra. LDK seimelių priimtos instrukcijos rodo, kad bajorai iš esmės tam pritarė, netgi ragindami kuo greičiau priimti naują valstybės valdymo formos įstatymą. Lapkričio 18 d. Žemaičių kunigaikštystės seimelio instrukcijoje taip pat pritariama Saksonijos kurfiursto elekcijai bei nesumažintos kariuomenės išlaikymui, miestų reformos projektui. Visgi matyti ir baimė, kad reformos gali apriboti senąsias bajorijos laisves ir privilegijas, todėl nurodyta „neleisti tokios valdymo formos, kuri varžytų laisves, piliečių turtą, garbę arba grėstų gyvybei“⁸. Pasisakoma ir už Edukacinės komisijos darbo tąsą, tačiau kartu prašoma kreiptis į popiežių dėl jėzuitų sugražinimo į ATR⁹. Nuo Šiaulių repartacijai priklausančių pavietų instrukciją seimui šikart patvirtino tokie pareigūnai, kaip D. Dirvėnų tijųūnas Tadas Montvidas Bialozaras, M. Dirvėnų tijųūnas Valerijonas Bilevičius, Šiaulių repartacijos žemės teismo raštininkas Jonas Montvidas Bialozaras, teismo paseniūnis Jurgis Tadas Gaiževskis¹⁰.

XVIII a. antroje pusėje vykdomos reformos darė didelę įtaką valstybės ir visuomenės modernizavimui. Štai vietos savivaldą išplėtė 1789 m. lapkričio 19 d. seimo sprendimas dėl kolegialaus pobūdžio civilinės-karinės tvarkos komisijų (LDK jų buvo 23) įkūrimo. Jos buvo atsakingos už karinių (rekrūtų rinkimas, karių apgyvendinimas), ūkinių (mokesčių rinkimas, kelių tiesimas) ir socialinio pobūdžio (pasų išdavimas, socialinė apsauga, parapinių mokyklų priežiūra) problemų sprendimą. Be to, viena iš svarbių jų pareigų tapo policijos funkcijų vykdymas. Komisijos ūkiniuose seimeliuose turėjo pateikti ataskaitas. Jas sudarė 15 seimeliuose renkamų komisarų, o nuo 1792 m. jų sudėtis išplėsta dar 3 miestiečių atstovais (kadencija – 2 metai). Komisijų posėdžiuose galėjo dalyvauti ir to

pavieto teisėjai (po vieną iš žemės ir pilies teismo), ir aukštieji valstybės pareigūnai¹¹. Žinomi pirmieji 15 Šiaulių repartacijos komisarai: Tadas Jagminas (Tverų tijųūnas), Leonas Pšeciševskis (Beržėnų tijųūnas), Simonas Goniproviskis (Tendžiogalos tijųūnas), Juozas Slavovičius (Karšuvos tijųūnas), Ignas Pilsudskis (Viešvėnų tijųūnas), Jokūbas Nagurskis (Žemaitijos pakamaris), Pranas Kaunackis (žemės teismo teisėjas), Jonas Ivanovičius (žemės teismo teisėjas), Adomas Rupeikis (žemės teismo teisėjas), Matas Jelenskis (pastalininkis), Jurgis Gaiževskis (paseniūnis), Jonas Burba (pilies teismo teisėjas), Jurgis Jucevičius (stovyklininkas), Jonas Sviderskis (virtuvininkas) ir Antanas Venclauskis (tiltininkas)¹².

Reformuojama ir kita bajoriškosios savivaldos institucija – seimeliai. 1791 m. kovo 24 d. seimas patvirtino seimelių įstatymą. Jį rengiant buvo remiamasi Anglijos ir Prancūzijos parlamentine praktika. Patvirtintos nuolatinės seimelių susirinkimų datos, numatyta, kad bežemiai bajorai negali juose dalyvauti, balso teisę turi tik tame paviete žemės turintys ir mokesčius mokantys žemionys (nemažiau kaip 100 auksinų) bei atliekantys karinę tarnybą, sulaukusieji 18 metų amžiaus (nuo 23 metų – jei kandidatuos į pareigas)¹³. Taigi buvo įvestas turto ir amžiaus cenzas. Nutarimas rėmėsi Žano Žako Russo (Jean-Jacques Rousseau) idėja, kad pilietis turi būti veiksnus. 1791 m. lapkričio 2 d. Respublikos seimas priėmė nutarimą, kuriuo buvo suvienodintas seimelių skaičius visose trijose provincijose (po 34 seimelius Didžiojoje ir Mažojoje Lenkijoje bei LDK). Seimo sprendimu Žemaitija buvo dar sykį padalinta, tik jau į tris pavietus su seimeliais ir teismais – Raseinių, Šiaulių ir Telšių. Šiaulių pavietui teko 7 Žemaitijos senieji pavietai: Beržėnų, Biržuvėnų, Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Karklėnų, Šiaulių ir Užvenčio bei Kražių, Tendžiogalos, Veliuonos, Viduklės nedidelės šiaurinės dalys. Numatyta, kad seimeliai turi vyksti Šiaulių parapijėje bažnyčioje ir rinkti du pasiuntinius į Seimą. Šiaulių civilinės-karinės tvarkos komisija savo sprendimus įpareigota įrašyti į Šiaulių pavieto žemės knygą¹⁴. Maršalas buvo pavieto bajorų vadas, pirmininkavęs

raida: mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarytojas J. Sireika. Šiauliai 2004, p. 11.

⁷ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790), p. 167–168.

⁸ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790), p. 171.

⁹ Ten pat, p. 172.

¹⁰ Ten pat, p. 173–174.

¹¹ *Volumina legum*. Kraków 1889, t. 9, s. 136–142, 188; Kiaupa Z. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, p. 292; Šmigelskytė-Stukienė, R. Tarp tradicijų ir novacijų: Upytės pavieto bajorija XVIII a. pabaigoje, *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*. Panevėžys 2004, p. 99–100.

¹² Budginas T. Žemaičių politinis elitas XVIII a. antroje pusėje. Bakalauro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2008, p. 30–31.

¹³ *Volumina legum*. Kraków 1889, t. 9, s. 234; Kiaupa Z. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, p. 292.

¹⁴ *Volumina legum*. Kraków 1889, t. 9, s. 332–333, 340; Kiaupa Z. Reformų metas Šiauliuose 1765–1795 m., *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai 1991, p. 43.

įvairiems bajorų suvažiavimams ir pavietai seimeliams. Jį rinkdavo repartitijos bajorija, o į pareigas savo privilegija patvirtindavo karalius. Iki minėtos 1791 m. reformos, kai Šiauliams buvo suteikta teisė rengti pavieto seimelius, čia vykdavo Šiaulių repartitijos bajorų sueigos. Tačiau nėra aišku, kas joms vadovavo, o įvairiuose Šiaulių repartitijos dokumentuose maršalo pareigybė neminima. Tikėtina, jog sueigoms turėjo vadovauti tuo metu aukščiausias repartitijos pareigūnas Žemaitijos pakamaris Jokūbas Nagurskis¹⁵. 1792 m. vasario 14 d. pirmąjį seimelį Šiauliuose atidarė civilinės-karinės komisijos komisaras, Žemaitijos rūsininkas Jonas Gobiatas. Jis taip pat vykdė ir seimelio maršalo funkcijas¹⁶.

Būtent taip vadinami Grabnyčių seimeliai, vykę vasario mėn., ir turėję rinkti naujųjų pavietų administraciją ir pareigūnus bei prisiekti Gegužės 3 d. Konstitucijai. Kaip žinia, LDK iš 33 seimelių (Piltyno seimelis Kurše nesusirinko) Konstitucijai prisiekė 27 seimeliai (Lenkijoje – tik 10), padėjo valdovui ir Seimui 5 seimeliai (Lenkijoje – 8), pasižadėjo jos laikytis 1 seimelis (Lenkijoje – 19)¹⁷. Šiaulių (kaip ir Raseinių) pavieto seimelis, į kurį susirinko apie tūkstantis žemionių, prisiekė Konstitucijai¹⁸. Iš jo priimtos laudos, įrašytos į teismo knygą vasario 23 d., sužinojome, kaip vyko priesaika. Pirmininkaujant J. Gobiatai susirinkusiems Konstituciją pristatė komisaras ir žemės teismo teisėjas Pranciškus Kaunackis bei Žemaičių pasiuntinys Keturmečiame seime, Rėkyvos dvaro savininkas Mauricijus Pranciškus Karpis. Kaip rašoma laudoje, būtent nuo Konstitucijos patvirtinimo priklausė „mūsų tautos politinė egzistencija, išorinė nepriklausomybė ir vidaus laisvės“, o karalius yra visų luomų susivienijimo ir protingų sprendimų garantas. Seimelio maršalui padėjo, kontroliavo balsavimo procedūrą, pasirašydavo priimtus dokumentus – išrinkti asesoriai (nuo 1 iki 6). Šio seimelio asesoriais buvo išrinkti Žemaičių kunigaikštystės rotmistras ir komisaras Leonas Kržentovskis, Žemaičių kunigaikštystės sargybinis Antanas Burba, Žemaičių kunigaikštystės kavalerijos pulkininkas Pranciškus Daugėla, Žemaičių kunigaikštystės išdininkas Jonas

Kazlauskis, Žemaičių kunigaikštystės kamarininkas Tomas Budrikas, papulkininkis, Alkiškių seniūnas Benediktas Butleris. Buvo atkreiptas dėmesys, kad visi trys Žemaitijos pavietai neturi pašto (kaip institucijos), kuris reikalingas nuolatinei komunikacijai, pateikti pasiūlymai, kaip pagerinti teismų darbą¹⁹. Seimelis taip pat išrinko naujus pareigūnus: Pakamariu – Joną Vladislovą Burbą, Kajetoną Nagurskį – pavieto vėliavininku (antra pareigybė pagal rangą), vaikiu, kuris rūpinosi pavieto apsauga, – Antaną Giedraitį, žemės teismo raštininku – Joną Montvidą Bialozarą, civiliniais-kariniais komisarais (vieto ankstesnių, kurie užėmė kitas pareigas) – pulkininką Kazimierą Kaunackį, leitenantą Tada Radavičių, leitenantą Kajetoną Jagminą, Žemaitijos kunigaikštystės kamarininką Juozapą Stulginskį, Žemaitijos kunigaikštystės pataurininką Ignatą Grinevičių, LDK išdo dvariskį Dominyką Noreiką, Upytės pavieto kamarininką Ferdinandą Domaševičių, Žemaitijos kunigaikštystės žemės teismo regentą Vincentą Laucevičių ir Mykolą Choromanskį²⁰. Matyti, kad daugumą naujųjų komisarų bajoriškos kilmės, tačiau tiksliau pasakyti neįmanoma, dar reikėtų tirti.

Pavieto teismo darbui vykti trukdė ir blogos materialinės sąlygos. Vasario 27 d. pastatų apžiūros metu buvo konstatuota, kad kanceliarijos pastatas netinkamas viešosioms paslaugoms teikti – išdaužyti langai, trūksta langinių. Beje, šia betvarke buvo apkaltinti pilies teisėjas Jonas Burba, kaip finansiškai suinteresuotas dėl kanceliarijos perkėlimo į jo valdas, bei Šiaulių miesto vaitas Kazimieras Toliatas, organizavęs turto niokojimą, neapsieta ir be muštynių²¹.

Vienas svarbiausių dokumentų modernizuojant valstybę ir ATR visuomenę – tai 1791 m. balandžio 18 d. miestų įstatymas. Jis pripažino visus karališkuosius miestus laisvais, o jų piliečius skelbė laisvais žmonėmis su teise į paveldimą nuosavybę. Įstatyme buvo pažadėta išduoti privilegijas miestams, kurie anksčiau tokias turėjo, bet prarado, taip pat bajorų seimelių miestams (tokiu tapo ir Šiauliai). Gegužės 3 dienos Konstitucija patvirtino šį įstatymą. Jo kopija, beje, birželio 3 d. buvo

¹⁵ Kiaupa Z. Reformų metas Šiauliuose 1765–1795 m., p. 43.

¹⁶ 1792-02-23 Šiaulių pavieto seimelio lauda, LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980, l. 255; Šmigelskytė-Stukienė R. Šiaulių repartitija Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse, p. 14.

¹⁷ Szczygielski W. *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*. Łódź 1994, s. 394–397; Šmigelskytė-Stukienė R. Už ir prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 metais, *Istorija*, 2009, Nr. 74 (2), p. 14; Šmigelskytė-Stukienė R. O referendum Konstytucji 3 maja raz jesszcze: sejmiki egzulanckie i inflanckie 1792 roku, *Studia historyczne*, 2016, r. LIX, z. 2 (234), s. 239.

¹⁸ Szczygielski W. *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, s. 322–325. Telšiuose Konstitucijai prisiekė tik apie 400 žemionių.

¹⁹ 1792-02-23 Šiaulių pavieto seimelio lauda, LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980, l. 256–257, 260–261.

²⁰ 1792-02-14 Šiaulių pavieto seimelio sprendimai, LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980, l. 163–175 (čia surašyti kandidatai į pavieto teismų pareigūnus); 1792-02-23 Šiaulių pavieto seimelio lauda, l. 262–278; 1787–1792 m. Stanislovo Augusto privilegijos į dvasines ir pasaulietines pareigybės, LVIA, f. LM, b. 555, l. 1199–1200; Paulauskas V. Šiaulių pavieto bajorija ir repartitija XVIII a. antroje pusėje. Bakalauro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2008, p. 34–37; Šmigelskytė-Stukienė R. Šiaulių repartitija Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse, p. 15–16.

²¹ 1792-02-27 ir 03-01 Obdukcijos aprašai, LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980, l. 297–298, 305–306. Beje, K. Toliatas save kildino iš bajorų, gyveno prie turgaus aikštės. Kiaupa Z. Reformų metas Šiauliuose 1765–1795 m., p. 56.

įrašyta Šiaulių repartacijos pilies teismo knygoje²².

Remiantis liepos 5 d. ATR karaliaus universalu dėl miestų deputatų rinkimo į seimą Kauno magistratas pasiuntė savo atstovus į Kauno apygardos, kurią sudarė Kauno, Prienų, Uptės pavietai ir Žemaitija, miestus ir miestelius. Šiaulius atstovavo Baltazaras Chomskis, Joniškį – Mikalojus Hovaldas ir Liudvikas Adomavičius. Jie pristatė miestų įstatymą ir informavo apie karaliaus universalą. 1791 m. rugpjūčio 13 d. delegatu į seimą buvo išrinktas pažangių pažiūrų Gegužės 3 d. konstitucijos šalininkas Juozapas Fergis²³. Išlydėdami Fergį į Varšuvą, miestų ir miestelių atstovai jam surinko lėšų, tarp jų Šiauliai skyrė 400, Joniškis – 360 auksinų, neaišku, kokią sumą davė Žagarės miestiečiai²⁴. Liudas Glemža atkreipė dėmesį, kad pagal savivaldos privilegijų suteikimo seką matyti, kad pirmosios devynios privilegijos buvo suteiktos Žemaitijos, Kauno ir Prienų pavietų miestams, kuriuos seime atstovavo Fergis²⁵. Šiauliai karališkojo miesto privilegiją gavo 1791 m. lapkričio 9 d.²⁶ Miesto vaitu buvo išrinktas Kazimieras Toliatas, burmistru Andrius Pakarklinskis, taip pat buvo išrinkta po 4 tarėjus, teisėjus, suolininkus ir vienas kasininkas²⁷. Tačiau savivaldžiu tapęs miestas netrukus susidūrė su Šiaulių ekonomijos administracijos pasipriešinimu, pirmiausia dėl pretenzijų į dvaro žemę. Jas reiškė ir Joniškis. Bylinėjimasis tęsėsi iki pat 1792 m. vasaros pabaigos. Šiaulių miestiečiai spalio 6 d. buvo priversti prisiekti konfederatams²⁸.

Svarbu paminėti apie vienalaikį Konstitucijos vertimą į lietuvių kalbą, kuris yra reikšmingas mūsų istorijos faktas. Nuo čia prasideda lietuvių kalbos kelias į valstybės kanceliariją. Lietuviškai atsišaukimus jau leido Tado Kosciuškos sukilimo vyriausybė, tad lietuvių kalbos vartojimo poreikis tarp Konstitucijos šalininkų buvo akivaizdus. Vertimo į lietuvių kalbą rankraštis šiandien saugomas Krokuvoje Lenkijos Mokslo akademijos bibliotekoje. Be to, į lietuvių kalbą buvo išversti

ir kiti svarbūs dokumentai, tai 1791 m. gegužės 28 d. nutarimas apie seimelius, apie Žemionių knygą, seimų teismus ir išrinktų teisėjų sąrašas (tarp jų nurodytas ir pakamaris Jokūbas Nagurskis – *Nagurskis Podkamoryczas yr Paslas Żamayczios*)²⁹.

Konstitucija, deja, galiojo neilgai, nespėta baigti valstybės modernizacijos proceso. Jau 1792 m. gegužės 14 d. padedant Rusijai Targovicoje buvo paskelbtas Konstitucijos priešininkų aktas, įkurta konfederacija, o 18 d. gauta Rusijos pasiuntinio Jakovo Bulgakovo nota su reikalavimais paklusti Rusijai. Gegužės 22 d. Rusijos kariuomenė peržengė Lietuvos sienas. Prisidengdamas Rusijos kariuomene, LDK didysis etmonas Simonas Kosakovskis kūrė Lietuvos pavietų konfederacijas. Apie besikeičiančią politinę padėtį karaliaus Stanislovo Augusto raštu buvo informuoti pavietai. Toks raštas Šiaulių pavieto teismo knygoje buvo įregistruotas 1792 m. birželio 8 d. Kitų metų balandžio 7 d. Rusija ir Prūsija pranešė apie užimamas valstybės žemes ir pareikalavo jos gyventojams prisiekti ištikimybę. Birželio-lapkričio mėn. vykęs Gardino seimas pripažino Respublikos padalinimą, atšaukė Gegužės 3 d. Konstituciją, sumažino kariuomenę, pataisė „Miestų įstatymą“ ir kt.³⁰. Į seimą 10 LDK konfederacijos remiamų kandidatų buvo išrinkta iš 15 seimelių, tarp jų Žemaitiją atstovavo Juozapas Montvidas Bialozaras, Juozapas Bilevičius. Gardino seime taip pat dalyvavo Žemaitijos seniūno sūnus karaliaus šambelionas Liudvikas Gelgaudas, karaliaus šambelionai Juozapas Chrzęstovskis ir Aleksandras Puzina. Jie, kaip ir didžioji dauguma LDK parlamentarų, palaikė konfederacijos siekius³¹. Deja, kas vyko Šiaulių paviete ir Šiauliuose 1792 m. vėlyvą rudenį–1793 m., dėl šaltinių stokos sunku ką nors pasakyti. Galime kalbėti tik apie atskirus asmenis, kurių vieni palaikė Targovicos konfederaciją, o kiti stjo ginti valstybės nepriklausomybės (pvz., Nagurskių, šeima, M. P. Karpis ir kt.).

²² Kryževičius V. 1791 m. rugpjūčio 13 d. instrukcija Kauno apygardos miestų pasiuntiniams į Varšuvos seimą, *Lietuvos istorijos metraštis, 1975 metai*. Vilnius 1976, p. 65; Glemža L. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*. Kaunas 2010, p. 75.

²³ Kryževičius V. 1791 m. rugpjūčio 13 d. instrukcija Kauno apygardos miestų pasiuntiniams į Varšuvos seimą, p. 68–69; Glemža L. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, p. 105.

²⁴ Glemža L. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, p. 109.

²⁵ Glemža L. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, p. 116.

²⁶ 1792-04-03 privilegijos Šiaulių miestui (1791-11-09) įrašas į teismo knygą, LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980, l. 767; Kiaupa Z. Reformų metas Šiauliuose 1765–1795 m., p. 53.

²⁷ Kiaupa Z. Reformų metas Šiauliuose 1765–1795 m., p. 56; 1792-03-09 kredoens aktikacija Jurgiui Dubovskui, LVIA, f. 3657, ap. 1, b. 14828, l. 1–2. Šiame dokumente minimi visi keturi teisėjai: Ignatas Lunkevičius, Stanislovas Orlovskis, Petras Bunakas, Jokūbas Stugižas.

²⁸ Kiaupa Z. Reformų metas Šiauliuose 1765–1795 m., p. 57–58.

²⁹ Visi dokumentų vertimai paskelbti: Tumelis J. Gegužės trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas, *Lietuvos istorijos metraštis, 1977 metai*. Vilnius 1978, p. 90–132; Priega internete: <http://www.mdl.projektas.vu.lt/thesaurus/kaupiamos-kolekcijos/rankrasciai/geguzes-3-konstitucija/>

³⁰ 1792-06-08 Stanislovo Augusto rašto įrašas, LVIA, f. 365, ap. 1, b. 14980, l. 1553–1557; Kiaupa Z. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, p. 661–667.

³¹ Šmigelskytė-Stukienė R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai paskutiniajame Abiejų Tautų Respublikos seime. Politinio pasirinkimo problema, *Parlamento studijos*, 2005, Nr. 5, p. 87–88, 94, 98–99.

MOKSLAS

EVALDAS VAILIONIS

Lietuvos nacionalinio muziejaus Viduramžių ir Naujųjų laikų archeologijos skyriaus vyresnysis muziejininkas

LDK VALDOVO / VALSTYBĖS HERALDIKA XV a. PLOKŠTINIUOSE KOKLIUOSE

Pabaiga. Pradžia – 2020(26) nr.

Gniezno aplinkoje surasta apie 364 gotikinių koklių ornamentikos variantų (priminsiu, kad VŽP teritorijoje aptikta ~53 variantai) (25–36–46). Tarp jų dominuoja herbinis ornamentas, kuris sudaro net 46,9% (171 ornamentų variantai) bendros koklių ornamentikos; toliau pagal ornamentikos gausumą yra kokliai puošti žmonių figūromis – 14% (51 ornamentų variantai); religinės tematikos ornamentai sudaro 12% (43 ornamentų variantai); žvėrių – 7,4% (27 ornamentų variantai), fantastiniai – 7,1% (26 ornamentų variantai). Kiti ornamentikos variantai (10 architektūrinių, 3 dangaus kūnų, 13 masverko, 16 geometrinių, 4 augalinių) sudaro 12,6%.

Viduramžiais Gnieznas buvo svarbus religinis Lenkijos karalystės centras. Čia buvo įsteigta didžioji arkivyskupija; Gniezno arkivyskupas karūnuodavo Lenkijos karalius. Tuo tarpu ekonominis regiono potencialas buvo nedidelis. Čia dominavo prekyba, amatai (cechai) miesto ūkyje užėmė antraeilį vaidmenį (25–8). Cechai mieste pradėjo kurtis XV a. I. p.¹ Vėlyvaisiais viduramžiais (net ir XVI a.) Gniezne dar vyravo mediniai statiniai. Nežiūrint į tai gausi archeologinė medžiaga akivaizdžiai parodo, kad čia, XV a., buvo svarbiausias Lenkijos koklininkystės centras. Greičiausiai tai sąlygojo ir turtingi užsakovai – arkivyskupas bei vyskupas. Lenkijoje bažnyčios hierarchai ir buvo pagrindiniai koklinių krosnių, apdailos plytelių, užsakovai, jų įtaka pasireiškė ir šių dirbinių ornamentikoje² (80–66).

Gniezno koklininkystės įtaka reiškėsi ir kaimyninėse Lenkijos žemėse – Mažojoje Lenkijoje (Wawelyje) (79–67), Kujavos žemėje – Włocławeko vyskupų pilyje Raciążekė (60). Lenkijos tyrėjai nurodo ir įvairių vietovių gotikinių koklių panašumus: Bodzentynė – Raciążekė (60–92); Boleławiec – Raciążekė (60–90,92), Raciążekė – Pińczów (60–93,97,98), Gniezno – Poznań (87–32; 69–193,194. F.1,2³); Poznań – Wenecja (89–223, F.103; 63–161, P.82); Poznań – Bodzentynė ir Kraków (69–193); Wenecja – Jankowo Dolne (25–19).

VŽP plokštinių koklių analogijos rastos Bodzentynė, Raciążekė, Pińczów; panašūs Jankowo Dolne, Gniezne, Poznań (78–21–23; 25; 35–59; 69–194, F.1). Visa tai rodo, kad VŽP Kunigaikščių rūmuose ir Trakuose pasireiškė Gniezno regiono koklininkų įtaka. Kol kas žinomi penki analogiški/panašūs Raciążekė, Jankowo Dolne, Gniezno, Bodzentynė ir Poznań gotikiniai kokliai, kurie buvo rasti ir VŽP Kunigaikščių rūmų teritorijoje⁴. Apie šių vietovių koklių panašumą pirmasis užsiminė Kęstutis Katalynas (35), vėliau, 1993 m., paskelbė ir lenkų koklių tyrinėtoja Joanna Renner (78)⁵.

³ Pav. Poznań koklio fragmentas (69–194, F.2a) analogiškas Gniezno kokliui su Jogailaičių ženklu (25–52, F.14), Poznań koklių fragmentai (69–194, F.1) analogiški/panašūs Gniezno kokliams (25–95, F.188; 97, F.195; 81, F.128).

⁴ K. Katalynas nurodo, kad „mažiausiai devynių variantų kokliams gaminti Bodzentynėje ir Vilniuje naudotos identiškos matricos...“ (35–59).

⁵ Lenkijos – VŽP koklių analogijos:

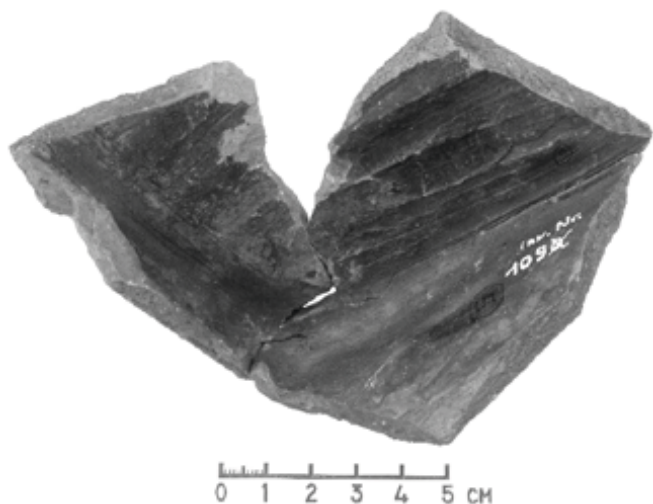
1) plokštės viršutiniuose kampuose pavaizduotos dvi hibridinės figūros – kaukės (barzdotos žmonių galvos su smailiom kepurėlėmis) su žuvies kūnais ir uodegom, centre – trikampis skydas t.p. su kauke – barzdota galva (Raciążekė – 78–22; 31–F.40; 59–76, F.7; Jankowo Dolne – 25–96, F.191; Bodzentynė (78–21, F.1,2); VŽP – 45–F.50 RS Nr. 115; 67–89, P.19 RS Nr. K1396).

2) plokštės centre pavaizduota kaukė – žmogaus galva su stilizuota trijų dalių barzda ir užrištais ūsais, ji įkomponuota į tris koncentrinis kvadratus (Raciążekė – 60–114, F.P.16; 59–74, F.4; Gniezne – 25–95, F.188; VŽP – 67–95, P.25 RS Nr. K1403).

3) fantastinis gyvūnas su „paukščio“ (?) galva (Bodzentynė – 78–22, P.5;

¹ Seniausiais, 1420 m., Gniezno statutas yra siuvėjų cecho. Puodžių cechas žinomas tik nuo 1522 m. (25–8).

² Šią nuomonę – kad užsakovai įtakojo ir koklių ornamentiką – galima paremti ir vėlesne netiesiogine rašytine žinia: E. Tiškevičius rašo, kad XVII a. kunigaikštis Boguslavas Radvila iš Karaliaučiaus atsiuntė herbų piešinius, kurie turėjo būti pavaizduoti ant koklių Biržų pilyje (100–28). Čia nėra aišku ar šiuos piešinius piešė pats Boguslavas, tačiau nėra abejonės, kad jis juos bent jau matė. Tiesa koklių su pateiktu knygelėje herbu pilies teritorijoje nerasta (100–28).

Pav. 12. Sieninio koklio fragmento – dešiniojo kampo – vidinė pusė, RS Nr. 109. **Vilnius**, Didžiųjų kunigaikščių rūmų vidinis kiemas. 1988 m. archeologiniai tyrimai. Nuotrauka daryta Vytauto Abrausko (Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai).

Pav. 13. Sieninio koklio kaklelio fragmentas puoštas bangele, RS Nr. 23. **Trakai**, Pusiasalio pilis. 1961 m. tyrimai. Nuotrauka daryta Vytauto Abrausko (Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai).

Dalies gotikinių koklių identiškumas su Lenkijoje rastais kokliais (panaši koklių ornamentikos, gamybos stilistika) leidžia manyti, kad koklių meistras su matricomis⁶ arba ir pačiais kokliais (arba jų dalim, pav. išdegtom plokštėm) atvyko iš Lenkijos⁷. Ryškus gotikinių koklių ornamentikos įvairovės dominavimas rodo, kad būtent Gniezno regione buvo šių koklių gamybos centras.

Pastarąjį ryši patvirtina ir kelios bendros koklių gamybos detalės:

1. Koklių vidinėje pusėje, plokštės ir kaklelio sandūra yra sutvirtinta voleliu, kuris tvirtintas ne spaudimo būdu (išlieka pirštų duobutės), bet slystančiu piršto judesiu; tuo būdu ši sandūra gaudavosi dailiai užglaistytą (Pav. 12). Taigi plokštės vidinei pusei t.p. buvo suteikiamas gražus estetiškas vaizdas (pav.: VŽP 1988 m. tyr. RS Nr. 109; Trakų Pusiasalio pi-

lis: 1961 m. tyr. RS Nr. 23). Ši ypatybė išsiskiria ir Gniezno gotikiniuose (ankstyviausiuose – XV a. 2-ro ketv. ir vėlyvesniuose – XV a. 6–7-to deš.) plokštiniuose kokuose (25–18,22).

2. Dalies koklių kaklelių išorė, prie plokštės, yra „pažymėta“ įrežta, ryškia, ~2–4 cm aukščio ir panašaus pločio, vienos eilės bangele (Pav. 13) (pav.: Trakų Pusiasalio pilis: 1961 m. tyr. RS Nr. 23⁸; Dominikonų vienuolyno, Dominikonų g. 4/6, 1989 m. tyr. RS Nr. 206⁹; buv. Vyskupų rūmų teritorija (dab. Prezidentūra), 1996, 1997 m. archeologiniai tyrimai). Panašus kaklelių „ženklėjimas“ žinomas ir XV a. Gniezno kokliuose¹⁰ (25–21, F.13; 22, F.15; 23, F.16).
3. VŽP, Vyskupų rūmų ir Gniezno gotikinių koklių kaklelių angos yra apvalios¹¹. Jų pakraštys yra kruopščiai nupjautas ir užlenktas į išorę (lygiai užapvalintas).
4. Koklių matmenys labai panašūs į Gniezno dirbtuvių koklius. Dominuoja plokštės artimos ~16,5x16,5 cm dydžiui. Yra ir 17 cm pločio plokščių. Iš Gniezno koklių, VŽP Kunigaikščių rūmuose išsiskiria keli kokliai su kiek didesne, 18x18 cm dydžio plokšte.

VŽP – 45– F.48 (nuotrauka apversta aukštyn kojom).

4) koklis su herbu „Jastrzębiec“ (kryžius pasagoje), kuris priskiriamas Gniezno arkivyskupui Wojciech'ui Jastrzębiec'ui (Jankowo Dolne – 25–55, F.27; VŽP – neskelbtas, suklijuotas iš dviejų fragmentų, rastų Kunigaikščių rūmų P korpuso išoriniame kieme, 1990 ir 1992 m. be RS Nr.).

5) prie panašių, bet ne analogiškų, koklių dar galima būtų priskirti sieninį koklį su „briedžiu“, spėjamu herbu „Brochwicz“ (piešiniai nėra identiški bet stilistiškai labai panašūs) (Raciążekė – 60–121, F.P.25; Gniezne – 25–93, F.177; VŽP – 67– 87, P.17 RS Nr. K1395).

6) Koklių matricų gamyba buvo brangi, todėl jos buvo saugomos. Jomis galėjo naudotis net kelios meistrų kartos (80–64, 65). Tai galima pritaikyti tik keramikinėm, akmeninėm matricom, tačiau vargu ar medinės matricos, nuolat veikiamos drėgno molio galėjo taip ilgai tarnauti (?).

7) Tačiau galima ir atvirkštinė prielaida – VŽP ar Trakuose dirbę koklininkai, vėliau persikėlė į Gniezno apylinkes, kur, turėdami platesnį turtingų užsakovų ratą, išvystė masiškę koklių gamybą Lenkijoje (?). Greičiausiai patys koklininkai buvo užsieniečiai. Net ir XVI a. I p. architektų ir amatininkų darbus Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare eidavo lenkai, vokiečiai, italai, flamandai (104–73).

⁸ Fragmentas rastas 1961 m. tyrimuose, priešpilio (Žemutinės pilies) PV bokšte.

⁹ Koklis publikuotas (36–102, F.4; saugomas LNM), datuojamas XV a. Straipsnyje sumaišyti iliustracijų Nr. 4 ir 5 paaiškinimai.

¹⁰ Prienamoje čekų, vengrų, vokiečių literatūroje panašus ženklėjimas neminimas.

VŽP Kunigaikščių rūmų gotikinių koklių kakleliuose bangelės ornamentas t.p. nepastebėtas.

¹¹ Apvalios koklių kaklelių angos yra labiau būdingos čekiškiems kokliams ir rečiau sutinkamos Lenkijoje (25–18).

Pav. 14. Sieninio koklio su raitelio ir dvigubo kryžiaus herbu nuotrauka. **Lenkija**, Jankowo Dolne. Plokštė – 16,2x16,4 cm dydžio, padengta ruda glazūra. Datuojamas XV a. 2-ru ketv. Iliustracija paimta iš (25–52, F.13).

Pav. 15. Sieninio koklio su raitelio herbu nuotrauka. **Lenkija**, Gniezno, Poznań. Plokštė – 16,6x16,3 cm dydžio, padengta žalia glazūra. Datuojamas XV a. 2-ru ketv. Iliustracija paimta iš (25–52, F.14).

5. Ir VŽP (35–57) ir Gniezno regione (25–19) dalis neglazūruotų XV a. I p. koklių buvo balinti kalkėmis, ant jų rasta išlikusių baltų kalkių fragmentų. Tai galima būtų sieti su vėlesne, XV a. II p. ar pab. krosnių rekonstrukcija (žr. išnašą Nr.25) (25–19).

VŽP ir Trakų gotikinių koklių komplekse yra ir skirtumų, nebūdingų Gniezno kokliams. VŽP buvo rasti du loviniai kokliai puošti ažūrine plytele su herbu (91–F.217), tuo tarpu Gniezno regione panašių lovinių koklių nėra (arba jie dar nepublikuoti) (?). Dėl pasitaikančių skirtumų koklių plokščių dekore, dydžiuose, koklių rūšyse galima spėti, kad Lietuvoje (Vilniuje, Trakuose) dirbo ir kitų dirbtuvių meistrai.

Rasti neornamentuoti, balinti cokoliniai kokliai (Gniezno regione tokių koklių nerasta) leidžia spėti, kad Vilniuje dirbo skirtingi ne tik koklininkai bet ir krosnių statytojai; tai galėjo būti ir tas pats asmuo¹². Ši įvairovė gali būti sąlygota ir chronologinių skirtumų.

Apie skirtingų koklių meistrų/dirbtuvių veiklą Lietuvoje liudija jau minėtas importinis koklis su leopardo (?) ornamentu (žr. išnašą Nr. 5) ir koklis su Gediminaičių stulpais (žr.p.27).

¹² Viduramžiais bei renesanse koklių gamyba bei krosnių statyba vykdė puodžiai. Koklių ornamentika rūpinosi medžio ar vario raižytojai arba tiesiog matricų gamintojai (13–76). Tačiau negalime paneigti nuomonės, kad matricas gamino ir patys puodžiai. Apie tai liudija koklių žymėjimas puodžiaus vardu, kurie žinomi viduramžių Čekijoje, ankstyvajame renesanse Wavel'io pilies krosnyje. 1568 m. veikale „Visų luomų surašymas“, kuris buvo išleistas Frankfurte, yra medžio raižinys, kuriame pavaizduotas meistras žiedžiantis puodą, šalia jo stovi jau pagaminti indai, tarp kurių yra ir plokštiniai kokliai. Po raižiniu yra parašyta „...Gaminu qsočius, puodus, koklius...“ (90–152).

Jogailaičių herbas Lenkijos, Čekijos kokliuose. Žymiai daugiau gotikinių plokštinių koklių su Jogailaičių herbu/ženklų yra rasta Lenkijoje. Literatūroje pavyko aptikti 17 koklių ornamentikos pavyzdžių¹³, kuriuose yra vaizduojamas Jogailaičių herbas/ženklas – raitelis¹⁴. Jis sutinkamas tik sieniniuose kokliuose.

Visas herbo/ženklų ornamentikos variantų analogijas galima rasti gausioje XIV a. pab.–XVI a. Lenkijos/LDK sfragistinėje, numizmatinėje ir ikonografinėje medžiagoje (19;20;22;23;70;81).

¹³ Be išvardintų koklių su iliustracijomis, 4 kokliai yra tik trumpai paminėti: du koklių fragmentai su Jogailaičių herbu buvo rasti Rogóžno vietovėje (88–49). Jie padengti šviesiai ruda glazūra, datuojami XV a. II p. Vienu atveju yra aprašomas „koklio fragmentas su herbu „Pogon“, kitu – „raitelis ir skydas su Jogailaičių herbu“ (31–145, nr. 198,199).

Du plokštiniai kokliai buvo rasti Inowłódžo vyskupo pilyje (Piotrków'o vaivadija) (2–55). Pateikti tik aprašymai: „koklis su herbu „Pogon“ (31–150, nr. 254,255). 16,5x16,5 cm dydžio koklių plokštės yra padengtos ruda glazūra.

¹⁴ XV a. plokštiniuose kokliuose vaizduojami ir kiti ornamentikos variantai, kurie t.p. galėtų simbolizuoti valdovą Jogailaitį. Čia nėra įtraukti kokliai su ereliu, kuris nuo XV pr. simbolizavo ne tik Lenkijos karalystę arba Krokuvos žemę, bet ir patį karalių (Jogailaitį) (70–199–202). Pav. XV a. II ketv. sieniniame koklyje yra pavaizduotas pėstysis riteris abiem rankom laikantis kalaviją (25–76, F.110, Gniezno). Išskirti kario pentinai, kurie akivaizdžiai paliudija jį esant raitelį – t.y. kilmingą. Šalia pavaizduotas herbas su erelio ženklu nurodo, kad šis riteris yra Lenkijos karalius (Jogaila).

Neįtraukti kokliai su šv. Jurgio atvaizdu, kuris atskirais atvejais t.p. galėtų simbolizuoti valdovą (25–88, F.156,157,158 ir kt.). Jogailos 1388–1433 m. ir Vladislavo Varniečio majestotiniuose antspauduose, LDK herbe, po raiteliu, kuris rankoje laiko iškėlęs kalaviją, yra pavaizduotas „drakonas“ (19–14, Tabl.IX, nr.13, Tabl.X, nr.20; 70–45,56). Kitas ornamento variantas neabejotinai simbolizuojantis valdovą, vaizduoja karūnuotą medžiotoją su sakalu (25–83, F.137). Medžiotojo, kaip valdovo, motyvas buvo naudojamas XIII–XV a. Europos sfragistikoje (43–147,148), XV a. Rusijos numizmatikoje. Galima paminėti ir daugiau ornamentų variantų, kurie galėtų simbolizuoti valdovą: kokliuose vaizduojami karūnuoti asmenys (25–85, F.146), kariai su pentiniais (25–76, F.110; 83, F.136). Pastarieji variantai neturėjo ženklo/herbo reikšmės.

Pav. 16. Raitelis perpieštas iš 21,2x18,3x5,1 cm dydžio molinės apdailos plytelės. Lenkija, Wenecija, Poznań. Datuojamas XV a. 2-ru ketv. Iliustracija paimta iš (61–512, P.64).

Pav. 17. Sieninio koklio su sudėtiniu raitelio herbu nuotrauka. Lenkija, Gniezno. Plokštė – 16,5x16,6 cm dydžio, padengta žalia glazūra. Datuojamas XV a. 2-ru ketv. Iliustracija paimta iš (25–56, F.32).

Galima išskirti 2 Jogailaičių herbo/ženkle – raitelio – vaizdavimo variantų rūšis:

- 1) raitelis laikantis iškeltą kalaviją ir skydą su dvigubu kryžiumi:
 - a) skydas vaizduojamas atskirai, ne raitelio rankoje.
 - b) skydas vaizduojamas raitelio rankoje.
- 2) raitelis laikantis iškeltą kalaviją, be skydo su dvigubu kryžiumi.

Abiem šiais atvejais Jogailaičių ženklas gali būti patalpintas skyde (herbas) arba vaizduojamas be skydo (ženklas).

Prie ankstyviausiųjų, t.y. XV a. 2-ro ketv., priskiriami 3 ornamentų variantai. Pirmieji trys yra stilistiškai labai panašūs ir artimiausi kokliams iš Lietuvos.

Antrame variante (pirmajam ornamentų variantui priskirtas koklis iš Lietuvos) vaizduojamas herbas: vi-soje koklio plokštėje, iškiliu voleliu, pažymėtas skydas, kuriame patalpintas raitelis, vienoje rankoje laikantis iškeltą kalaviją, kita ranka laiko pavadinimą (**Pav.14**) (25–52, F.13, Jankowo Dolne, panašūs kokliai rasti Rogóžno, Bolesławiec (25–28)). Jojimo kryptis – heraldiškai į dešinę. Už raitelio nugaros pavaizduotas neproporcingai didelis (raitelio atžvilgiu) skydas su dvigubu kryžiumi¹⁵. Išsiskiria puošnus pavadinimas ir balno pavaržos. Akcentuotas didelis raitelio žvaigždinis pentinas.

Jogailos sfragistikoje herbinis antspaudas su raiteliu

pradėtas naudoti nuo 1386 m. (19–14, Tabl.VIII. F.15; 70–49; 81–58, F.111). Pirmajame, didžiajame antspaude pavaizduotas keturių laukų skydas¹⁶, jo antrame lauke – LDK herbas – raitelis su ietimi ir skydu, kuriame pirmą kartą buvo pavaizduotas dvigubas kryžius¹⁷ (70–243). 1388–1433 m. Jogaila naudoja ir majestotinį antspaudą, kuriame tarp 7 atskirų žemių herbų pavaizduotas ir LDK herbas su raiteliu, kuris rankose laiko iškeltą kalaviją ir skydą su dvigubu kryžiumi¹⁸ (19–13,14, Tabl.IX. F.13; 70–44).

LDK sfragistikoje herbinis antspaudas pirmą kartą pasirodo 1398 m. Vytauto didžiajame antspaude (81–94), kuriame pavaizduotas keturių laukų skydas su LDK žemių herbais¹⁹ (20–720, Tabl.VI. P.42; 81–95, F.177). 1407–1430 m. dažnai naudotas Vytauto majestotinis antspaudas su LDK herbu (be raitelio skydo) (81–59, F.114).

Toks herbo vaizdavimas, kuomet skydas patalpina-mas ne raitelio rankoje, o už jo, heraldikoje sutinkamas tik XV a. kokliuose.

Tiesa jau nuo 1386 m. Jogailos monetose (dena-ruose) ir nuo 1403 m. (1413 m. (19–14)) antspauduose sutinkamas atskirai, tačiau be raitelio, vaizduojamas Jogailos asmeninis herbas – skydas su dvigubu kryžiumi (19–14, Tabl.VIII. F.14; 70–243).

¹⁶ Pirmame lauke – Lenkijos herbas (erelis), trečiame – Didžiosios Lenkijos (Wielkopolska) herbas (karūnuota jaučio galva), ketvirtame – Kujavos herbas (pusė erelio, pusė liūto).

¹⁷ XV a. I p. herbyne Armorial Gymnich herbas, kuriame pavaizduotas raitelis su ietimi ir laikantis skydą su dvigubu kryžiumi priskiriamas Vilniaus žemei (*d(er) lant von der wille*) (23–114, Tabl.XV, nr.80).

¹⁸ Po žirgu yra pavaizduotas drakonas

¹⁹ Čia raitelis rankoje laiko ietį, skydo neturi.

¹⁵ Idomu tai, kad Krokuvoje buvo rastas koklis su tuo pačiu raiteliu tik vietoj dvigubo kryžiaus buvo pavaizduotas herbas “Dėbno” (25–28).

Pav. 18. Sieninio koklio su raitelio ženklu nuotrauka. **Lenkija, Gniezno.** Plokštė – 16,5x15,6 cm dydžio, neglazūruota. Datuojamas ~1490–1495 m. Iliustracija paimta iš (25–52, F.15).

Pav. 19. Sieninio koklio su raitelio ženklu rekonstrukcinis piešinys. **Lenkija, Gniezno.** Plokštė – 16,0x16,5 cm dydžio, neglazūruota. Datuojamas XV a. Iliustracija paimta iš (25–64, F.61).

Trečiame koklių ornamentikos variante vaizduojamas herbas: panašus raitelis, tik plokštėje nėra patalpintas skydas su dvigubu kryžiumi (**Pav.15**) (25–52, F.14, Gniezno; 69–194, F.2a, Poznań).

LDK heraldikoje, XIV a. pab.–XV a. pr., raitelis dažnai buvo vaizduojamas be skydo²⁰, pavyzdžiui pirmose lietuviškose monetose, kaldintose Jogailos ir Vytauto. T.p. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių antspauduose raitelis neretai vaizduojamas be skydo, pav.: 1377–1382 m. ir 1382–1386 m. pirmieji du Jogailos antspaudai (20–699–700, Tabl.IV. P.33); 1382–1385 m. pirmasis Vytauto antspaudas su raiteliu (20–717–718, Tabl. VI. P.41; 81–58, F.110); 1398–1410 m. Vytauto didysis antspaudas (20–720, Tabl.VI. P.42; 81–95, F.177); 1407–1430 m. majestotinis Vytauto antspaudas (20–720–721, Tabl.V. P.34; 81–59, F.114).²¹

Raitelis vaizduojamas be skydo sutinkamas ir vėlesnėje XV–XVI a. Lenkijos/LDK sfragistikoje, numizmatikoje bei ikonografijoje (81–59, F.112).

Ketvirtame variante vaizduojamas ženklas – raitelis (**Pav.16**) (89–223, F.103, Wenecja; 63–161, P.82, Poznań; 61–512, P.64). Žirgo ir raitelio vaizdavimas panašus į aukščiau minėtus – žirgas yra bėgimo (ne šuolio) padė-

tyje, bėgantis į dešinę; turi puošnias balno pavaržas; uodega nuleista. Raitelis iškeltose virš galvos, dešinėje rankoje horizontaliai laiko kalaviją, kairėje – pavadį. Iš kitų variantų išsiskiria tuo, kad ant raitelio galvos yra uždėta karūna, o veidas pasuktas į „žiūrovą“. Skydo su dvigubu kryžiumi nėra. Ženklas nėra patalpintas skyde.

LDK herbe karūną sutinkame XV a. I p. herbyne Codex Bergshammur (22–Tabl.XII. P.12, nr.L1; 81–61, F.118). Tiesa čia karūna pavaizduota ne ant raitelio galvos, bet yra sudėtinė herbo dalis ir uždėta ant herbo šalmo; analogiškos karūnos uždėtos ir Lenkijos (22–Tabl.XV. P.15, nr.P1) bei Vengrijos (22–Tabl.XXII. P.22, nr.W1) herbuose. Raitelis su karūna yra pavaizduotas ir XV a. monetracijoje, kurią Jogaila padovanojo Poznańės bažnyčiai (70–232).

Ženklo vaizdavimas be skydo dar nereikia, kad tai nėra herbo ženklas. Lenkijos, LDK sfragistikoje ir numizmatikoje t.p. žinomi atvejai kuomet herbo ženklas (erelis, raitelis) vaizduojamas be skydo (70–229,233).

XV a. II p. kokliuose išlieka panašus raitelio vaizdavimas (ketvirtasis, penktasis ir šeštasis – variantai). Žirgai vaizduojami kiek realistiškiau, labiau yra išreikštas jo šuolis. Pastaruosiuose trijuose variantuose žirgo uodega yra pakelta. Raitelio rankoje patalpinamas skydas su dvigubu kryžiumi.

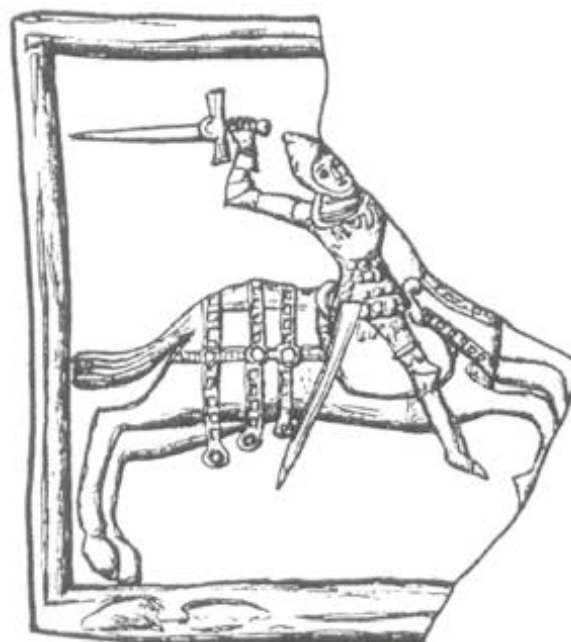
Penktame variante, raitelio jojimo kryptis – heraldiškai į dešinę (**Pav.18**) (25–52, F.15, Gniezno) (datuojamas ~1490–1495 m).

²⁰ Tai galima būtų sieti su techninėmis galimybėmis bei meistro igūdžiais – buvo sunku atvaizduoti smulkias detales nedideliame plote. Raitelio skydas su asmeninių herbu/ženklu atsiranda po Jogailos karūnacijos – 1386 m. Vytauto sfragistikoje Gediminaičių stulpai raitelio skyde žinomi nuo 1397 m. (81–71).

²¹ Tačiau Vytauto sfragistikoje iš žinomų aštuonių antspaudų su raiteliu, keturiuose jų raitelis vaizduojamas su skydu rankoje, kuriame pažymėti Gediminaičių stulpai (20–719–722, Tabl.VI. P.43–46). Ankstyviausiais iš jų pasirodo 1397 m. (20–719, Tabl.VI. P.45).

Pav. 20. Sieninio koklio su raitelio herbu nuotrauka. **Lenkija, Raciążekas.** Plokštė ~16x16 cm dydžio. Datuojamas 1465–1473 m. Iliustracija paimta iš (59–72, F.2).

Pav. 21. Sieninio koklio su raiteliu piešinys. **Čekija, radimvietė nežinoma, saugomas Čekijos Ričany miesto muziejuje.** Išlikęs plokštės dydis 18,0x15,2 cm. Datuojamas XV a. Iliustracija paimta iš (68–241, P.555).

Šeštame variante, raitelis vaizduojamas panašiai, tik skiriasi jojimo kryptis, kuri šiuo atveju yra heraldiškai į kairę. Ar raitelis turėjo skydą su dvigubu kryžiumi sunku pasakyti, nes pastarosios detalės ir trūksta koklio rekonstrukciniame piešinyje (**Pav.19**) (25–64, F.61, Gniezno).

Septintame variante raitelis, jojantis heraldiškai į kairę, yra patalpintas skyde. Skydas, skirtingai nuo minėtų pirmo ir antro variantų, pavaizduotas iškilioje koklio plokštės dalyje (plokštės kraštų atžvilgiu) (**Pav.20**) (60–91,97,110, F.12; 59–71,72, F.2, Raciążekas, Włocławek'o vyskupų pilis) (datuojamas 1465–1473 m.) (60–96).

Pastarieji šeši ornamentų variantai yra artimiausi VŽP ir Trakų koklių ornamentui:

1. Jogailaičių herbas – dvigubas kryžius – pavaizduotas neproporcingai didelis, atskirai, ne raitelio rankoje (analogija 2 variantui).
2. Jogailaičių ženklas – raitelis – nėra patalpintas skyde (analogija 4, 5, 6 variantui).
3. dekore t.p. naudotas smulkus keturkampių raštas (analogija 2-4,6 variantui): balno pavaržos, kamarnos „puoštos“ mažais įspaustais kvadratais.
4. išsiskiria didelis raitelio žvaigždinis pentinas (analogija 2-4,6 variantui).
5. akcentuotas raitelio balnas – jo užpakalinė dalis (analogija 2-4,6 variantui).
6. raitelio aprangos apatinė dalis – „klostuotas apdaras“ – bei jo apatinė šalmos dalis, uždengianti pečius, taip pat klostuota (analogija 2, dalinai 3 ir 4 variantui).

7. vienoda kalavijo padėtis – dešine ranka iškeltas tiesiai virš galvos, laikomas horizontalioje padėtyje²² (analogija 2-6 variantui).
8. žirgo jojimo kryptis – heraldiškai į dešinę (analogija 2-5 variantui).

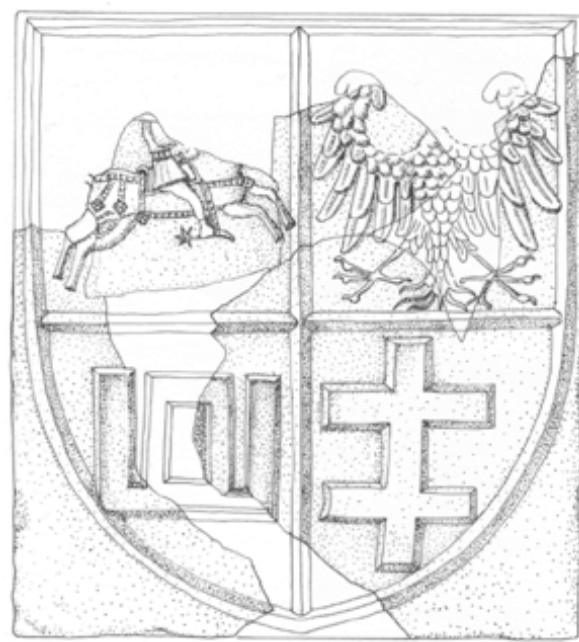
Čekijos, Moravijos ir Silezijos kokliuose neteko aptikti herbo su raiteliu. Čia, XV a. kokliuose, galima išskirti 5 raitelių motyvus: 1) šv. Jurgis (su ietim smeigiantis drakoną) (68–212-214); 2) šv. Martynas (su kalaviju, apsiaustu rankoje ir elgeta) (68–217); 3) turnyro raitelis (su ietim ir turnyro šalmu) (68–239-241); 4) Jan'as Žižka (karūnuotas raitelis su vėliavininku) (68–243,244); 5) medžioklis (raitelis su sakalu arba su pučiamuoju ragu) (68–245,246).

Tarp gausių koklių su raiteliu pavyzdžių išsiskiria Čekijoje saugomo sieninio koklio dalis vaizduojanti raitelį su iškeltu kalaviju (aštuntas variantas) (**Pav.21**) (68–241, P.555). Pastarasis koklis – vienintelis, nepriskirtinas nei vienai paminėtai raitelių grupei. Raitelis nėra patalpintas skyde, neturi skydo su dvigubu kryžiumi ir pentino. Tačiau jo vaizdavimas primena herbyno „*Armorial Gymnich*“ (23–Tabl.XV, nr.75; 68–93, F.175) ir „*Codex Bergshammr*“ (22–Tabl.XII, nr.L1; 68–61, F.118) LDK herbo raitelį: abėjuose variantuose raitelis vaizduojamas truputį atsilošęs atgal. Charakteringa ir iškulto kalavijo

²² Numizmatikoje, sfragistikoje ir ikonografijoje buvo paplitusi (ypač ankstyvesniu laikotarpiu, Europoje nuo XII a. (pav. 81–56, F.107), Lietuvoje iki XIV a. 9-to deš.) ir kita kalavijo padėtis – jis buvo laikomas iškeltas už nugaros, diagonaliaje (kirtimo) padėtyje. Žinomi ir kiti pavieniai kalavijo/ieties padėties variantai.

Pav. 22. Lovinio koklio su raitelio herbu nuotrauka. Lenkija, Bodzentynas. Glazūruotas žaliai. Plokštės dydis – 20,2x39,5 cm. Datuojamas XV a. pab. Iliustracija paimta iš (49–F.14).

Pav. 23. Sieninio koklio su keturių laukų herbu piešinys. Lenkija, Gniezno. Plokštė – 16,0x15,5 cm dydžio, glazūruotas žaliai. Datuojamas XV a. II p. Iliustracija paimta iš (25–76, P.108).

padėtis, kuris, šiuo atveju, yra už raitelio nugaros; t.p ir tai, kad kaip ir Lenkijos ar LDK kokliuose, ar minėtame herbyne balno pavaržos susideda iš trijų dalių (kabančių diržų). Tikėtina, kad šis raitelis galėjo simbolizuoti ir Jogailaitį²³ (?). Koklio radimo vieta nežinoma; datuojamas XV a. (68–369).

Kiti Jogailaičių ženklo vaizdavimo variantai nėra sutinkami Lietuvos gotikiniuose kokliuose.

XV a. pab. Jogailaičių herbas su raiteliu yra pavaizduotas ir loviname koklyje (devintas variantas) (**Pav.22**). Plokštės, kuri pilnai uždengė koklio lovį, centre pirmą kartą yra pavaizduotas, iki pusės, angelas-skydininkas dviem rankom laikantis, priešais save, skydą su raiteliu, iškėlusiu kalaviją²⁴ (Bodzentynas, Krokuvos vyskupų rezidencija, datuojamas XV a. pab., priskiriamas Krokuvos vyskupui (1488–1493), Gniezno arkivyskupui ir kardinolui, karalaičiui Fridrikui Jogailaičiui (†1503) (49–8,9,12, F.14; 26–156, nr.307)).

Angelai-skydininkai sfragistikoje sutinkami nuo 1386 m. Jogailos viduriniajame (19–14, Tabl.VIII. F.15; 81–58, F.111) bei majestotiniame (19–13,14, Tabl.IX. F.13) antspauduose. Jie išlieka ir Vladislovo Varniečio († 1434–1444) majestotiniame antspaude (19–16, Tabl.X. F.20). Tuo tarpu Kazimiero Jogailaičio († 1440–

1492) majestotiniame antspaude angelai-skydininkai jau nevaizduojami (19–18,19, Tabl.XI. F.26). Visais šiais paminėtais atvejais angelai vaizduojami virš skydo, nuo krūtinės. Jono Albrechto († 1492–1501) didžiajame, karališkajame antspaude jau pasirodo liūtai-skydininkai (70–21, Tabl.XII. F.34). Aleksandro († 1492–1506) laikais angelai skydininkai buvo pavaizduoti tik vieninteliame Lietuvos didžiajame antspaude, tačiau jie vaizduojami jau stovintys visu ūgiu (81–98, F.183).

Ypač populiarius skydininkų vaizdavimas tampa nuo XVI a. I p. renesansiniuose kokliuose XV a. 2-rame ketvirtyje valdovo/valstybės herbas – raitelis – vaizduojamas su kitomis sudėtinėmis herbo dalimis. Dešimtame variante koklio plokštės apatinėje dalyje vaizduojamas mažesnis skydas, pasuktas 45° kampu (**Pav.17**) (25–56, F.32, Gniezno). Jame pavaizduotas raitelis su iškeltu kalaviju. Greičiausiai dėl nedidelio skydo lauko nebuvo atvaizduotas skydas su dvigubu kryžiumi, tačiau ir šiuo atveju yra akcentuotas raitelio žvaigždinis pentinas. Virš skydo yra patalpinti kiti herbo elementai – šalmas, šalmo karūna bei stilizuotas šalmo apdangalas (?), kuris koklyje pavaizduotas keturių šakelių pavidalu (dvi nukreiptos į viršų, dvi – į apačią). Virš viršutinio skydo kampo, iš po šalmo, yra pavaizduotos dvi “brūkšniuotos juostelės”²⁵.

Visas šis sudėtinis herbas dar yra “įrėmintas” skyde. Heraldiskai tai nėra teisinga, tačiau remiantis pas-

²³ Galimos įvairios koklio eksponavimo hipotezės, pav. Kazimieras Jogailaitis 1454 m buvo vedęs Čekijos, Vengrijos karaliaus Albrechto II dukterį Elžbietą Habsburgaitę. Kazimiero Jogailaičio sūnus Vladislovas II buvo Čekijos karalius († 1471–1516).

²⁴ Kiek leidžia įžiūrėti nekokybiška iliustracija, raitelis pavaizduotas be skydo su dvigubu kryžiumi.

²⁵ Visi išvardinti herbo elementai yra būdingi ir kitiems XV a. Lenkijos, Lietuvos herbiniams kokliams.

taruoju pavyzdžiu galima daryti prielaidą, kad skydas, užimantis visą koklio plokštę, yra dekoratyvinė koklio ir visos krosnies detalė²⁶.

Panašus sudėtinių herbų vaizdavimas sutinkamas Europos herbinyuose²⁷. Greičiausiai matricų raižytojas (ar ornamento projekto autorius) galėjo pasinaudoti herbynu arba kitu ikonografiniu šaltiniu (medžio raižiniais, knygų iliustracijom ir kt.)²⁸.

Kokliuose sudėtinės herbo dalys anksčiausiai pasirodo Vengrijoje, XIV a. II p., Liudviko I laikais (105–F.3). Valdovo sudėtiniai herbai vaizduojami karaliaus Zigmanto Liuksemburgo laikais (š. 1387–1437 – Vengrijoje) nuo XIV a. pab. (105–12, F.3). Čekijoje sudėtiniai herbai kokliuose paplinta tik nuo XV a. II p. (68).

Galima atkreipti dėmesį į tai, kad iš septinių žirgo vaizdavimo variantų trijuose žirgo uodega yra nuleista, pirmame variante žirgo uodega pavaizduota tiesi (horizontali). „Lietuviško“ koklio atveju, nors žirgo uodega pilnai ir neišliko, tačiau iš išlikusio fragmento galima teigti, kad ji buvo nuleista. Preliminariai galima konstatuoti, kad nuleista arba tiesi žirgo uodega labiau būdinga ankstyvesniam laikotarpiui – gotikai (XV a. I p.), XV a. II p. ir renesanse ima dominuoti pakelta uodegos padėtis.

Kituose XV a. II p. kokliuose Jogailaičių herbas – raitelis – vaizduojamas ne vienas, bet kartu su kitais herbais.

Vienuoliktame variante skydas su raiteliu pirmą kartą yra patalpintas medalione (**Pav.26**) (25–75, F.105, Jankowo Dolne). Šiuo atveju, pastarojo herbo dešinėje pusėje, vaizduojamas Lenkijos erelis. Heraldikoje dešinė pusė yra laikoma svarbesnė (garbingesnė) už kairiąją. Po šiais herbais medalionuose yra patalpinti du giminių herbai „Odrowąż“, vienas jų priklauso arkivyskupui Jan'ui Sprowski'ui (1453–1464). Koklyje, valdovo/valstybės herbams, skirta garbingiausia viršutinė vieta.

XV a. II p. kokliuose pradėti vaizduoti ir jungtiniai – keturių laukų – herbai. Žinomi trys tokie variantai. Dvyliktame variante, koklio plokštėje, iškilium voleliu, vaizduojamas jungtinis, keturių laukų skydas. Jo pirmame lauke patalpintas raitelis, antrame – erelis,

Sieninio koklio fragmentas su dvigubo kryžiaus herbu pavaizduotu medalione. **Lenkija**, Jankowo Dolne. Išlikęs plokštės dydis 9,2x9,4 cm. Neglazūruotas. Datuojamas XV a. II p. Iliustracija paimta iš (25–72, F.95).

trečiame – Gediminaičių stulpai, ketvirtame – dvigubas kryžius (**Pav.23**) (25–76, F.108, Gniezno).

Nuo 1386 m. Jogailos didžiajame ir mažajame antspauduose vaizduojami keturių laukų herbai (19–14, Tabl.VIII. F.14,15, Tabl.IX. F.16; 81–58, F.111). LDK sfragistikoje jungtinis keturių laukų herbas pirmą kartą pasirodo 1398 m. Vytauto didžiajame antspaude, kuriame pavaizduoti LDK žemių herbai (20–720, Tabl.VI. P.42; 81–95, F.177).

Remiantis šiuo kokliu galime daryti prielaidą, kad pirmame ir antrame skydo lauke vaizduojami valstybių – LDK (raitelis) ir Lenkijos (erelis) – herbai, tuo tarpu trečiame ir ketvirtame laukuose esantys ženklai atstovauja tų valstybių valdovus (dinastijas) – dvigubas kryžius akcentuoja Lenkijos karalių Jogailaičių dinastiją, Gediminaičių stulpai – LDK didžiųjų kunigaikščių Kęstutaičių (Gediminaičių) dinastiją. Iš čia galime daryti išvadą, kad koklio, matricos arba tik ornamento projekto autorius siekė parodyti Lietuvos – Lenkijos valdovo (Kazimiero Jogailaičio) giminystės ryšius ne tik su Jogailaičiais, bet akcentuoti giminystės ryšius ir su Gediminaičiais, kaip buvusiais, teisėtais LDK valdovais. Taip buvo siekiama išreikšti ne tik tiesioginę valdžią Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje (vaizduojant raitelį), bet ir jos teisėtumą (tęstinumą) per giminystės saitus (t.y. Gediminaičius).

²⁶ Kokliuose, panašiam skyde, dažnai būna patalpintas ir ne herbo ženklas, o pav. fantastinis–mitologinis ornamentas (25–96, F.175,179,180,186,189,190,201).

²⁷ Toks herbų vaizdavimas XIV a. pr. pasirodo seniausiuose Europos herbinyuose: Ciuricho herbyne (1335–1345 m.) (66–456,457); XIV a. 3–iojo deš. pab. herbyne „Wapenboek Gelrege“ (57); XIV a. I p. herbyne „Codex Bergshammur“ (22) ir kituose vėlesniuose XIV–XV a. herbinyuose. Tuo tarpu giminingame pastarajam, t.p XV a. I p. herbyne Armorial Gymnich skydai vaizduojami tiesūs ir be papildomų herbo detalių – šalmo, šalmo papuošalo (23).

²⁸ K. Dymek remdamasi R. Franz nurodo, kad jau nuo XV a. vid. koklių ornamentikoje atsispindi medžio bei vario raižinių motyvai (13–76).

Baigiamosios pastabos

- Šiuo metu pavyko surasti **20** XV a. ornamentų variantų su LDK ir Lenkijos karalystės valdovo/valstybės herbu/ženklų.
- Remiantis šiais ornamentikos variantais, XV a. kokliuose galima išskirti 4 pagrindinius valdovo herbo/ženklų vaizdavimo būdus:
 - raitelis laikantis iškeltą kalaviją ir skydą su dvigubu kryžiumi:
 - skydas vaizduojamas atskirai, ne raitelio rankoje (žinomas LDK ir Lenkijoje nuo XV a. 2-ro ketv.).
 - skydas vaizduojamas raitelio rankoje (žinomas tik Lenkijoje nuo XV a. II p.).
 - raitelis laikantis iškeltą kalaviją ir skydą su Gediminaičių stulpais
 - raitelis laikantis iškeltą kalaviją, be skydo (žinomas tik Lenkijoje nuo XV a. 2-ro ketv.). Valdovo ženklas gali būti patalpintas skyde (herbas) arba vaizduojamas be skydo (ženklas).
 - skydas su dvigubu kryžiumi (žinomas tik Lenkijoje, nuo XV a. 2-ro ketv.).
- Gotikos epochoje (XV a. 2 ketv.), herbų pavyzdžių, plokštiniuose kokliuose vaizduojamos ir sudėtinės Jogailaičių herbo dalys: šalmas, šalmo karūna bei šalmo apdangalas. Nuo XV a. II p. Gediminaičių (Jogailaičių) ženklai kokliuose vaizduojami jungtiniuose, keturių laukų herbuose. Tuo metu atsiranda dar viena herbo sudėtinė dalis – angelas-skydininkas. XV a. II p. Jogailaičių herbai kokliuose vaizduojami ir medalionuose. Valdovų herbai vaizduojami atskirai arba kartu su kitų giminų herbais.
- VŽP Kunigaikščių rūmų ir Trakų Pusiasalio pilies gotikinius koklius su Jogailaičių ženklu, remiantis turimais archeologiniais, istoriniais duomenimis, galima datuoti plačiau – XV a. – laikotarpiu. Tikslinę datavimą, remiantis archeologiniais duomenimis, kol kas sunku apibrėžti; jų pagaminimą galima sieti su keturiais didžiais kunigaikščiais: Jogaila, Vytautas, Kazimieras ir Aleksandras. Šiuo metu pirmųjų gotikinių krosnių, mūrytų iš plokštinių koklių pastatymas datuojamas 1419–1430 m. data ir siejamas su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautu. Pastarasis datavimas apibrėžiamas remiantis netiesioginiais istoriniais duomenimis –

1419 m. Vilniaus gaisru ir numatyta Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto karūnacija.

Šį datavimą patvirtina ir analogijos iš Lenkijos, Gniezno regiono.

- VŽP Kunigaikščių rūmuose ir Trakų Pusiasalio pilyje rastų gotikinių plokštinių koklių analogijos su Gniezno regiono kokliais leidžia daryti prielaidą, kad koklių meistrai atvyko būtent iš šios vietovės. Didžioji dalis sieninių koklių, tame tarpe ir kokliai su Jogailaičių ženklu buvo pagaminti Gniezno regiono meistrų. Dalies plokštinių koklių gamybai buvo naudojamos ir atsivežtinės matricos. Kita, žymiai mažesnė, gotikinių koklių dalis leidžia daryti prielaidą, kad didžiojo kunigaikščio VŽP rezidencijoje dirbo ir kitų regionų meistrai, kurie atsigabeno jau pagamintus plokštinius koklius.
- Dėl rastų negausių gotikinių plokštinių koklių liekanų galima spręsti, kad didžiojo kunigaikščio rezidencijose stovėjo po vieną/dvi krosnis, kurios buvo puoštos, dalinai (ar pilnai), šalia puodyninių koklių, ir plokštiniais kokliais. Greičiausiai, plokštinių koklių krosnys stovėjo tik reprezentacinėse patalpose (pav. sosto salėje).
- Valdovo/valstybės herbo/ženklų įvairovė parodo, kad XV a. kokliuose jis nebuvo nusistovėjęs.

Pastaba: Straipsnyje minimi Pilių tyrimo centro „Lietuvos pily“ sukaupta ir pagaminta mokslinė medžiaga nuo 2009 m. yra perduota Nacionaliniam muziejui Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmams, kuris yra ir visų autorinių teisių perėmėjas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Eil. Nr.	Autorius	Pavadinimas	Metai	Vieta
1		Archäologische Schätze aus Litauen.	1993	Duisburg
2	Augustyniak, Jerzy	Relikty XVI-wiecznego pieca kaflowego na zmku w Inowłodzu // Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
3	Avizonis, Konstantinas	Rinktiniai raštai. T. IV.	1994	Vilnius
4	Balčius, Mikelis; Ivanauskas, Eugenijus	Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų.	1994	Vilnius
5	Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas	Trakų miestas ir pily.	1991	Vilnius
6	Bertašius, Mindaugas	Viduramžių hipokastai Kaune ir Lietuvoje. // Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė.	2005	Klaipėda
7	Becker, Udo	Simbolių žodynas.	1996	Vilnius
8	Bumblauskas, Alfredas	Senosios Lietuvos istorija 1009 - 1795.	2005	Vilnius
9	Dąbrowska, Maria	Kafle i piece kaflowe w Polsce do konca XVIII wieku.	1987	Wrocław
10	Dąbrowska, Maria	Kafle gotyckie i renesansowe na Mazowszu // Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno

E i l . Nr	Autorius	Pavadinimas	Metai	Vieta
11	Dąbrowska, Maria	Kaflę późnogotyckie i renesansowe na ziemiach polskich // Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
12	Dąbrowska, Maria	O metodzie rekonstrukcji pieców z zamku w Bolesławcu // Kwartalnik historii kultury materialnej. Rok XXXVI. Nr. 4.	1988	Warszawa
13	Dymek, Katarzyna	Średnioeieczne i renesansowe kaflę śląskie	1995	Wrocław
14	Drėma, Vladas	Dingęs Vilnius	1991	Vilnius
15	Franz Rosemarie	Der Kachelofen.	1969	Gratz
16	Gloger, Zygmunt	Encyklopedia staropolska ilustrowana. T. II. (pirmais leidimas buvo 1900-1903 m.)	1985	Warszawa
17	Gudavičius Edmundas	Žymenys ir ženklai Lietuvoje.	1980	Vilnius
18	Gudavičius, Edvardas; Jankevičienė, Algė	Trakų salos pilis. Trakų pusiasalio pilis. // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų sietuva. II.	1998	Vilnius
19	Gumowski, Marian	Pieczć królów Polskich.	1910	Kraków
20	Gumowski Marian	Pieczć Książąt Litewskich. // Ateneum Wileńskie. R. VII.	1930	Wilno
21	Gumowski, Marian	Kaflę średniowieczne w muzeum Wielkopolskim.	1928	Poznań
22	Heymowski, Adam	Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammur // Studia źródłoznawcze. T. XII, p. 73-111.	1967	Warszawa. Poznań
23	Heymowski, Adam	Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, recte Lyncench. // Studia źródłoznawcze. T. XXIX, p. 95-124.	1985	Warszawa. Poznań
24	Horbacz, T. J; Lechowicz, Z.	rec. Maria Żemigala, Ogrzewanie piecowe na zamku w w Bolesławcu nad Prosną XIV-XVII w., Acta Archaeologica Lodziana. Nr. 33 // Kwartalnik historii kultury materialnej. Rok XXXVI. Nr. 2.	1988	Warszawa.
25	Janiak, Tomasz	Kaflę gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.	2003	Gniezno
26	Janonienė, Rūta	XVI-XIX a. Vilniaus Žemutinės pilies ikonografiniai šaltiniai // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.-XIX a. pradžioje.	2006	Vilnius
27	Jučas, Mečislovas	Vilniaus pilys. Rašytinės žinios // Lietuvos pilys.	1971	Vilnius
28	Jučenė, I; Raulinaitis, T.; Mekas, K.; Batūra, R.; Orda, J.; Jučas, M.; Pilypaitis, A.	Diskusija // Muziejai ir paminklai. 1968. Gruodis.	1968	Vilnius
29	Jurginis, J.	Trakų pilys. Bendrosios žinios // Lietuvos pilys.	1971	Vilnius
30	Jurginis, J.	Salos pilies sienų tapyba // Lietuvos pilys.	1971	Vilnius
31		Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
32	Kalėjus, Arūnas	Trakų pilių kokliai. (bakalaurinis darbas)	2000	Vilnius
33	Katalynas, Kęstutis	Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų Vilniuje, sklype greta Rinktinės ir Olimpiečių gatvių ataskaita. ARMA 407	2004	Vilnius
34	Katalynas, Kęstutis	2005 m. archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, greta Rinktinės ir Olimpiečių gatvių sankirtos (II darbų etapas) ataskaita. ARMA 407 B.	2006	Vilnius
35	Katalynas, Kęstutis	Gotikos epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1989. Nr. 1.	1989	Vilnius
36	Katalynas, Kęstutis	Vilniaus koklių ornamentų prototipai // Moksas ir Lietuva. Nr. 4.	1991	Vilnius
37	Kiersnowski, Ryszard	Godła Jagiellońskie // Wiadomości numizmatyczne. R. XXXII. Z. 1-2.	1988	Warszawa
38	Kitkauskas, Napoleonas	Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra.	1989	Vilnius
39	Kitkauskas, Napoleonas	Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 13.	1998	Vilnius
40	Kopera, Feliks	Przyczynki do historii kaflę w Polsce w XIV i XV wieku // Wiadomości numizmatyczne-archeologiczne. III. Nr. 63.	1905	

E i l . Nr	Autorius	Pavadinimas	Metai	Vieta
41	Kopera, Feliks	Notaty o kaflach w Polsce. Luźny materiał inwentaryzacyjny do historii majoliki // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. I. Nr. 61.	1905	
42	Kopera, Feliks	Notatki do historii sztuki I kultury W Polsce.	1909	Kraków
43	Krejčík, Tomáš	Pečet v kultuře středověku.	1998	Ostrava
44	Krūminis, B.	Salos pilis. Tyrinėjimai ir restauracija // Lietuvos pilys.	1971	Vilnius
45	Kuncevičius, A., Tautavičius, A., Urbanavičius, V.	Archeologiniai tyrimai // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1988 m. tyrimai.	1989	Vilnius
46	A. Kuncevičius, A. Tautavičius, V. Urbanavičius,	Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1991 m. tyrimų ataskaita. (saugoma Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai (buv. PTC "Lietuvos pilys", nr. 51))	1992	Vilnius
47	Kuncevičius, Albinas	Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnius // Archäologische Schätze aus Litauen.	1993	Duisburg
48	Kuncevičius, Albinas	Lietuvos viduramžių archeologija.	2005	Vilnius
49	Kuczyński Janusz	Kaflę z XIV-XVI w. w zbiorach muzeum Świętokrzyskiego. Katalog wystawy.	1968	Kielce
50		Lietuvos architektūros istorija. I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio.	1987	Vilnius
51		Lietuvos dailės istorija.	2002	Vilnius
52		Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. I d.	1988	Vilnius
53	Luchtanienė, Daiva	Archeologiniai tyrimai Vilniuje reprezentacinių rūmų teritorijoje (ATR-45) S. Daukanto a. 3/8, Universiteto g. 6, Totorių g. 28. Ataskaita. Tyrimų aprašymas. (žymėjimas PRI-LRP-01-PD.02-8)	1997	Vilnius
54	Luchtanienė, Daiva	Žvalgomieji archeologiniai tyrimai (žvalgomosios perkastos Nr. 1, 2) Vilniuje, reprezentacinių rūmų ansamblio teritorijoje (ATR-45) 1997 m. ataskaita. (žymėjimas PRI-LRP-01-01k-PD.02-08)	1998	Vilnius
55	Mikulionis, S.	Naujausi duomenys apie salos pilį // Lietuvos pilys.	1971	Vilnius
56	Mikulionis, S.	Trakų salos ir pusiasalio pilių statybos istorija, remiantis atliktais architektūriniais tyrimais // Muziejai ir paminklai. 1968. Gruodis.	1968	Vilnius
57	Mikucki, Sylwiusz	Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gelgro // Studia źródłoznawcze. T. III, p. 103-121.	1958	Poznań
58	Misiukaitė-Luchtanienė, Daiva	XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios ūkinės paskirties krosnis Vilniuje // Kultūros paminklai. Nr. 1.	1994	Vilnius
58a	Montvilaitė, Eglė	Unikalūs koklis su Gediminaičių stulpais iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmų teritorijos // Lietuvos istorijos metraštis. 2.	2006	Vilnius
59	Nadolska, Krystyna	Un poêle gothique du chateau des évêques de Włocławek à Raciążek en Cujavie // Fasciculi archaeologiae historicae. Fasc. II, 1987.	1988	
60	Nadolska, Krystyna	Kaflę z zamku biskupów włocławskich w Raciążku na Kujawach // Acta universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica 9.	1988	Łódź
61	Nadolski, A. (red.)	Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej. 1350 - 1450.	1990	Łódź
62	Navickaitė, O.	Archeologiniai tyrinėjimai Trakų salos pilyje // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. T. II.	1960	Vilnius
63	Niesiołowska, A.; Pierzyńska, M.; Zak, J.	Badania w Poznaniu na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950-1953 // Poznań we wczesnym średniowieczu. T. II.	1960	Wrocław Warszawa
64	Nikžentaitis, Alvydas	Gediminas.	1989	Vilnius
65	Orda, J.	Trakų Pusiasalio pilis // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. T. II.	1960	Vilnius
66	Oswald, Gert	Lexikon der Heraldik.	1984	Leipzig

E i l . Nr	Autorius	Pavadinimas	Metai	Vieta
67	Ožalas, Egidijus	Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. T. I. (saugoma Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai (buv. PTC "Lietuvos pilys", nr. 187))	2002	Vilnius
67a	Ožalas, Egidijus; Montvilaitė, Eglė	Rasti Valdovų rūmų gotikinės krosnies kokliai // Literatūra ir menas. 2006. 10.06. Nr. 3112	2006	Vilnius
68	Pavlik, Čeněk; Vitanovský, Michal	Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesanse.	2004	Praha
69	Piątkiewicz-Dereniowa, Maria	Materiał kaflowy // Początki i rozwój starego miasta w Ponienu. W świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych.	1977	Warszawa-Poznań
70	Piech, Zenon	Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów.	2003	Warszawa
71	Radwan, Aleksandr	Kaflę średniowieczne z Oświęcimia // Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
72	Ragauskas, Aivas	XIV a.–XVI a. pradžios Vilniaus Žemutinė pilis istoriniuose šaltiniuose // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje.	2006	Vilnius
73	Ragauskienė, Raimonda	Lietuvos valdovų vilnietiški itinerariumai // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje.	2006	Vilnius
74	Ramonienė, Dalia	Krikščioniškosios ikonografijos žodynas.	1997	Vilnius
75	Raškauskas, Virginijus; Stankevičius Gintautas	Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai 1987 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986–1987 m.	1988	Vilnius
76	Raškauskas, V. Stankevičius, G.	Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3). 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita. I d. (saugoma Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai (buv. PTC "Lietuvos pilys", nr. 53))	1988	Vilnius
77	Remecas, Eduardas	Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pab.)	2003	Vilnius
78	Renner, Joanna	Grupa znalezisk kaflowych. Przyczynek do badań historii kaflarstwa polskiego // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych.	1994	Rzeszów
79	Renner, Joanna	Kaflę gotyckie i renesansowe z Wawelu // Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
80	Renner, Joanna	Rozwój kaflarstwa na terenie Małopolski. // Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
81	Rimša, Edmundas	Heraldika. Iš praeities į dabartį.	2004	Vilnius
82	Samalavičius, Stasys	Gedimino aikštė Vilniuje. Istoriniai tyrimai. T.I. Gedimino aikštės Vilniuje istorija (tekstas).	1988	Vilnius
83	Samalavičius, Stasys	Pagrindinių ir specializuotų darbų pasidalijimas Vilniaus statybose XVII–XVIII a. // Architektūros paminklai. T. I.	1970	Vilnius
84	Smetánka, Zdeněk	K morfologii českých středověkých kachlů // Památky archeologické. Ročník LX. (59). Č. 1.	1969	Praha
85		Sprawozdania komisji do badań historii sztuki w Polsce. T. VII.	1906	Kraków
86	Striška, Gintautas	Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Vidinio kiemo 2005 m. archeologinių tyrimų ataskaita.	2006	Vilnius
87	Strzyżewski, Czesław	Z badań nad kaflami gotyckimi i renesansowymi w Wielkopolsce i na Kujawach // Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
88	Świątkiewicz, Piotr	Kaflę gotyckie z Rogóżna w woj. Łódzkim // Kaflę gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich.	1993	Gniezno
89	Świechowska, Aleksandra	Wykopalka na zamku średniowiecznym w Wenecji pod Złotym // Biuletyn historii sztuki i kultury. Rok. XI. Nr. 3/4.	1949	Warszawa
90	Świechowska, Aleksandra	Warsztat garncarski z końca XVII wieku // Szkice staromiejskie.	1955	Warszawa

E i l . Nr	Autorius	Pavadinimas	Metai	Vieta
91	Tautavičius, Adolfas; Urbanavičius, Vytautas	Archeologiniai tyrimai // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)	1995	Vilnius
92	Tautavičius, Adolfas; Urbanavičius, Vytautas	Archeologiniai tyrimai // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1994–1995 metų tyrimai)	1999	Vilnius
93	Tautavičius, Adolfas	XVI – XVII a. mediniai gyvenamieji pastatai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje // Iš Lietuvos kultūros istorijos. D. II.	1959	Vilnius
94	Tautavičius, Adolfas	Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. T. II.	1960	Vilnius
95	Tautavičius, A.	1963 m. Trakų pusiasalio pilies kasinėjimų ataskaita už 1963 m. (saugoma LII; B 254)	1964	Vilnius
96	Tautavičius, Adolfas	Vilniaus pilies kokliai (XVI – XVII a.)	1969	Vilnius
97	Tautavičius, Adolfas	Trakų pilys. Pusiasalio pilis // Lietuvos pilys.	1971	Vilnius
98	Tautavičius, Adolfas; Urbanavičius, Vytautas	Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita. (saugoma Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai (buv. PTC "Lietuvos pilys", nr. 14))	1989	Vilnius
99	Tautavičius, Adolfas	1963 m. Trakų pusiasalio pilies kasinėjimų metu surinktos keramikos sąrašas // Trakų pusiasalio pilies 1962–1964 m. vykdytų tyrinėjimų radinių sąrašas (saugomas LII; B 113)	1995	Vilnius
100	Tiškevičius, Eustachijus	Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį.	1998	Šiauliai
101	Urbanavičius, Vytautas	Iš rūmų istorijos // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1990 – 1993 m. tyrimai.	1995	Vilnius
102	Urbanavičius, Vytautas	Iš rūmų istorijos // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1994 – 1995 m. tyrimai.	1999	Vilnius
103	Vaitkevičius, Gediminas	Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje // Miestų praeitis. I.	2004	Vilnius
104	Vitkauskienė, Birutė	XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje.	2006	Vilnius
105	Voit Pál, Holl Imre	Alte Ungarische Ofenkacheln.	1963	Budapest
106	Zubrzycki, Jan Sas	Kaflarstwo polskie.	1917	Lublin
107	Žemigala, Maria	Ogrzewanie piecove na zamku w w Bolesławcu nad Prosną XIV–XVII w. // Acta Archaeologica Lodzensia. Nr. 33.	1987	Łódź
108	Žegklitz, Jaromír	Pozdně gotické kachle se jmény hrnců // Archeologické rozhledy. XXXIX. Nr. 6	1987	Praha
109		Беларуская кафля.	1989	Мінск
110	Гудавичюс Э.	По поводу так называемой „диархии“ в Великом Княжестве Литовском. // Feodalizms Baltijos regionā.	1985	Riga
111	Заяц Ю. А.	Кафля і кафляныя печы. // Археалогія Беларусі Т.4. Помнікі XIV–XVIII стст.	2001	Мінск
112	Каталинас, К.	Вильнюские пластинчатые изразцы XVI – XVII вв. с „кованым“ орнаментом. // Древности Литвы и Белоруссии	1988	Вильнюс
113	Осе, Илзе	Возникновение изразцовых печей в Латвии. // Vakarų baltų archeologija ir istorija.	1989	Klaipėda
114	Паничева Л. Г.	Изразцы и изразцовые печи позднесредневекового Полоцка. // Советская археология. No. 3.	1981	Москва
115	Паничева Л. Г.	Хронология Белорусских изразцов XIV–XVII вв. // Краткие сообщения института археологии АН СССР. 179. Славянская археология.	1984	Москва
116	Розенфельд Р. Л.	Московское керамическое производство XII–XVIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Е1–39.	1968	Москва

LITERATŪRA IR MENAS

Prof. dr. EUGENIJA ULČINAITĖ

LIETUVIŲ GRADYVO TRIUMFAS

Kitakalbėje Lietuvos literatūroje nemažai kūrinių, vaizduojančių kovas ir karus. Istorinė, geografinė, tikybinė Lietuvos valstybės situacija nulėmė tai, jog ji nuolatos kariavo su kryžiuočių ordinu, su turkais ir totoriais, su Maskvos valstybe, su Švedija. Šios kovos aprašytos Jono Visliciečio poemoje „Prūsų karas“ (*Bellum Prutenum*, 1516), Mikalojaus Husoviano epikinijoje „Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus“ (*Nova et miranda victoria de Turcis*, 1524), Pranciškaus Gradausko „Kelionėje į Maskvą“ (*Hodoeporicon Moschicum*, 1582), Andriaus Rimšos „Dešimtmečiame pasakojime“ (*Deketeros akroama*, 1585), Jono Radvano „Radviliadoje“ (*Radivilias*, 1588), Jokūbo Benečio „Viešpaties dešinės galybėje“ (*Virtus dexteræ domini*, 1672) ir kt. Eilėraščių karo tema esama net tokio iš esmės lyrinio poeto, kaip Motiejus Kazimieras Sarbievijus, kūryboje. Apskritai galima kalbėti apie literatūrinio herojinio epo egzistavimą XVI–XVII a. kitakalbėje Lietuvos literatūroje.

Šią temą reikšmingai papildė Laurencijaus Bojerio poema „Karolomachija“ (*Carolomachia*, 1606), skirta Livonijos karui ir Salaspilio mūšiui (1605 m. rugsėjo 27 d.).

Galima sakyti, jog šiam kūriniui itin pasisekė. Išversta į lietuvių kalbą Benedikto Kazlauskas, ji buvo išleista jau 1981 metais – tiesa, išspausdinta rotaprintu Universiteto spaustuvėje 500 egz. tiražu, be poemą lydinčių eiliuotų dedikacijų, su gana paviršutinišku ir miglotu vertėjo įvadinio straipsniu ir nemenkomis vertimo klaidomis. Šį kartą, po 10 metų, knyga išėjo jau su visais priedais, papildyta svarbiais istoriko Antano Tylos ir literatūrologo Sigito Narbuto straipsniais, išsa-

miais Rasos Jurgelėnaitės komentarais¹. Beje, redaktorė R. Jurgelėnaitė turėjo visišką moralinę teisę pasirašyti ne knygos gale, prie paaiškinimų, o tituliniam lape, greta pagrindinio vertėjo, nes tekstas jos ne tik sureduguotas, bet ir daugelyje vietų iš naujo išverstas.

Prisipažinsiu, jog vartant šią knygą, mane slėgė sunkios mintys. Galvojau, kaip reikia išversti, pristatyti, išleisti prieš tris ar keturis šimtmečius parašytą kūrinių, kad jis sudomintų šiuolaikinį skaitytoją. Ar tas kūrinys gali nukonkuruoti detektyvus, horoskopus, sapnininkus, erotinius skaitinius ir kitą lektūrą, taip dosniai šiandien pažertą ant knygų prekystalių? O kas yra tas šiuolaikinis „Karolomachijos“ skaitytojas?

Kai 1606 metais Vilniaus universiteto retorikos profesorius Laurencijus Bojeris, pasitelkęs keletą gabesnių studentų, kūrė lotynišką poemą, šlovinančią Jono Karolio Chodkevičiaus (Katkevičiaus, Katkaus) pergalę prieš Sudermanlando kunigaikštį Karolį IX, jis žinojo, kas tą poemą skaitys. Visų pirma, be abejo, pats poemos herojus ir jo artimieji, „Šviesiausias ir galingiausias Lenkijos ir Švedijos karalius Zigmantas III“ ir jo sūnus „Šviesiausias karalaitis Vladislovas“, kuriems poema dedikuota, rūmų dvariškiečiai, didikai, Universiteto profesūra ir studentai. Visi jie – humanitarinių mokyklų auklėtiniai, laisvai rašę, skaitę ir kalbėję lotyniškai, mokęsi iš Cicerono ir Vergilijaus. Tokiam skaitytojui užtekdavo perskaityti pirmąją „Karolomachijos“ eilutę:

Ausa Ducesque cano, Litavique trophaea Gradivi
(Mūšius apgiedu narsius, lietuvių Gradyvo trofėjus),

¹ * Bojeris L. *Karolomachija*: Poema / Iš lot. k. vertė Benediktas Kazlauskas. – V.: Vaga, 1991. – 188(2) p. – 5 000 egz.

ir ataidėdavo Vergilijaus „Eneida“:

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
(Žygį apgiedu ir vyrą, kuris iš Trojos pakrančių^{2**}).

Taip buvo skaitoma visa to meto literatūra: ieškant jau žinomo „žodžio“, jį atpažįstant, prisimenant šaltinį ir lyginant su nauju tekstu.

Su ciceronišku užmoju studentas Kristupas Zaviša rašo dedikaciją karaliaičiui Vladislovui: „Išvedu aš iš Minervos stovyklos Marso kariuomenę su Tavo vėliavom, Šviesiausias karalaiti, bet mūzų ji suvaldyta, o ne Belonos įaudrinta“. Ir neabejokime: suprasdavo tuometinis skaitytojas šį alegorinį sakinį, ir nereikėdavo jam enciklopedijose ieškoti, kas yra „Minervos stovykla“, „Helikono ugnys“, „gigantomachija“ ar „Minervos skydas“. Tuo tarpu šiuolaikiniam skaitytojui parengėjai aiškina jau ne tik šias mitologines sąvokas, bet ir – o vargel! – pasako, kas yra Marsas, Belona, Apolonas, netgi mūzos. Ir teisingai daro. Juk jeigu šiandien aukštuosius mokslus baigęs jaunas valstybės veikėjas niekaip negali atskirti „statuso“ nuo „statuto“, tai argi supras jis šias Jurgio Zavišos eilutes:

Spindi Pelido šlovė, meoniečio
eilėm apdainuota.

Neiškilis jam prieš akis didysis meonietis – Homeras, nesužvilgęs Pelėjo Achilo skydas, nesuskambės nemirtingoji „Iliada“...

Na, o kokios gelmės bei erdvės atsiveria geranoriškam ir žingeidžiam „Karolomachijos“ skaitytojui? Pirmiausia, jį turėtų sužavėti didinga Livonijos karo ir Salaspilio mūšio panorama, kurioje kovoja du Karoliai, dviejų skirtingų tikybų, moralinių nuostatų, charakterių atstovai: Lietuvos didysis etmonas, Žemaitijos seniūnas, Livonijos gubernatorius Jonas Karolis Chodkevičius ir Švedijos valdytojas, Sudermanlando kunigaikštis Karolis IX. Anot poemos autoriaus:

Vardas yra jų tas pats, bet valia
ir siekiai skirtingi.
Vienas – priešas žiaurus teisingumo,
o kitas – gynėjas.
Zigmantą puola anas, o šitas
karaliui tarnauja.
Vienas veržias šalin Livonijos,
kitas ją gina.

Siekiai skiriasi jų ir galas
nevienodas.

Vienas būriu mažesniu parbloškia
ir nugali kitą.
(5-9 eil.)

Taigi akivaizdi teigiamo ir neigiamo herojaus priešprieša.

Karolis Chodkevičius – teigiamas herojus, todėl jis narsus, jo vardą išgirdusi Švedija „virpa iš baimės“ (*Trepidat Svecania... ad Chodkievicii non expugnabile nomen*); jį remia dievai, todėl kova sėkminga (*felix strategus*); jis kuklus: atsiėmęs iš Sudermaniečio Rygą, įžengia į ją be triumfo (*Victor sine magno ovatu*); pamaldus (*Non pietate minor vir ut est quam fortibus ausis*); kilnus: paimtus į nelaisvę švedų sąjungininkus išsiunčia namo, leidžia palaidoti kritusius priešus. Vienu žodžiu, jis – lietuvių tautos Achilas (*Lituanæ gentia Achilles*).

Karolis IX Sudermanietis – neigiamas herojus, jis – „priežastis kančių, kaltininkas ir vadas nelaimių“, todėl jo neremia dievai; jis – bailus: „narsūs sarmatų kariai jį privertė bėgti gėdingai“, įžūlus ir pilnas puikybės.

Poemą sudaro trys knygos, kurių kiekviena vaizduoja tam tikrus kovos etapus: I knyga – Sudermano pasirošimą, II knyga – Chodkevičiaus atvykimą, III knyga – kariuomenės išdėstymą ir pačias kautynes. Kovos epizodai – patys įspūdingiausi ir dinamiškiausi poemoje, parašyti imituojuant antikinius epus, vartojant jų leksiką, frazeologiją, meninius įvaizdžius:

Žybsi žemė žaibais, švytruojant
ginklams abipus,
Laukas visur platus, lyg pasėliais
ietim pastiręs,
Siaučia riaumoja aplink strėlių
audra, o nuo smūgių
Žvanga skydai, šalmai ir traška
lūžtančios ietys.
(1737-1740 eil.)

Šiame dviejų žemiškų jėgų susirėmime, kaip ir antiikos epuose, dalyvauja visas kosminis ir mitinis pasaulis. Sigitas Narbutas teisingai atkreipia dėmesį į pagoniškojo baltų tikėjimo atspindžius poemoje, personifikuotas Dauguvos ir Gaujos upių, Baltijos jūros (*Regina Balthe*) dievybes, patimpus ir pergrubius, fatališką galią turinčius gamtos reiškinius (mėnulio užtemimas, liūtis).

Poemoje labai daug faktinės istorinės medžiagos: minimi realūs veikėjai ir vietovės, kovojančių vardai ir skaičiai, pulkų išsidėstymas. Laurencijus Bojeris rėmėsi

² ** Antano Dambrausko vertimas.

autentiška mūšio dalyvių informacija, todėl „Karolomachija“, anot Antano Tylos, laikoma svarbiu istoriniu šaltiniu.

Kita vertus, „Karolomachija“ yra literatūros meno kūrinys, parašytas pagal visus poemos žanro reikalavimus. Aiški jo kompozicija, idėjiškai ir meniškai determinuoti pagrindinių herojų paveikslai, tikslingai ir sumaniai vartojamos retorinės figūros, sklandus, taisyklingas eiliavimas. Tai tipiškas baroko kūrinys, kuriame reali faktografija puikiai dera su mitologiniais vardais bei įvaizdžiais, stebuklais ir būrimais, tikėjimu antgamtinėmis galiomis. Olimpo dievai čia veikia kartu su krikščionių šventaisiais, pagoniškieji tikėjimai persipina su krikščioniškąja morale ir katalikiškomis apeigomis. 2145 eilučių poema parašyta tarsi vienu įkvėpimu, o savo humanistiniu patosu ir Baltijos tautų bendrumo idėjomis aktuali ir šiandien.

Pabaigoje – keletas kultūros istorijos dalykų, susijusių su „Karolomachija“. Kai Laurencijos Bojeris, jau visų keturių įžadų procesas, 1592-1602 m. Dorpato (Tartu) jėzuitų kolegijoje dėstė retoriką, čia ėmė studijuoti pirmuosius įžadus davęs Konstantinas Sirvydas. Jų keliai susidū-

rė ir vėliau, Vilniaus universitete, kur Laurencijos Bojeris 1604-1613 m. dėstė poetiką, retoriką ir kitus dalykus, o Konstantinas Sirvydas 1610 m. baigė teologijos studijas ir gavo kunigo šventimus.

Kaip nurodo Karolis Niesieckis ir juo remdamasis Sigitas Narbutas, „Karolomachijos“ bendraautoris Kristupas Zaviša pradėjo studijuoti Vilniaus universitete 1605 m. Tačiau Kristupas, Jurgis ir Mikalojus Zavišos savo eilėraščių išspausdino jau 1604 m. išleistoje „Panegirikoje M. K. Radvilai“ (*Panegyrica... D. Nicolao Christophoro Radzivilo*), todėl ana data netiksli. Eilutės apie „pusmetinį atletą“ galėtų reikšti, jog tuo metu jis jau buvo retorikos klasės studentas, nes gramatikos ir poetikos klasių studentai eilėraščių dar neskelbdavo.

„Karolomachiją“ į lenkų kalbą išvertė lietuvis Universiteto auklėtinis, Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio dvariškis Jonas Eismantas (*Karolomachia czyli zwycięstwo Zygmunta III*; Wilno, 1610). Pats jis rašė lotynų ir lenkų kalbomis. Tai vėlgi įdomus kalbų sąveikos faktas XVI a. pabaigoje-XVII a. pirmoje pusėje.

Naujasis Židinys-Aidai. 1992, nr.6.

VALDOVŲ RŪMUOSE – ĮSPŪDINGA PAVEIKSLŲ GALERIJA

Taip nutinka tik kartą per šimtmetį: Valdovų rūmų muziejaus ekspozicijas papuošė ypač vertinga paveikslų kolekcija

RAMUNĖ VAIČIULYTĖ

VšĮ PK Fondo vadovas, žinomas pramonininkas bei kultūros rėmėjas dr. Pranas Kiznis.

Laukiant, kol atsivers kultūros įstaigos, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai išgyvena tikrus istorinius įvykius. Šiuo laikotarpiu muziejaus direktorius dr. Vydas Dolinskas ir VšĮ PK Fondo vadovas, žinomas pramonininkas bei kultūros rėmėjas dr. Pranas Kiznis pasirašė po beveik dvejų metų derybų sutartį, pagal kurią muziejui neatlygintinai perduota saugoti ir eksponuoti ypač vertinga 23 paveikslų galerija, kurią sudaro garsių XIV–XVII a. Italijos dailininkų tapybos darbų rinkinys. Ją lankytojai gali išvysti antro maršruto „Atkurti istoriniai interjerai“ ekspozicijos III manieristinėje antikameroje. Beje, šioje menėje vyksta daug muzikinių ir kitų kamerinių kultūros renginių, tad lankytojai galės gerėti italų dailės vertybėmis ne tik lankydami muziejų, bet ir renginių metu.

Ši paveikslų galerija suformuota iš neseniai vienoje tarptautinėje parodoje eksponuotų kūrinių, kuriuos nutapė venecijiečiai, lombardiečiai, romiečiai, florentiečiai, sieniečiai, kalabriečiai, flamandai, taip pat graikų ir lenkų kilmės dailininkai. Valdovų rūmų muziejaus ir suprattingo mecenato dr. Pr. Kiznio sutarimu ši išpūdinga kolekcija nuo dabar bus eksponuojama tik jai skirtoje salėje, kuri ir istoriniais laikais buvo itin svarbi ir didžiausia rūmų erdvė, nes buvo greta barokinės Sosto menės, o joje vyko svarbiausios Lietuvos didikų kunigaikščių iškilmės, šventės. Dalį paveikslų pramonininkas dovanoja Valdovų rūmų muziejui, tokiu būdu norėdamas praturtinti Lietuvos nacionalinius kultūros bei meno rinkinius, kiti perduodami saugoti ir nuolat eksponuoti dvidešimčiai ir daugiau metų.

„Valdovų rūmų muziejaus ir visos Lietuvos muziejinkystės istorijoje tai itin retas gestas ir labai sektinas pavyzdys, gal lygintinas su Mykolo Žilinsko iniciatyva, kai vieno asmens pastangomis ir dosnumu muziejus turi galimybę papuošti savo erdves ne vienu ar keliais, o ištisa vertingų paveikslų galerija. Džiugu ir tai, kad į Lietuvą grįžta kūriniai, eksponuoti pandemijos įkaite tapusioje tarptautinėje parodoje – tai juk ir signalas, kad šiuo stagnacijos laikotarpiu kultūra ir menas nėra palikti likimo valiai, ir viltis mums visiems, kad greitai grįš įprastas gyvenimas. Taip pat labai svarbu pabrėžti, kad garbaus pramonininko ir mecenato, tačiau išties kuklaus žmogaus dr. Pr. Kiznio dėka į Lietuvą sugrįžta unikalios senojo europinio meno vertybės, kurios buvo ilgus šimtmečius naikinamos ir grobstomos įvairių perėjų, niokojusių Lietuvos žemę. Taip susigrąžiname prarastus Lietuvos europietiško, Lietuvos priklausymo lotyniškosios ir krikščioniškosios Europos civilizacijos erdvei ženklus, esmingai praturtiname muziejaus ekspoziciją ir nacionalinius rinkinius. Labai dėkui gerbiame mecenatui dr. Pr. Kizniui už tokio kultūrinio žingsnio svarbos suvokimą, už patriotiškumą ir pilietiškumą, paliudytą konkrečiu tauriu tikros mecenatystės žingsniu. Ačiū ir dr. Pr. Kiznio šeimos nariams, pritariusiems tokiai iniciatyvai, bei mecenato bičiuliams kolekcininkams Edmundui Armoškai ir Viliui Kavaliauskui, palengvinusiems mecenato apsisprendimą“, – sako Valdovų rūmų muziejaus direktorius dr. V. Dolinskas.

„Tokia kultūrinė kibirkštis, inspiracija manyje ruseno nuo prigimties. O kam gi tu gyveni? Nors augau negailestingose aplinkose ir rūšiomis sąlygomis, visą laiką galvojau, ką galima padaryti, kas liktų ilgam laikui, tarnautų žmonėms ir man artimų išėjusiųjų atminimui. Tokie dalykai man teikia dvasinį pasitenkinimą ir energiją“, – teigia mecenatas dr. Pr. Kiznis, pabrėždamas, kad

jam buvo svarbus ir šeimos pritarimas, ir tai, kad galerijos itin vertingi ir išpūdingi biblinės tematikos kūriniai, Kristaus, Švč. Mergelės Marijos ir šventųjų atvaizdai, portretai, architektūros objektus vaizduojantys darbai nenuguls į Valdovų rūmų muziejaus fondus, o bus nuolat rodomi visiems muziejaus lankytojams – Lietuvos gyventojams, mokiniams, jaunuomenei, užsienio turistams.

Valdovų rūmų muziejuje įkurdintoje dr. Pr. Kiznio paveikslų galerijoje bus eksponuojami XIV–XVII a. kūriniai, reprezentuojantys įvairias italų tapybos mokyklas. Visas kolekcijos įsigijimo, tyrinėjimų ir organizacinių klausimų derinimas užtruko bene dvejus metus. Kūriniai galutinai atrinkti konsultuojantis su Lietuvos ir užsienio dailės istorikais, restauratoriais ir kitais ekspertais, atlikus išsamius infraraudonųjų ir ultravioletinių spindulių bei kitus fizikinius tyrimus. Pasibaigus VŠĮ PK Fondo ir italų kolekcininko deryboms, karantino metu įsigyta kolekcija atvežta į Lietuvą, išeksponuota ir jau džiugina Valdovų rūmų muziejaus darbuotojus įstabiais italų tapybos kūrinių. Vėliau planuojama šią galeriją pristatyti visuomenei išsamiau surengiant jos atidarymo iškilmes, taip pat išleidžiant specialų leidinį.

Valdovų rūmų muziejaus tarptautinių ryšių vadovė Daiva Mitrulevičiūtė, inicijavusi ir kuravusi tarptautinę parodą, iš kurios atkeliavo kūriniai, neabejoja, kad antro maršruto „Atkurti istoriniai interjerai“ ekspozicijoje įkurdinta nauja paveikslų galerija įvaizdins Lietuvos didikų kunigaikščių rezidencijos erdves (beje, kaip mini rašytiniai šaltiniai, XVI–XVII a. Vilniaus rūmų vienoje ar keliose salėse tikrai buvo Jogailaičių ir Vazų dinastijų valdovų kaupta paveikslų galerija). Kartu ji taps išpūdingu estetiniu objektu Gotikos, Renesanso ir Baroko meno mylėtojams ir puikia edukacine erdve europiniam menui ir Lietuvos istorinėms kolekcijoms pažinti.

„Italų dailės istorikų teigimu, seniausias dr. Pr. Kiznio dovanojamas kūrinys buvo nutapytas XIV a. septintajame dešimtmetyje, t. y. jis mena mūsų valdovų Kęstučio ir Vytauto gyvenimo metus. Svarbius Lietuvos istorijos kontekstus primena Jakopino del Kontės (Jacopino del Conte, 1515–1598) sukurtas popiežiaus Leono X portretas, kūrybingai atkartojantis Rafaelio (Raffaello Sanzio, 1483–1520) kūrinį. Būtent šis popiežius, asmeniškai bendravęs su Vilniaus vyskupu Albertu Radvila, pradėjo karaliai Kazimiero Jogailaičio paskelbimo šventuoju procesą. Kiti į Lietuvą sugrįžtantys paveiksai sukurti XV–XVII amžiuje. Verta paminėti Venecijos tapybos mokyklos pradininko genialiojo Džovano Belinio (Giovanni Bellini) mokinio Nikolo Rondinelio (Nicoló Rondinelli, dok. nuo 1495 iki 1502) itin subtilų darbą, garsaus Florencijos

Agostinas Tasis (Agostino Tassi)
(Poncano Romanas, Roma, 1578 – Roma, 1644)
Vaizdas iš lodžijos į parką ir vestalės bausmės scena
Aliejus, drobė, 87 × 116,5 cm

Nežinomas Lombardijos tapytojas iš Moraconės aplinkos
(Moraconè [Varezzè], 1573 – Pjačenca, 1626)
Angelas sargas
Apie 1620–1630
Aliejus, drobė, 160 × 90 cm

Lorencas Bracis (Lorenzo Brazzi), pramintas Rustiku (Rustico)
(Siena, 1521–1572)
Kelias į Kalvariją (Jėzus, nešantis kryžių)
Aliejus, drobė, 90 × 66 cm

Pjetro da Kortonos dirbtuvė (tikėtina, dalyvaujant meistriui)
(Kortona, 1596 – Roma, 1669)
Šventoji Margarita Kortonietė meldžiasi priešais Nukryžiuotąjį
Aliejus, drobė, 171 × 122 cm

Džuzepė Čezaris (Giuseppe Cesari), pramintas Arpino Kavalieriumi (Cavalier d'Arpino)
(Arpinas, 1568 – Roma, 1640)
Viešpaties Apreiškimas Švč. Mergelei Marijai
Aliejus, drobė, 100 × 73 cm

Michaelas Damaskenas (Michele Damaskinòs)
(Heraklionas, Kreta, apie 1530 ar 1535 – 1592 ar 1593)
Jėzaus pristatymas šventykloje
Aliejus, medis, 65 × 52 cm

Džovano Batistos Krespio (Giovan Battista Crespi), praminto Čeranu (Cerano), mokykla
(Romanjano Sezija, 1573 – Milanas, 1632)
Sv. Jonas vaikystėje
Aliejus, medis, 49 × 62 cm

Nikolas Rondinelis (Nicolò Rondinelli)
(minimas 1495 Venecijoje ir 1497–1502 Ravenoje)
Apipjaustymas
Aliejus, medis, 70 × 106 cm

Frančeskas Kairas (Francesco Cairo)
(Milanas, 1607–1665)
Šventoji Kristina
Aliejus, drobė, 98,5 × 75 cm

Emauso meistras iš Po (Filipas Vitalė (Filippo Vitale)?)
(1585–1650)
Jokūbo palaiminimas
Aliejus, drobė, 122 × 144 cm

Domenikas Puljanis (Domenico Pugliani)
(Valja (Vaglia), Florencija, 1589 – Florencija, 1658)
Motina atveda savo vaiką Samuelį pas šventiką Elį į šventyklą Šilojuje
Aliejus, drobė, 145 × 175 cm

Jakopas Vinjalis (Jacopo Vignali)
(Pratovekijus (Pratovecchio), Arecas (Arezzo), 1592 – Florencija, 1664)
Eliziejus prikelia iš mirusiųjų šunemietės sūnų
Aliejus, drobė, 145 × 175 cm
Užrašas: I. V. 1637

Gaudencijaus Ferario (Gaudenzio Ferrari) sekėjas
(Valdudžija, apie 1485 – Milanas, 1546)
Jėzus, nešantis kryžių
Apie 1570–1590
Aliejus, medis, 48 × 46 cm

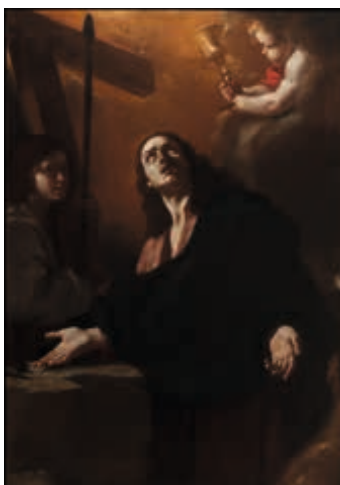
Jakopinas del Kontė (Jacopino del Conte)
(Florencija, 1515 – Roma, 1598)
Leono X portretas
Aliejus, medis, 109 × 85,5 cm

Rafaelas Vanis (Raffaello Vanni)
(Siena, 1590–1657)
Marija Magdaliėtė
Aliejus, drobė, 127 × 94 cm

Santis di Titas (Santi di Tito)
(Florencija, 1536–1603)
Viešpaties
Aprėiškimas Švč.
Mergelei Marijai
Aliejus, drobė, 136 × 117 cm

Matija Pretis (Mattia Preti)
(Taverna, 1613 – Valeta, Malta, 1699)
Kristaus malda Alyvų kalne
Aliejus, drobė, 166,5 × 116 cm

Lorencas Lipis (Lorenzo Lippi)
(Florencija, 1606–1665)
Šventasis Jonas
Krikštytojas
Aliejus, drobė, 57,5 × 46,5 cm

Pandolfas Reskis (Pandolfo Reschi)
(Gdanskas, apie 1643 m. – Florencija, 1696 m.)
Kraštovaizdis su medžiotojais priešais grotą
Aliejus, drobė, 68 × 51 cm

Federikas Džukaris (Federico Zuccari)
(Sant Andželo in Vadas (Sant' Angelo in Vado), Ankona
(Ancona), 1539 – Ankona, 1609)
Atpirkėjas (Effusio sanguinis)
Apie 1585
Aliejus, drobė, 165 × 108 cm

Toskanos meistras
(dirbo Pistojoje ir Pizoje
XIV amžiaus antrą ir trečią
ketvirtį)
Dievo Motina su Kūdikiu
Aliejumi tapyta arkos
pavidalo lentelė,
85 × 50,5 cm

Livijus Meius (Livio Mehus)
(Audenardė (Oudenaarde), 1627 m. – Florencija, 1691 m.)
Ėjimas į Kalvariją ir Veronika
Drobė, 37 × 54 cm

XVI a. antros pusės tapytojo Sančio di Tito (Santi di Tito, 1536–1603), puikių kitų šio miesto XVII a. meistrų Domeniko Puljanio (Domenico Pugliani, 1589–1658) ir Jakopo Vinjalio (Jacopo Vignali, 1592–1664) drobes, pirmojo Karavadžo (Caravaggio) mokytojo Romoje – Džuzepės Čezario (Giuseppe Cezari, 1568–1640), praminto Arpino Kavalieriumi (Cavalier d'Arpino), kūrinių. Galerijoje yra tokių garsių italų dailininkų, kaip Federiko Džukario (Federico Zuccari), Pjetro da Kortonos (Pietro da Cortona) ir jo mokinių (šių dirbtuvių kūrinių yra buvę Vazų rinkiniuose), Lorenco Lipio (Lorenzo Lippi), Frančesko Kairo (Francesco Cairo, 1607–1665) ar Matijos Prečio (Mattia Preti) bei kitų, darbų. Net šeši į Vilnių atkeliavę paveikslai nupatyti XVI a., kiti penkiolika – XVII amžiuje. Būtent tuo metu Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje buvo europinio lygio kultūros ir meno centras, o valdovai Žygimantas Vaza ir Vladislovas Vaza per tarpininkus meno kūrinius įsigydavo Romoje, Florencijoje, Venecijoje, Neapolyje, kituose Italijos miestuose. Dr. Pr. Kiznio galerija Valdovų rūmuose

eksponuojama taip, kaip tokios galerijos buvo kuriamos prieš kelis šimtus metų – kūriniai beveik ištiesai dengia visas sienas, jie sugrupuoti keliais aukštais. Tokių istorinių galerijų dar galima pamatyti senųjų aristokratų rūmuose Romoje ar Florencijoje, pvz., Dorijos Pamfili (Doria-Pamphilij), Kolonų (Colonna), Spados (Spada), Korsinių (Corsini), Pičių (Pitti) ir kt. Nuo šiol tokia istorinė išpūdingų paveikslų galerija bus galima gerėtis ir Vilniuje, atkurtuose Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose“, – sako D. Mitrulevičiūtė.

Tai ne pirma VŠĮ PK Fondo vadovo, pramonininko bei kultūros rėmėjo dr. Pr. Kiznio dovana Valdovų rūmų muziejui. Suprtingas mecenatas yra parėmęs muziejų rengiant antrosios dalies atidarymą 2018 m. ir įgyvendinant ekspozicijų projektus, taip pat pernai, minint Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto 500-ąsias gimimo metines, dovanojęs šio valdovo bronzinį biustą su pjedestalu. Dr. Pr. Kiznis, kaip mecenatas, rėmė ir kitus svarbius Lietuvos kultūros projektus, visada dėmesį atkreipdamas ir į regionų iniciatyvas.

LBKS PROJEKTAS – J. I. KRAŠEVSKIO KNYGA

Iš LBKS vado Perlio Vaisietos laiško Lietuvos bajorams: „Vienas svarbiausių mūsų organizacijos veiklos tikslų – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos ir kultūros paveldo puoselėjimas. Vykdydami savo visuomeninę ir pilietinę misiją, iki 2022 metų Vasario 16-os dienos planuojame išleisti istoriko, rašytojo, publicisto, LDK bajoro (h. Vanagas / Jastrzębiec) Juzefo Ignaco Kraševskio knygą lietuvių kalba „Lietuva. Senovės istorija, teisė, kalba, tikėjimas, papročiai, patarlės, padavimai“ (Litwa. Starożytnie dzieje, prawo, język, wiara, obyczaje, przysłowie, podanie. Vol 1-2. Wilno, 1847-50).

Šios unikalios knygos iškilmingas pristatymas numatomas LDK Valdovų rūmuose 2022 metais.“

Aiškinamajame rašte, be kita ko, pažymėta: „J. I. Kraševskis žinomas kaip vienas produktyviausių XIX a. Europos istorikų, publicistų ir rašytojų, po savęs palikęs apie 600 tomų įvairios kūrybos. Domėjosi Lietuvos istorija, lietuvių kalba, mitologija, rinko dainas, padavimus, priežodžius, leido žurnalą „Athenaeum“. Lietuvių visuomenę tautinio atgimimo metu labiausiai veikė meninė rašytojo kūryba, poezija. 1838 m. Vilniuje išleista Kraševskio poezijos rinktinė „Biruta, Keistutis, Ryngala, Devynios Lietuvos giminės“. Joje sudėti Lietuvos istorijos kūrinių. Vėliau pasirodė kiti patriotiniai, poetiniai darbai – „Vitolio rauda“ (1840 m.), „Mindaugas“ (1842 m.), „Vytauto kovos“ (1844 m.), sujungti į stambų kūrinių „Anafielas“. Aušrininkas A. Vištelis-Višteliauskas išvertė „Vitolio raudą“ į lietuvių kalbą ir išleido paties J. I. Kraševskio lėšomis. Rašytojo kūryba taip pat išpopuliarino legendą apie Pilėnų gynėjų susidėginimą, kuri aprašoma ir 1847-1850 metais išleistame J. I. Kraševskio 2 tomų veikle „Lietuva. Senovės istorija, teisė, kalba, tikėjimas, papročiai, dainos, patarlės, padavimai“.

Prieš keletą metų ši kūrinių į lietuvių kalbą pirmą kartą išvertė Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos narys Kazys Uscila. Jis yra išvertęs į lietuvių kalbą per 70 istorinių, grožinės literatūros ir kitos tematikos knygų, apdovanotas Lenkijos ordinu už nuopelnus verčiant lenkų literatūrą į lietuvių kalbą.

2021 m. LBKS Senatas pritarė idėjai išleisti J. I. Kraševskio knygą.

Žurnalo skaitytojams siūlome nedidelę ištrauką iš knygos.

JUZEFAŠ IGNACAS KRAŠEVSKIS

APIE PILĖNŲ LEGENDĄ

Tais (1335) metais mirė ordino didysis magistras Liuteris, o jo įpėdiniu buvo išrinktas Teodoras iš Altenburgo, kuris neskubėjo tęsti karo su Lietuva. Kryžiaus karas prieš pagonis buvo paskelbtas tik 1336 metais. Dalyvauti jame patraukė Brandenburgo markgrafas Liudvikas, jaunesnysis imperatoriaus sūnus, Namiūro grafas Pilypas, grafas Henebergas, daug puikiai ginkluotų riterių ir bajorų iš Prancūzijos ir Austrijos, iš viso apie 200

šalmų. Ordinas irgi sutelkė gana dideles pajėgas, o pats magistras jų priešakyje vasario pabaigoje, kai upės ir pelkės dar buvo po ledu, patraukė į pagonių žemes.

Žygis pasuko prie senos Pilėnų (nuo žodžio pilis, tvirtovė, teigia Vygandas, kiti metraštininkai keistai iškraipo pavadinimą) pilies Trapėnų apskrityje, miškingoje, pelkėtoje ir atokioje Užgirio vietovėje, nepaisant dažnų kryžiuočių puldinėjimų gana tirštai gyvenamoje.

Tai buvo sena, bet pagal tuos laikus gana gerai įtvirtinta tvirtovė. Ko gero, šios apylinkės dėl savo nuošalumo buvo mažiausiai paveiktos atsinaujinimo įtakų, tad senasis tikėjimas čia dar išsaugojo visą savo jėgą. Būtent jis įkvėpė nežmoniškos drąsos ir heroizmo, atsiskleidusio ginant Pilėnus. Tai vienas iškiliausių lietuvių istorijos puslapių, panašių į juos nedaug beatsiras mūsų praeities knygoje.

Šios senos lietuvių tvirtovės sienos buvo suręstos iš medžio, iš seniausių girių rąstų, buvo per dvidešimties (27) uolekčių aukščio, septyniolikos uolekčių storio. Jas juosė aštuonių uolekčių gylio, keliolikos uolekčių pločio griovys. Toje tvirtovėje, kurioje buvo ir sena pagonių šventykla, pasislėpė daug siaubo apimtų gyventojų iš apylinkių, o tvirtovės vadas buvo kunigaikštis Margiris, laukinės narsos ir jotvingių drąsos žmogus. Mirtis jam buvo mažiausias blogis, nes jis vis dar tikėjo senuoju protėvių Dangumi.

Narsiai, negirdėtai išvermingai atremiama apgultis tęsėsi ilgai. Prie mūrų dieną naktį be pertrūkių vyko įnirtingi mūšiai, o didelio grobio, kraujo ir keršto troškę riteriai puolė Pilėnus su vis didesniu įniršiu. Lietuviai, kaudamiesi už savo laisvę, savo dievus, gyvybes, savo žmonas ir vaikus, kurių laukė gėdingi vergovės pančiai, darė stebuklus. Jie ilgai sparčiai kamšė pramuštas sienas, užtaisinėjo pralaužas, užversdavo jas kuo tik turėjo ir galėjo, priešinosi ir neprarado vilčių apsiginti.

Apgulėjai kasdien atnaujindavo savo darbą, o dėl pasipriešinimo įniršę kryžiuočiai ir riteriai atkakliai, be poilsio rengė šturmą po šturmo. Pristatyti griovimo pabūklai ir kariniai įrengimai jau buvo besugriaunantys pilies sienas, jos bet kurią akimirką galėjo nuvirsti. Viltis apsiginti silpo; galiausiai kryžiuotis Kristupas Randorfas išdalijo geriausiems lankininkams padegamąsias strėles, kurių šešis šimtus jie paleido į sausas pilies sienas ir šiaurinę stogą. Iš visų pusių plito ugnis, o kryžiuočiai ir kryžiaus karo dalyviai su nauja jėga veržėsi į pilį.

Apgultieji atsidūrė aklavietėje. Pasiduoti neišvengiamoms skerdynėms, gintis toliau, kad likusius gyvus priešas užgrobtų ir išvestų į vergiją arba nubaustų išmoninga mirtimi?

Su tikru heroizmu, neturinčiu analogų mūsų istorijoje, visi savo valia pasiaukėjo numirti, kad tik į priešo rankas nepatektų nei grobis, nei jie patys. Tokiam žingsniui gali ryžtis tik tautos, kurios vadinamos laukinėmis.

Jau degė stogai, vis garsesnis darėsi šturmuojančių taranų trenksmas, kai Margiris pašaukė žmones nuo tvirtovės sienų savanoriškai mirti. Koks vaizdas! Margiris pats pirmas meta į liepsnas visus savo turtus, brangenybes, arklius, gyvulius, šarvus, apdarus; viskas žūva lauže, aplinkui liepsnojančiame lauže, kurį lietuviai patys plečia. Jis, stovėdamas viduryje su kirviu rankoje, šaukia

savo riterius iš eilės pagal nuopelnus ir amžių (kas žino, ar užteks laiko numirti?), ir ant kruvinos kaladės kerta jų tylinčias galvas, kad gyvi nepakliūtų į kryžiuočių rankas. Visi eina noriai, eina į tą mirtį, kuri juos sujungs protėvių Danguje, Rytų šalyje pakitusius, atjaunėjusius, laimingus, su didžiaviryų dvasiomis.

Pilėnų turguje sena žynė burtininkė irgi kirsdina galvas po kirviu einantiems kariams; jų kūnus kiti skubiai meta į liepsnas, kad pagal senovinius papročius sudegtų su visa kuo, kas miela ir brangu jiems buvo žemėje. Tėvai neša į ugnį savo vaikus, silpnos moterys pačios prašosi po kruvinu žynės kirviu. Margiris degančiomis akimis braido pralietame kraujyje.

Vokiečiai nustebę, kad liovėsi gynyba, staiga ištuštėjo tvirtovės sienos, gaisrui vis plintant jie išlaužia vartus ir įpuola į vidų.

Viskas aplinkui liepsnoja, tik vienas žmogus pasitinka juos siaurame praėjime. Tai Margiris, jam įkandin atbėga keli tarnai, stengdamiesi pridengti jį skydais; dar kaunasi, žudo ir nukloja lavonais kelią kryžiuočių lavonai. Bet ir jis pristigęs jėgų traukiasi į požemį, kur brangiausiąją žmoną, savo paskutinį lobį, išsaugojo paskutinę numirti. Nužudo ją, meta į liepsnas ir pats krenta paskui ją, vejamas strėlių ir kalavijų kirčių.

Pamatę kraujo upelius ir seną žynę su kirviu rankoje, prie kurios kojų guli šimtai nukirstų galvų ir negyvų kūnų, prie kurios kojų teka raudona upė, kryžiuočiai apimti siaubo traukiasi. Burtininkė dar turi laiko pati nusizudyti. Visa pilis, deganti iš visų pusių, liepsnojanti lyg didžiulis laužas, su trenksmu sugriūva. Vokiečiai toliau judėti nedrįsta.

Tą didvyrišką poelgį, jeigu žinių apie jį nepatvirtintų patikimiausi šaltiniai, labiausiai patikimi metraščiai, galima būtų palaikyti poeto išmone, įsismarkavusios vaizduotės kūrinium. Tas liaudies vieningumas, didvyriškas mirties paniekinimas šiandien mums atrodo vargu ar verti tikėjimo. Iš gaisro ir skerdynių raiti pasitraukė vos keli sužeisti apdegę žmonės (gal tie, kurie dengė Margirį skydais, kai jisėjo žudyti savo žmonos).

Grafas Honebergas pasižymėjo šioje apsiaustyje, kuri padarė didelį įspūdį net kryžiuočiams ir piligrimams, žadino jų liūdnius apmąstymus. Pasibaisėjimo tylos apgaubta kariuomenė grįžo į Prūsiją nedaug žmonių užgrobusi šiose apylinkėse, neprisiplėšusi grobio.

Manoma, kad Pilėnuose didvyriška mirtimi ant laidotuvių laužo, kuris liko tautos atmintyje ir sausose vokiečių metraštininkų eilutėse, pelenais virto apie 12 tūkst. vyrų, moterų, senių ir vaikų. Jokia daina nedrįso paliesti tų kruvinų degėsių, kad jų nepridengtų poetiška skraiste; svetimi ir priešai nustebę aprašė šį įvykį savo kronikose.

GININĖS ISTORIJA

Dr. IRMA RANDAKEVIČIENĖ

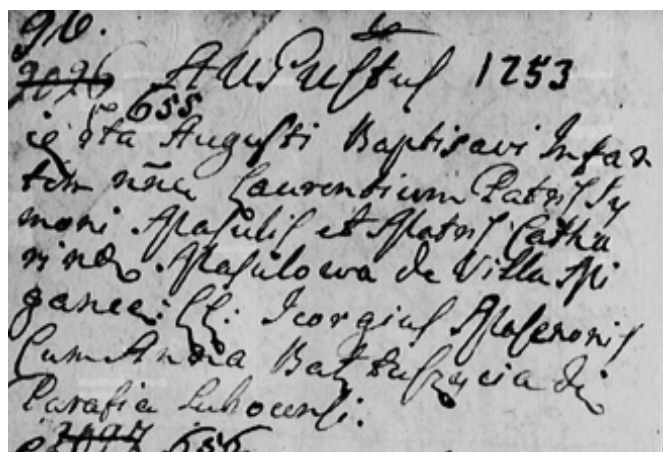
APIE VILNIAUS KATEDROS ARCHITEKTO IR JO ŠEIMOS GENEALOGIJĄ

Vilniaus katedros pagrindinis architektas, jos rekonstrukcijos autorius, žymiausias brandžiojo klasicizmo kūrėjas Lietuvoje buvo Laurynas Gucevičius (Stuoka-Gucevičius), gimęs Masiulio pavarde 1753 m. rugpjūčio 5 d. valstiečių Simono ir Kotrynos (Žekonytės) Masiulių šeimoje Migonyse (Kupiškio krašte).

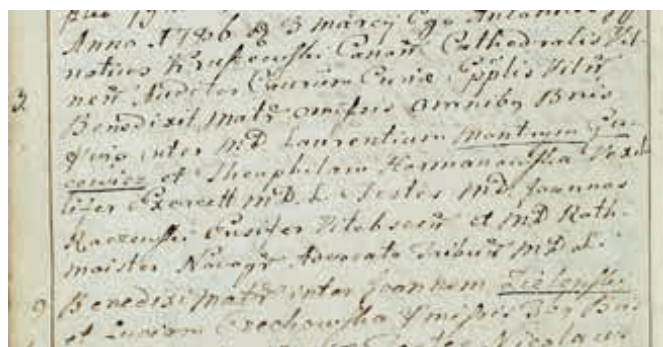
Gucevičiaus biografijos tyrinėtojai Juozas Leblionka ir Edmundas Antanas Rimša analizavo, dėl kokių priežasčių Masiuliai pakeitė pavardę ir tapo Gucevičiais. Tai buvo siejama su Lauryno mokslais, t. y. su Gucevičiaus pavarde berniukui buvo lengviau įsitvirtinti visuomenėje. Tačiau, kaip rodo bažnytinių metrikų knygų įrašai, XVIII a. buvo būdinga keisti pavardes, pvz., vienoje parapijoje galėjo būti pakeista iki 50 proc. pavardžių, kai kurios pavardės buvo keičiamos ne po vieną kartą.

Bajoro titulą 1790 m. už architektūros nuopelnus Abiejų Tautų Respublikos Seimas suteikė ne tik Laurynui Gucevičiui, bet ir jo broliams bei jų vaikams (herbas – *Syrokomla*). Adomo *Bonieckio* herbyne išvardinta, jog bajorystė suteikta Laurynui Montrimui Gucevičiui, jo broliui Joakimui Gucevičiui, Lauryno Gucevičiaus sūnums Konstantinui ir Stanislovui, broliui Andriui Gucevičiui ir jo sūnums Kasparui, Jurgiui ir Laurynui, broliui Simonui Gucevičiui ir jo sūnums Vincentui bei Laurynui, taip pat brolio Joakimo Gucevičiaus sūnui Konstantinui (1807 m.).

Lauryno Gucevičiaus brolis Andrius Gucevičius gimė Migonyse 1755 m. rugsėjo 30 d. (dėl klaidingai įrašyto amžiaus straipsnio autorė svarstė, ar tai nėra Simono Masiulio-Gucevičiaus brolis, tačiau, ko gero, tai visgi vyriausiasis Simono vaikas).

Įrašas apie Lauryno Masiulio krikštą Palėvenės RKB gimimo, santuokos ir mirties metrikų knygoje (LVIA, f.1357, ap.1, b.29).

Įrašas apie Lauryno Gucevičiaus santuoką (LVIA, f.604, ap.10, b.8).

Tėvo vardu pavadintas brolis Simonas, Paširvinčio dvaro nuomininkas, gimė 1768 m. rugpjūčio 26 d. Palėvenės bažnyčios krikšto metrikinėse knygose nurodyta, jog Lauryno brolis Joakimas Gucevičius, kuris buvo Lauryno Gucevičiaus "Laurų" palivarko ekonomas (Širvintų r.), gimė 1771 m. rugpjūčio 20 d. jau antroje tėvo Simono santuokoje su Ko-

*Gucevičių herbas
Syrokomla.*

*Laurynas
Stuoka-Gucevičius.*

tryna Tamošiūnaite (ar Tomaševska?). Laurynas Gucevičius turėjo dvi seseris: 1757 m. rugsėjo 22 d. gimusią Elžbietą bei 1769 m. sausio 2 d. gimusią Teresę.

Laurynas Gucevičius ir Teofilija Hermanovska, vėliavininko Antano Hermanovskio duktė, susituokė Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje 1786 m. Architekto Lauryno Gucevičiaus šeimą, vaikų krikštus bei ryšius su Hornovskiais, Kostrovickiais, Chropovickiais bei Balinskiais aprašė Rūta Janonienė straipsnyje „Kostrovickiai iš Arnionių – šeima, padėjusi išsaugoti Lauryno Gucevičiaus atminimą“.

1795 m. Vilniaus gyventojų bajorų surašyme taip pat nurodyta Lauryno Montrimo Gucevičiaus žmona Teofilija (Bogumila) Hermanovska bei Gucevičių vaikai: dukra Filomena, kuriai tuo metu buvo 6 metukai, Modesta, kuriai buvo 5 metukai (gimusi 1790 m. sausio 1 d.), bei sūnūs – trimetis Stanislovas (krikšto metrikų nepavyko surasti) ir vienerių metų Konstantinas (g. 1793 m. rugpjūčio 13 d.). Tai rodo, jog Lauryno ir Teofilijos Gucevičių dukterys – Rachelė Sofija Gucevičiūtė (g. 1787 m. sausio 21 d.), Regina Justina Gucevičiūtė (g. 1788 m. rugsėjo 10 d.) bei sūnus Kazimieras Gucevičius (g. 1791 m. kovo 13 d.) mirė dar kūdikystėje arba ankstyvoje vaikystėje, kadangi šie vaikai 1795 m. gyventojų surašyme nėra nurodyti. R. Janonienė minėtame straipsnyje pamini ir Lauryno Gucevičiaus dukterį Joaną, tačiau jos pėdsakų neteko aptikti. Galbūt ji minima kituose su Laurynu Gucevičiumi susijusiuose dokumentuose? Neaiškūs ir jos visi krikšto metu suteikti vardai. Ji gali būti ir ta pati vyriausioji duktė Filomena.

Laurynas Gucevičius Vilniaus katedrą suprojektavo būdamas 30 metų, o mirė 1798 m. gruodžio 10 d. po sunkios ligos. Ištekėjusi už Lauryno Gucevičiaus bičiulio ir reikalų patikėtinio Kazimiero Hornovskio, našlė Teofilija Gucevičienė su vaikais persikėlė gyventi į Hornovskio 1791 m. įsigytą Riešės dvarą. Su Kazimieru Hornovskiu Teofilija susilaukė dukters Elenos Amelijos, gimusios dar Vilniuje 1800 m. lapkričio 5 d. Riešės dvare Kazimierui ir Teofilijai (tuo metu Anykščių stalininkams) 1802 m. pavasarį gimė sūnus Aleksandras, kuris mirė tame pačiame dvare 1812 m. rugpjūčio mėn., jau mirus motinai Teofilijai. Berniukas buvo palaidotas Verkių kapinėse.

Lauryno ir Teofilijos Gucevičių vyriausioji duktė Filomena 1806 m. prieš pat šv. Kūčias Riešės dvare ištekėjo už bajoro Mykolo Kaminsko (arba Kaminskio). Porai gimė sūnus Edvardas, dukterys Emilija, Adelaidė, Marija, Olimpija, todėl būtent iš Lauryno Gucevičiaus vyriausiosios dukters Filomenos gali būti iki šių dienų išlikusių tiesioginių Katedros architekto palikuonių. Poros santuokoje liudytoju buvo patėvis Kazimieras Hornovskis.

Paminėtina, jog Hornovskių valdytame Riešės dvare, eidamas 90 metus, 1806-aisiais mirė senasis Ignotas Hornovskis (palaidotas Verkių kapinėse). Po metų, būdama 55-erių, mirė Teofilijos Gucevičienės sesuo Kotryna Hermanovska (taip pat palaidota Verkių kapinėse). Pati Lauryno Gucevičiaus ir Kazimiero Hornovskio žmona Teofilija mirė Riešės dvare 1807 m. rugsėjo 29 d., būdama 56-erių. Jos mirties metrikuose nurodyta tik Gucevičienės pavardė ir įrašytas trumpinys „Horn“. Teofilija palaidota Verkių kapinėse.

Vilniaus katedra 1786 m.

Našliu likusiam Kazimierui Hornovskiui, po mėnesio teko ištekinti vyriausiąją dukterį (iš jo pirmosios santuokos su Rozalija Rahožaite) Genoefą už našlio bajoro Simono Orlovskio. Be kitų svečių santuokos dokumente paminėta ir Vilniaus universiteto medicinos profesoriaus Augusto Bekiu duktė Juzefa. Kazimiero Hornovskio sūnus ir Lauryno Gucevičiaus krikštasūnis Kasparas susituokė 1818 m. sausio 6 d. Riešės dvare su Ona Matusevičiūte, kuri, 1820 m. jam pagimdžiusi dukterį Mariją, mirė po kelių mėnesių. Senasis Kazimieras Hornovskis, visų Lauryno Gucevičiaus vaikų patėvis, juos ir savo vaikus užauginęs, mirė 1818 m. vasario 12 d., dar pamatęs sūnaus vestuves. Palaidotas Verkių-Kalvarijos kapinėse. Antrąja jo sūnaus Kasparo Hornovskio žmona tapo našlė Marija Malecka iš Houvalty, kuri iš pirmosios santuokos su Kauno teisėju Vincentu Maleckiu turėjo tris sūnus. Kasparo Hornovskio vyriausioji duktė Marija ištekėjo už Stanislovo Dominyko Kostrovickio, Arnionių dvaro valdytojų sūnaus.

Abu Lauryno Gucevičiaus sūnūs – Konstantinas ir Stanislovas – tarnavo kariuomenėje, turėjo karinius laipsnius, kaip ir jų tėvas Laurynas. Paminėtina, jog Laurynas dalyvavo 1794 m. sukilime, turėjo artilerijos pulkininko laipsnį, buvo baigęs ne tik architektūros mokslus Vilniaus universitete ir tapęs profesoriumi, bet ir baigęs artilerijos mokyklą.

Abu Gucevičiaus sūnūs legitimuoti bajorai. 1846 m. Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčioje 1846 m. buvo pakrikštyta Konstantino Gucevičiaus ir Juze-

fos iš Majevskių duktė Eleonora Teofilija, tikėtina, Lauryno Gucevičiaus vaikaitė. Kitas sūnus Stanislovas Gucevičius, kurį R. Janonienė įvardijo kaip pagrindinį Lauryno Gucevičiaus palikimo paveldėtoją, buvo vedęs Kameliją Šiukštaitę. Bajorystės dokumentuose nurodyta, kad 1823 m. liepos 29 d. jam gimė sūnus Kazimieras Ilja Augustinas, o 1825 m. kovo 10 d. – sūnus Teofilis Eucharijus. Apie tai, kodėl tėvo palikimą Stanislovas Gucevičius paliko ne sūnui Teofilui, o Kostrovickiams, plačiai aprašyta minėtame R. Janonienės straipsnyje. 1857 m. nuo džiovos Sudervėje jau buvo miręs atsistatydinęs štabo kapitonas, 34 metų Stanislovo sūnus Kazimieras Augustinas, palikęs našlę Mariją Čartoriską. Kur įvyko Kazimiero Gucevičiaus ir Marijos Čartoriskos santuoka, galima tik spėlioti. Lauryno Gucevičiaus vaikaitis Kazimieras palaidotas Sudervės kapinėse. Jo tėvas Stanislovas Gucevičius mirė 1864 m. spalio 6 d. Vilniuje, buvo palaidotas iki šių dienų nešlikusiose šv. Stepono kapinėse. Jo žmona Kamelija Šiukštaitė-Gucevičienė tuo metu jau buvo mirusi. Jų sūnus Teofilis Gucevičius mirė po poros metų, 1868 m. rugpjūčio 28 d. Vilniaus Karmelitų vienuolyne nuo choleros. Palaidotas specialiose choleros aukų kapinėse.

Lauryno Gucevičiaus broliai Širvintų krašte

1787 m. Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis Laurynui Gucevičiui penkiasdešimčiai metų atidavė vos už kelių kilometrų nuo Širvintų buvusį sklypą, kuriame

architektas įsteigė palivarką, pavadintą Laurais. Laurų palivarko ekonomu tapo jauniausias Lauryno brolis Joakimas, o tame pačiame krašte buvusį Paširvinčių užusienį nuomojo kitas brolis – Simonas. Tai paminėta ne viename šaltinyje.

Simonas Gucevičius buvo vedęs bajoraitę Oną Černiacką (lenk. Czerniacka). 1795 m. surašyme Simonas ir Ona Gucevičiai nurodyti su dviem vaikais – 4 metų dukterimi Anastasija ir 1 metų sūneliu Dionisu. Deja, mažylis mirė 1798 m. ir buvo palaidotas Širvintų kapinėse. 1797 ir 1799 metais porai gimė dar du sūnūs – Vincentas ir Laurynas Feliksas. Būtent jie ir buvo legittimuoti bajorais. Lauryno Felikso susilaukta jau gyvenant Akmenių kaime (lenk. „Akmiance“, tikėtina, Širvintų r.). Gyvendami šiame kaime, kuriame tikriausiai stovėjo dvarelis, Simonas ir Ona Gucevičiai susilaukė Juzefos, Jurgio, Onos, Rozalijos. Sūnus Martynas jiems gimė 1808 m. jau Marijampolio užusienyje, Paberžės seniūnijoje. Čia 1811 m. gimė ir duktė Paulina Ieva. Akmenių kaime, būdama 86 metų, 1804 m. mirė senoji Kotryna Gucevičienė, tikėtina, antroji senojo Simono Masiulio-Gucevičiaus žmona. Ko gero, ji kartu su vaikais buvo atsikėlusį gyventi į Širvintų kraštą iš Migonių kaimo. Palaidota parapijos kapinėse.

1835 m. vasario 7 d. Simono Gucevičiaus sūnus Feliksas Maišiagalos bažnyčioje vedė Joaną Jachnavičiūtę (lenk. Jachnawicz). Felikso mirties metrikuose (1840 m.) įrašo apie vaikus nėra. Feliksas Gucevičius mirė Gražiškių užusienyje, palaidotas Maišiagalos kapinėse.

Lauryno Gucevičiaus broliai ir jų vaikai keliavo per Širvintų, Maišiagalos, Paberžės, Bagaslaviškio ir aplinkinius kraštus, gyvendami tai vienur, tai kitur. Visa ši teritorija tapo Gucevičių namais. Lauryno Gucevičiaus brolis Simonas mirė 1827 m. balandžio 25 d. netoli Gličiškių (Glinciškio), buvo palaidotas Gličiškių kapinaitėse. Šiose kapinaitėse palaidota ir 1824 m. lapkričio 30 d. mirusi Simono žmona Ona bei Vilkiškėse, Paberžės seniūnijoje, 1827 m. balandžio 22 d. miręs sūnus Vincentas.

Vyriausiasis iš brolių Gucevičių Andrius mirė 1828 m. sausio 26 d. Širvintose. Mirties metrikuose nurodyta, jog mirė sulaukęs 90 metų (nurodytas klaidingas amžius). Paliko tris sūnus – Kasparą, Jurgį ir Lauryną. Jurgis Širvintose 1827 m. vedė Juzefą Binkevičiūtę, Kasparas 1808 metais Lauruose vedė Oną Judilovską (Judikaitę, Judickaitę? Pavardė metrikuose rašyta įvairiai). Kasparo ir Onos vaikai gimė Širvintose. 1820 m. gimusios Julijos krikštynose dalyvavo ir bajoras Jurgis Gucevičius.

Atminimo lenta Laurynui Stuokai-Gucevičiui.

Lauryno Gucevičiaus jauniausiasis brolis Joakimas buvo vedęs Viktoriją Randomanską. Randomanskiai buvo paplitę Trakų-Širvintų kraštuose. Joakimo ir Randomanskos vaikai gimė Laurų palivarkė. Kaip minėta, 1800 m. Lauruose gimusiam Joakimo sūnui Konstantinui Laurynui buvo pripažinta bajorystė. Joakimas ir Viktorija Gucevičiai susilaukė ir dukterų Julijos Apolonijos, Teofilijos (Bogumilos) ir Justinos. Iš dukters Teofilijos yra išlikusių palikuonių iki šių dienų.

Tikėtina, kad Bagaslaviškio apylinkėse gyveno ir Gucevičių sesuo Teresė, kuri 1807 m. Bagaslaviškio bažnyčioje ištėkėjo už bajoro Baltramiejaus Vitkovskio. Jiems tuokiantis liudijo broliai Gucevičiai – Joakimas ir Simonas bei brolio Andriaus sūnus Kasparas. O 1825 m. gimusio sūnaus Pranciškaus Jono krikšte dalyvavo dvi Gucevičienės – Simono (arba Kasparo) žmona Ona ir Joakimo žmona Viktorija.

Rašant straipsnį remtasi surinkta informacija iš bažnytinių metrikų knygų. Autorė dėkoja už medžiagos papildymą Joakimo Gucevičiaus provaikiaiui Adui Teniukui.

Naudota literatūra:

- 1795 m. Vilniaus gyventojų surašymo duomenys (LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1-3*);
- 1795 m. Širvintų gyventojų surašymo duomenys (LVIA, f. 515, ap. 15, b. 30);
- Vilniaus bažnyčių metrikų knygų įrašai;
- Pabaisko dekanato metrikų knygų įrašai;
- Verkių-Kalvarijos bažnyčios metrikų knygų įrašai;
- Palėvenės bažnyčios 1744-1794 m. gimimo, santuokos, mirties metrikų knyga, svetainė – e-paveldas;
- Rūta Janonienė. „Kastrovickiai – šeima, padėjusi išsaugoti Lauryno Gucevičiaus atminimą“, Acta Academiae Vilnensis, 2017, Nr. 86-87; https://leidykla.vda.lt/Files/file/Acta_86_87/12_ruta_janoniene_kostrovickiai_.pdf
- Dar kartą apie Laurus ir Lauryną; <https://www.sirvinta.net/kultura-svietimas-laisvalaikis/dar-karta-apie-laurus-ir-lauryna/>
- Herbarz polski. Cz. 1, T. 1-16 / Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. ułożyl i wydał Adam Boniecki; t. VII s. 182: Gucewicz h. Syrokomla;
- Suskaitmeninta Stanislovo Gucevičiaus genealoginė byla iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo; <https://genealogia.lt/pdfs/gucewicz.pdf>

Prof. dr. JONAS BUTKEVIČIUS,
h. Skiedra (Trzaska) bajoras

MANO BALTOJI OBELĖLĖ

Spalio 24 d. sukako 100 metų, kai Jonavos valsčiuje, Dumsių (dabar – Dumsiškių) kaime gimė Janina Petrauskaitė-Butkevičienė, kilusi iš senos bajorų giminės. Protėviams Petrauskams bajorų titulas buvo patvirtintas 1804 m. kovo 22 d. Vilniaus bajorų deputatų susirinkime, giminė įrašyta į 6-tąją knygą, jos herbas – *Vanagas*.

Pirmieji giminės atstovai, minimi atrastuose istorijos šaltiniuose, – Jonas (gimęs apie 1800 m.) ir jo sūnus Dominykas (g. apie 1825). Pastarasis vedė Marijoną Jurevičiūtę ir 1850 m. gruodžio 26 d. Žemaitijoje, Laukuvos miestelyje susilaukė dvynukų – Juozo ir Vincento; pastarasis – šios giminės šakos tęsėjas. Petrauskai aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime, buvo caro valdžios persekiojami.

Siekdami išvengti tremties į Sibirą, Petrauskai persikėlė gyventi į Jonavos valsčių.

Vincentas Petrauskas (1850-1922) vedė Zofiją Žukauskaitę (1859-1946). 1885 m. jie išsinuomojo žemę iš dvarininkės Popovos Dumsių kaime. Susilaukė penkių vaikų: Vladislovo (1877-1965), Antano (1880-žuvo 1918 m. kare), Onos (1886-1960), Michalinos (1891-1978), Veronikos (1895-1951).

Šios giminės atšakos tęsėjas bajoras Vladislovas Petrauskas buvo išsilavinęs, šviesus, nuoširdus, visuomeniškai aktyvus žmogus. 1910 m. jis vedė Bronislavą Naudinytę. Apie dešimt metų dirbo mechaniku Liepojos metalurgijos gamykloje (ši gamykla sovietmečiu vadinosi «Sarkanais metalurgs» («Raudonasis metalurgas»); pakeitusi pavadinimą, tebeveikia ir dabar). Liepojoje su žmona laikė «kantiną», t. y. svečių namus, kuriuose dažniausiai gyveno aukšto rango jūrininkai, šeimininkai jiems ir maistą gamindavo. Liepojoje Petrauskų šeima 1912 m. lapkričio 6 d. susilaukė sūnaus Leonardo.

Vladislovas Petrauskas ketverius metus kariavo I pasauliniame kare. Įdomu, kad kartu su juo kario duoną dalinosi ir kaimynas iš Dumsių Valatka, su kuriuo grįžę namo toliau draugavo. Grįžęs į Lietuvą Vladislovas aktyviai įsijungė į Jonavos valsčiaus savivaldos kūrimąsi: 1920 m. sausio mėnesį pirmuose nepriklausomos Lietuvos rinkimuose buvo išrinktas į Jonavos valsčiaus tarybą (iš viso tarybą sudarė 22 nariai). Jis organizavo Jonavos

Dešinėje – Bronislava Petrauskienė su sūnumi Leonardu ant kelių, šalia – Vladislovas Petrauskas. 1912 m.

tilto statybą, dešimt metų tarnavo Jonavos valsčiaus viršaičiu, buvo ilgametis Dumsių seniūnas, ūkininkavo.

Vladislovas ir Bronislava Petrauskai, grįžę į Dumsius iš Liepojos, susilaukė dviejų dukterų – Janinos (1921-2010) ir Jadvygos (1923-1965). Janina Petrauskaitė atkakliai siekė mokslo – su seserimi Jadvyga pėsčiomis ėjo apie 8 kilometrus į mokyklą Jonavoje. Kartu eidavo dar keletas vaikų, baiminantis, kad neužpultų vilkai, o žiemą paveždavo kuris nors iš jų tėvų. Vėliau Janina mokėsi Kaune, baigė 3-čiąją gimnaziją, kurioje mokytojavo puikus pedagogų kolektyvas: literatūrą dėstė poetė Salomėja Nėris, dailę – tapytojas Petras Kalpokas ir kt.

Leonardas Petrauskas (1912-1999) baigė miškų pramonės technikumą ir dirbo įvairiose Lietuvos girininkijose girininku bei Telšių urėdijoje urėdu, vėliau – Telšių vykdomajame komitete kelininku. Jis pasodino pirmąjį sodą tėvų sodyboje Dumsiuose. Dar ir dabar keturios obelys, kurioms jau septyneri dešimtmečiai, dovanoja skanias retų rūšių obuolius. 1941 m. Leonardas vedė Veroniką Pocevičiūtę (1909-1995), kuri baigė Kauno mokytojų seminariją ir dirbo mokytoja bei bibliotekininke. Jų dukra Liucija Petrauskaitė-Mažeikienė (1947-2018) 1970 m. baigė Kauno politechnikos institutą, dirbo inžiniere Panevėžyje.

*Ona Petrauskaitė su sužadėtiniu Pavėlu.
Apie 1912 m.*

Janina Butkevičienė apie 1946 m.

Jadvyga Petrauskaitė-Baranauskienė (1923-1965) baigė tuometinę Kauno dailiųjų amatų mokyklą. Gyveno Dumsiuose tėvų sodyboje. 1951 m. išteko už Jono Baranausko (1924-2008), Kauno autobusų parko tarnautojo. Jų sūnus Bronislovas (g. 1956) – technikas-mechanikas, dirba Kaune.

Mano mama Janina, prisimindama sunkius II pasaulinio karo metus, pasakojo, kad teko išgyventi labai žiaurų laikotarpį. Ties Jonava vyko aršūs mūšiai. Vieną naktį mamos teta Ona Petrauskaitė uždegė šviesą savo name, kuris yra bendroje sodyboje su broliu Vladislavu, o praskrisdami vokiečių lėktuvai, manydami, jog tai Gaižiūnų poligonas (jis nutolęs nuo sodybos apie 4-5 km), pažūrė seriją bombų – jos nukrito per pusšimtį metrų nuo namų. Po karo bombų išmuštos duobės buvo pertvarkytos į rūsius bulvėms saugoti.

Mama taipogi pasakojo apie intensyvius artilerijos susišaudymus tarp kariaujančių pusių. Visa didelė Petrauskų šeimyna buvo įsirengusi bunkerį-slėptuvę upelės Dumsės, pratekančios pro sodybą, šlaite po gal trijų šimtų metų senumo ąžuolu. Čia slėpdavosi bombardavimo ir šaudymų metu. Vieną pavasario dieną, apimus susišaudymui, mama išėjo iš slėptuvės įkvėpti gryno oro ir atsirėmė į ąžuolą. Tuo metu atskrido sovietų sviedinys, kuris sprogo prie Dumsių geležinkelio stoties, maždaug už 180 metrų nuo ąžuolo. Atskridusi skeveldra „prisegė“ mamos suknelės kraštą prie ąžuolo. Tik stebuklo dėka ji liko gyva...

Karo metais Janina dirbo geležinkelyje Jonavoje ir Gaižiūnuose. Čia susipažino su būsimu vyru Pranu Butkevičiumi, dirbusiu geležinkelio budėtoju Kėdaičiuose, vėliau – Palemone. 1947 m. jie susituokė Kaune, kur 1948 m. lapkričio 27 d. gimė sūnus Jonas, šio straipsnio autorius.

Prisimenant mamą, negalima nepaminėti jos tetos bajoraitės Onos Petrauskaitės (1886-1960). Tai – mamos tėvo Vladislavo sesuo, gyvenusi bendroje Petrauskų sodyboje. Jos gyvenimas – tauri romantinė istorija. I pasaulinio karo metais kartu su šalia esančio Barborlaukio dvaro savininke Popova kelerius metus gyveno Sankt Peterburge, kur įsimylėjo ir susižiedavo su jūrų karininku Pavėlu. Abu prisiekė, kad, jei kuris iš jų žūtų, kitas liks ištikimas savo mylimajam visą likusį gyvenimą. Deja, nuskendo Pavėlo laivas ir jis žuvo. Ona, nors ir turėjo ne vieną pasiūlymą tekėti, liko ištikima savo gyvenimo meilei. Apie 1930 m. ji pasistatė namą Petrauskų sodyboje, kurį senatvėje su visu savo turtu užrašė mano mamai. Šiame name gyveno mano tėvai, ji apie 1977 m. restauravo mano tėvas, o 2011 m. restauravau ir aš.

Tuose namuose ant sienos kabo taurios bajoraitės Onos Petrauskaitės ir jos sužadėtinio Pavėlo nuotraukos. O ant jos tėvų Vincento ir Zofijos Petrauskų (mano prosenelių) kapo stovi mano projektuotas kryžius su Petrauskų herbu (drožė skulptorius Kęstutis Ašmiaga).

Vladas Karatajus. Janinos Butkevičienės portretas.

Prisimenant vaikystę, pirmiausiai iškyla labai gražus visų kartų susiklausymas Petrauskų sodyboje. Mama čia gyvendavo nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens, tėvas praleisdavo atostogas, o taip pat poilsio dienas (dirbo pamaininį darbą). Aš kaime atostogaudavau visus tris mokyklos atostogų mėnesius. Senelių name gyveno ir mamos sesuo Jadvyga (mano krikšto mama) su savo šeima, o taip pat senelis Vladislovas ir močiutė Bronislava. Paprastai vakarienės būdavo bendros. Elektros dar neturėjome, degdavome žibalinę lempą. Turėjau garbingas „lempininko“ pareigas – pripildavau žibalo į lempą, apkarpydavau ir reguliuodavau knatą, uždegdavau lempą. Šiomis pareigomis didžiavausi. Savaitgaliais kurdavome po ažuolu laužą. Susirinkdavo visa šeimyna ir šposams bei dainoms nebūdavo galo.

Sodyboje visuomet buvo laukiami svečiai, jų niekada netrūko. Mano vaikystėje čia dažnai vasarodavo mamos pusseserė Česlava Petrusevičiūtė-Karatajienė su savo vyru tapytoju (vėliau dėdė tapo Dailės akademijos profesoriumi) Vladu Karatajumi bei jų dukra, mano vienmete Viktorija. Su dėde Vladu eidavome į Varpės upelį vėžianti. Dėdė traukdavo iš po visokių kerplėšų ir urvų vėžius ir mesdavo juos į krantą, o aš dėdavau juos į maišą. Vėžiai dažnai apžnaibydo pirštus, jų bijojau, bet vaidinau „kietą“ vaikį ir nenorėjau to prisipažinti.

Močiutė dažnai kurdavo pečių ir kepavo jame visokius skanumynus: bulvinius blynus ant kopūstų lapų, įvairiausių žemaičių blynus, kepavo bulves su spirgais, troškindavo kopūstienę ir kitus įvairius patiekalus. Didelė šeimyna kirsdavo visa tai išsijuosusi.

Labai smagiai visada švėsdavome Jonines. Kurdavome laužą, ieškodavome paparčio žiedo, kartu vaišindavomės, na ir, žinoma, visuomet skambėdavo daina.

Ir po daugelio metų, kai neliko daugelio artimųjų, mūsų namuose visuomet lankėsi daug brangių svečių.

Mama sakydavo, kad jai labai malonu būdavo priimti du profesorius (paprastai jie viešėdavo skirtingu laiku, nors ir buvo neišskiriami draugai) – mano dėdę (ir mano tapybos mokytoją) tapytoją Vladą Karatajų ir skulptorių bajorą Konstantiną Bogdaną. Jie visuomet sukdavo malonią atmosferą, džiaugėsi mamos gamnamu maistu ir kt. Vienos viešnagės metu (1997 m.) dėdė Vladas nutapė puikų mamos portretą.

Didelę šilumą ir inteligenciją visuomet spinduliudavo čia apsilankę Lietuvos bajorų vadė aktorė Undinė Nasvytytė su vyru Jonu Mašanausku. Kartu su jais dalyvaudavome ir Šveicarijos gyvenvietės šventėse, tėvo parodų atidarymuose ir kt.

1994 m. balandžio mėnesį kartu su mama dalyvavau Atkuriamajame Bajorų Sąjungos Seime. Jame ruošėsi dalyvauti ir mano tėvas Pranas. Deja, likus trims dienoms iki Seimo pradžios, sustojo jo širdis. Jam staiga mirus, pergyvenau, ar nepalūš mama, nes visą bendrą gyvenimą jie nepaprastai gražiai sutarė, buvo atspara vienas kitam. Bet mama visus 16,5 metų po vyro mirties laikėsi didvyriškai. Ji kartą taip pasakė man: „Negaliu palūžti, nes neišsaugosiu brangaus vyro atminimo, o ir sūnui būsiu našta“. Mama buvo katalikė, bet ne dogmatikė – gyveno pilnakraujį gyvenimą.

Vieną vakarą, mamai besimeldžiant prie vyro Prano drožto kryžiaus, atskrido kamuolinis žaibas ir pakišo jai virš galvos, čirškėdamas ir nejudėdamas. Mama sustingo, pasimeldė, o žaibas pakilo ir išskrido.

Mama spinduliavo ramiu gerumu, buvo tikra inteligentė, visuomet gražiai susitvarkiusi, pasitempusi, skoningai apsirengusi, pasikvėpinusi. Ji turėjo puikią atmintį. Man sugrįžus iš tolimų kelionių, papasakodavo visas naujienas tiek politikos, tiek sporto ir kitose srityse. Jos interesų ratas buvo platus – skaitė pasaulinę grožinę literatūrą, domėjosi menu ir sportu, sekė visas šalies ir pasaulio aktualijas. Labai mėgo gamtą – sodyba visada skendėjo gėlėse, kasdien maitindavo gausybę sodybą lankančių įvairiausių miško paukščių. Labai mylėjo naminius „keturkojus“ (taip juos vadindavo), - katinai ir šunys buvo kaip šeimos nariai.

Kiekvienam iš mūsų visam gyvenimui skaniausiais valgiais išlieka mūsų mamų gaminti patiekalai. Kalėdoms ir Velykoms mano mama visuomet kepdavo varškinį pyragą, kumpį, darydavo putojančią naminę girą, o jos kasdinių valgių asortimentas buvo labai platus, dar ir dabar menu jų skonį.

Kasmet kelis kartus išvažiuodavau į tolimas keliones įvairiuose kontinentuose, kur su draugais ne tik stengdavomės pažinti svečių šalių kultūrą ar gamtą, bet ir kopdavom į kalnus. 1992 m. iškeliavau į Nepalą, į Himalajus. Buvo problema, kaip susisiekti su tėvais (mo-

bilių telefonų dar nebuvo). Sugalvojau originalų bendravimo būdą, kurį pasufleravau namiškiams: 22 val. Lietuvos laiku (Nepale laikas skyrėsi tik 45 minutėmis), žiūrėdami į Grįžulo ratus danguje, perduodavome vieni kitiems sveikinimus ir palinkėjimus.

Dar ir dabar, išėjus tėvams anapilin, labai dažnai vėlyvais vakarais žvelgiu į žvaigždėtą dangų, taip pabendraudamas su savo didžiausiais dvasios draugais.

Nuotraukos iš autoriaus asmeninio archyvo.

ILONA ALEKSIŪNIENĖ,
h. Lzawa bajorė

LYDĖJO TRAUKINĮ, VEŽUSĮ CARO AUKSĄ IR BRANGENYBES

SENELĮ PETRĄ FABIJONAVIČIŲ PRISIMENANT

2022 m. birželio 29 d. Fabijonavičiai paminės 125-ąsias Petro Fabijonavičiaus gimimo metines. Nors jo protėviai buvo bajorai, Petro gyvenimas buvo nelengvas, teko vargti. Jis gimė Leonardo Marko Fabijonavičiaus ir Ievos Rimeikaitės šeimoje, buvo paskutinysis iš dešimties vaikų. Pirmieji broliai ir seserys mirė, dar būdami maži; šeimoje užaugo trys paskutiniai. Petru buvo septyneri, kai anapilin išėjo tėvas. Mama su trim atžalom persikėlė gyventi į Telšius.

Brolis Stanislovas, sulaukęs pilnametystės, 1912 m. išvyko ieškoti laimės į Ameriką. Jo pavyzdžiu norėjo sekti ir Petras, svajojęs apie nuosavą automobilį, labai norėjęs tapti vairuotoju. Tačiau pasiekti Ameriką jam nebuvo lemta.

Apie save Petras mažai pasakojo, tuo labiau apie protėvius. Tai patvirtina jo dukra Aniceta Danguolė (g.1941). Į anūkų užduotus klausimus atsakydavo trumpai. Daugiau apie vieną ar kitą giminaitį yra pasakojusi jo žmona Bronislava, bet irgi nenoriai. Ji sakė, kad Petro

giminė labai didelė, garbinga, bet jie artimiau bendrauja tik su keletu vyro pusbrolių ir pusseserių. O mums, anūksams, vaikystėje buvo taip smalsu sužinoti nors Petro tėvų ir senelių, dėdžių ir tetų vardus.

Tik atgavus Lietuvai nepriklausomybę, prof. Leono Laimučio Mačiūno (Petro žento) ir Romo Fabijono (iš JAV) pažinties dėka bei jūdviejų noru surasti bendrų giminaičių imta jų ieškoti archyvuose. Taip buvo nustatyti Fabijonavičių protėviai, dokumentuose minimi nuo 1600 m. (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f.391, ap.6, b.7, l.27; f.391, ap.8, b.2443, l.26v; f.708, ap.2, b.2157, l.438v-439; f.789, ap.1, b.455, l.201-201v; Rusijos valstybės istorijos archyvas Sankt Peterburge, f.1343, ap.31, b.2., l.98-101. Bajorystė pripažinta ir patvirtinta 1798, 1833, 1851, 1855 m.). Tik 2003 m. susipažinome su Fabijonavičių šeimos medžiu, sužinojome, kad Petras buvo bajoras, supratome, kodėl jis daugiausia bendravo su dviem tėvo brolių šeimomis - Julijono Mečislavo ir Stanislovo (tai – jauniausi dėdės, kurių žmonos buvo seserys

Monika ir Petronėlė Gedbutaitės); ši bendrystė išlikusi iki dabar. Šeimos archyve turime laišką, kuriame Petras yra išpasakojęs dalį savo gyvenimo istorijos (1957 m.). Štai ištrauka iš šio laiško (kalba netaisyta):

“Gimiau 1897.06.29 Stulpinų kaime, dabarty “Lenino kelias” kolūkyje, Telšių rajonas. Likau be tėvo 1904 m. prie Motinėls našlės, būdami trys vaikai. Mano Tėvelis buvo nuomininkas, nuomavo žemę iš Fabriciušo. Po mirties tėvelio mama persikėlė gyventi į Telšius, mus vaikus leido mokintis į carinę mokyklą. Aš baigiau liaudies mokyklą ir, būnant 4-oje miesto mokyklos klasėje, stojo didysis karas su vokiečiais. Aš, kaip pabėgėlis, išbėgau Rusijon. Gyvenau Rygoj. Kilus pavojui Rygai, išvykau į Petrapilį. Per vargą įstojau dirbti Petrapilyje į metalo fabriką “Vyborgskaya storona Bezb. Prospekt”. Išdirbau fabrike virš 3 metų, iki 1917 m. Prasidėjus streikams aš buvau paliuosuotas ir paimtas caro kariuomenėn. Tarnavau Voronežo gub. Bobrovo mieste, drausmės kuopoj. Stojus Kerenskio valdžiai, mane, kaipo kvalifikuotą darbininką, paliuosavo ir aš grįžau į Petrapilį. Bet jau nebegavau tame fabrike darbo, nes paskelbė masinį darbininkų paliuosavimą. Prasidėjo masiniai fabrių streikai. Aš gavau darbą netoli “Finliandskovo vokzala” patronų fabrike. Dirbant tame fabrike vieną gražią dieną paskelbė, kad atvyksta draugas Leninas. Darbininkai susirinkome prie “Finliandskovo vokzala”, mačiau, kaip po Jo pasakytos kalbos, darbininkai nunešė Jį ant rankų į automašiną, kur jis vyko į Putilovo fabriką. Kiek vėliau kilo pavojus Petrapiliui. Nakties metu pradėjo švilpti fabrių sirenos ir buvo paskelbta, kad grėsia pavojus Petrapiliui iš vokiečių pusės, ir pranešė: kas gali valdyti šautuvą, tai reikia ginti Petrapilį nuo vokiečių. Aš patekau netoli – į Gatčiną. Neilgai buvau fronte, nes buvo pradėta su vokiečių kariuomene brolystė – “bratsvo”. Vėliau kilo pavojus Petrapiliui ir paskelbė “evakuaciją g. Petrograda”. Aš užsirašiau konvojeriu, nes Petrapilio patronų fabriko dalis buvo Simbirsko mieste. Ir aš buvau konvojeriu, vežant iš Petrapilio “latun” ir kitas fabriko brangenybes ešalonais į Simbirską.”

Jauniausias Petro sūnus Gerardas (g.1950) atsimena: būdamas 14 metų, sugrįžo iš kino teatro ir pasakojo tėvams apie matytą filmą “Aukso ešelonas”. Ten rodė, kaip buvo vežamas caro auksas ir brangenybės iš Petrapilio į Rusijos gilumą. Tuomet tėvas jam tarė: “Tu matei tai filme, o aš buvau tame traukinyje, lydėjau jį, “ėjau vachtą”. Ir papasakojo įvykį, kuris nutiko, saugant vežamas brangenybes. Dirbdamas traukinio apsauginiu, turėjo karabiną, kuris budėjimo metu visada būdavo užtaisytas. Kartą, laikydamas rankose ginklą, užsnūdo (pastovus traukinio dundesys dažnai migdo) ir net nepajuto, kaip pirštu nuspaudė gaiduką. Staiga karabinas iššovė – laimei, kulka

Petras – caro armijos karys (stovintis) 1917 m. vasario 12 d.

pralėkė pro veidą ir kliudė tik kepurės snapelį. Taip Petras per stebuklą išliko gyvas.

Dar viena ištrauka iš senelio laiško:

“Konvojeriu prabuvau kelionėje 2 mėnesius. Aš toj kelionėje gavau 6 svarus duonos, tuo metu Petrapilyje buvo duodama žmogui 1,8 dalis svaro. Aš išvykau į: Vologdą, Permę, Jekaterinburgą, Čeliabinską, Zlatoustą, Bagulmą, Simbirską. Praėjus mėnesiui kilo pavojus iš čekų slovakių belaisvių pusės. Jie žygiavo nuo miesto Samaros Simbirsko link. Buvau mobilizuotas prieš čekų slovakius. Jie buvo belaisviai, susidėjo su caro baltagvardiečiais ir norėjo nuversti esamą santvarką. Buvo kalbų, kad jie ėjo paliuosuoti caro. Tuo metu jisai buvo “Usroj”. Aš kaip šoferis, baigęs Petrapilyje šoferių mechaninę mokyklą, išvykau į frontą su šarvuočiu “Fiat” į Sengelejev Novadevičė, Samaros link. Karas buvo žiaurus.

Aš, būdamas konvojeriu, turėjau teisę savo seserį parsivežti iš Petrapilio į Simbirską, ir jina dirbo tame fabrike. Išėjo mano šarvuotis iš rikiuotės, aš patekau į Simbirską ir, dar būnant frontui Sengelejev Novadevičė, čekai paėmė Simbirską, aš likau belaisviu; kariavome be kariškos uniformos. Aš apsigyvenau pas seserį už Volgos, patronų fabriko kvartale. Čekų slovakai nužygiavo Nižnyj Novgorod link. Prieš juos atėjo 12 divizijų darbininkų armija; buvo ir kitųjų; atmušė čekų slovakius atgal ir labai didelis mūsų buvo Simbirsko mieste iki persikėlė per Volgą. Šiek

Petras Lietuvos kariuomenėje Kaune (nuotraukos kairėje), 1921 m. rugpjūčio 8 d.

Petro ir Bronislavos vestuvės. Iš kairės: Justina ir Elena (Bronislavos sesuo ir mama), jaunieji, miesto burmistras ir kt. Telšiai, 1930 m. sausio 5 d.

tiek susitvarkė patronų fabrikas ir tęsėme darbą. Atėjo netikėta žinia, kad, paimant Simbirsko miestą, buvo prisiųstas šarvuotas traukinys, pavadintas „Draugu Leninu“, ir už Sengelejev Novodevičo, spaudžiant čekus, šarvuotis nupuolė nuo bėgių ir mus, darbininkus atgal paėmė į frontą. Nustūmus galutinai čekus Samaros miesto link, aš grįžau į Simbirską ir buvo jau ramu. Pradėjo kurtis lenkų legijonai. Tuo metu mažai žinojo apie Lietuvą. Mane užskaitė lenku. Aš gavau iš Švedijos konsulato Raudonojo kryžiaus dokumentus ir išvykau į Lietuvą 1919 m. Vokiečių frontą sutikau Vilniaus link, už Barysovo miesto. Perėjau vokiečių frontą, patekau į Vilnių ir vykau į Mažeikius, ir pėsčias grįžau prie Mamos į Telšius. Parvykęs nemokėjau lietuvių kalbos rašty, nes rašėme rusų raidėmis lietuviškus žodžius.

Išmokęs rašyti ėjau tarnauti Telšių – savivaldybėje darbo biržos tarnautoju, miesto valdybos raštvedžiu ir 1921 m. buvau mobilizuotas Lietuvos kariuomenėn, baigiau 1923 m., stojau tarnauti pas antstolį raštininku Lietuvos banke, apskrities savivaldybėje šoferiu ir 1930 m. vedžiau. Per vargą įsigijau nedidelį namelį Telšiuose, dabar Respublikos g., bet, paskutinį kartą nacionalizacijai einant, namelį 1949 m. nacionalizavo... Turiu penkis vaikus...

Sukūręs šeimą Petras nusipirko Telšių centre apie 20 arų sklypą, pasistatė nedidelį namą, garažą, nusipirko automobilį. Turėjo savo ūkėlį. Sklypo gale prie mažo prūdo pasodino 24 obelis, vaiskrūmių. 1931 m. gimė sūnus Petras, 1934 m. – dukra Irena. Name įsirengė vandentiekį, liftą iš rūsio, kur buvo kepykla, šviežių bandelių parduotuvė, cukrainė. 1940 m. pradžioje namuose jau buvo ir telefonas (vienas – iš 233 abonentų Telšiuose).

Brolis Stanislovas atsiuntė 10 000 litų, kad Petras galėtų įsigyti kitą automobilį – „Crysler Imperial“. Stanislo-

vas buvo įsikūręs Holivude, Kalifornijoje, vedęs Mariją (kilusią iš Raseinių?), su kuria turėjo dukrą Olgą. Jų šeima jau turėjo amerikietiška sutrumpintą pavardę – Fabian.

Sesuo Agota išteikė už Pranciškaus Rusiko, ūkininkavo Telšių apskrities Gadūnavo kaime. Savo vaikų neturėjo. Mirus vyrui, išteikė už Dominyko Putvinskio ir įsūnijo Algį.

Petras gerai išmanė automobilius, nes buvo baigęs Petrapilyje šoferių mechaninę mokyklą. Prabangiuoju „Crysler“ vežiojo kunigus bei gydytojus. Dukra Irena pasakoja, kad namuose būdavo ir apelsinų, ir žemės riešutų, o jie, vaikai, buvo labai mylimi. Ji prisiminė save ir per močiutės Ievos laidotuves 1939 metais, - išpuoštą smėlio spalvos paltuku ir skrybėliuku. Atsimena ir tėvo prašymus ištepti naujus batus purvu, kad nors taip vaikai neišsiskirtų iš bendraamžių – dauguma jų buvo iš praečiau gyvenančių šeimų.

1941 m. kovo šeštąją gimė dvyniai Romualdas Rolas ir Aniceta Danguolė. Po trijų mėnesių prasidėjo II pasaulinis karas. Fabijonavičių name įsikūrė vokiečių komendantūra. Kepykla ir bandelių parduotuvė užsidarė. Vokiečių kareiviai dažnai lankėsi namuose, bet gerbė šeiminių tvarką. Vokiečių komendantas net buvo įsakęs: „Ab 22:00 Ruhe – bei Frau Bronislava Zwillinge“ (vok. „Nuo 22 val. ramybė – ponios Bronislava su dvynukais“).

Baigiantis karui, dalis Telšių gyventojų ėmė trauktis kartu su vokiečiais. Iš Irenos atsiminimų: kai jų visa šeima nuvyko į Rubežaičius pas bočelius – mamos Bronislavos tėvus Eleną ir Praną Mitkevičius, gavo iš jų vežimą su arkliu ir leidosi keliuoti į Vokietiją. Tačiau nepasisėkė – tą pačią dieną, jau būnant netoli sienos, kelią užtvėrė rusų kareiviai ir liepė su gėlėmis sutikti ateinančią rusų karių

*Petras Fabijonavičius.
Telšiai, 1932 m.*

Bronislavos ir Petro Fabijonavičių šeima. Iš kairės: Romualdas, Gerardas, Irena, Danguolė (trūksta Petro). Telšiai, 1953 m.

išvaduotojų armiją. Irena buvo nustebusi, pamačiusi atžygiuojančius rusų kareivius, apsiavusius ne batais, bet iki kelių apsijuosusius autais. Didelį įspūdį jai padarė ir tai, kad kareiviai gaudė žuvis tvenkinyje ne meškere, bet užmušdami jas elektros srove. Tik po daugelio metų Petras jau suaugusiems vaikams pasakė, kad tuomet, sugrįžęs atgal į Telšius, neberado savo sklype paslėptų, į žemę užkastų išardytų automobilių dalių (taip jis bandė išsaugoti savo abu automobilius).

Atsitraukus vokiečiams, Fabijonavičių name apsigyveno rusų kariškiai. Jų generolui labai patiko Bronislava. Ji ne kartą pasakojo, kad generolas siūlė jai palikti vaikus, vyrą ir išvykti kartu. Iškeldamas iš Telšių rusų generolas prisiminimui padovanojo karo trofėjų – paveikslą su įrašu „Bronislave Francovne“.

Vykstant trėmimams į Sibirą, Fabijonavičiai buvo pasiruošę bet kada palikti namus. Tačiau ši neganda šeimą aplenkė. Grėsė kita nelaimė – nacionalizacija; bolševikų okupantų valdžia panoro atimti iš Fabijonavičių namą. Tačiau pagal būtinus nacionalizavimo kriterijus to padaryti negalėjo, nes gyvenamasis plotas buvo per mažas. Po kelerių metų buvo sugalvota – pridėti prie namo dalį garažo ir taip nacionalizuoti. Irena gerai prisimena, kai 1949 m. tėvas sukvietė visus keturis vaikus ir pasakė: „Vaikai, nebeturime namo. Atėmė.“ Šešių asmenų šeima buvo priversta spaustis dviejuose kambariuose. Kituose penkiuose (tame tarpe ir palėpėje) buvo apgyvendintos penkios šeimos (10 žmonių, tarp kurių buvo saugumiečių šeima, Telšių miesto vykdomojo komiteto sekretorė, grasinusi Fabijonavičiams iškėlimu gyventi į pamiškę, jeigu jie dėl ko nors protestuos). Garažas buvo paaukštintas, prailgintas. Naujajame pastate įsikūrė Lietuvos aklyjų ir silpnaregių sąjungos Klaipėdos įmonės Telšių

skyrius. Jame darbininke įsidarbino Bronislava.

1950 m. Fabijonavičiams gimė Gerardas.

Petras iki pensijos dirbo Telšių ligoninėje darbininku.

1975 m. (?) Fabijonavičiai gavo iš Amerikos laišką, kuriame Marija Fabian pranešė apie jos vyro Stanislovo mirtį. Daugiau žinių apie šią šeimą neišliko.

Mirus Agotai Putvinskienei, jos autentiška gryčia vėliau buvo perkelta iš Gadūnavo kaimo į Telšius, į pietvakarinę Mąščio ežero pakrantę ir nuo 1982 m. eksponuojama po atviru dangumi seniai įkurtame Žemaičių muziejuje „Alka“, kaip Žemaitijos kaimo pavyzdys.

Nors Petras gyvenime turėjo mažai galimybių mokytis, jis labai stengėsi, kad visi jo vaikai įgytų aukštąjį išsilavinimą, kad nereikėtų jiems vargti tiek, kiek vargo jis. Ši Petro svajonė išsipildė: šeimoje užaugo du mokytojai (Petras Fabijonavičius, s. Petro ir Aniceta Danguolė Šegždavičienė), du gydytojai (Irena Mačiūnienė ir Gerardas Fabijonavičius), mechanikas (Romualdas Rolandas Fabijonavičius). Daug metų Petras puoselėjo viltį atgauti savo namelį Telšiuose, daug kartų raštu kreipėsi į vietinę ir aukščiausiąją Lietuvos valdžią, nes matė pavyzdžius, kad kai kuriems žmonėms grąžinami didesni nei jo namai. Tačiau visi prašymai nuėjo perniek.

Petras Fabijonavičius mirė 1982 m. rugpjūčio 22 d., žmona Bronislava – 1986 m. kovo 30 d. Abu palaidoti senosiose Telšių kapinėse šalia Petro mamos Ievos.

Tik vėl atkovojo Lietuvai nepriklausomybę, namas ir žemės sklypas buvo grąžinti teisėtiems šeiminiškams. Užaugo Petro anūkai, proanūkiai, atsinaujino ir išgražėjo Telšiai, o pačiame miesto centre tebestovi namelis, kuris dar daugumai giminaičių primena čia buvusius dosnius ir svetingus Fabijonavičių namus.

Vilhelmas Jonas Pliateris (1715-1769).

Tai – didelė dovana tiems, kam svarbi mūsų tautos kilminga praeitis, jos didžiūnai. Beveik pustrčio šimto puslapių monografijoje¹ – ypatingų nuopelnų Lietuvai turinčios Pliaterių giminės istorija, kurios žymiausi atstovai susiję su daugeliu iki šiol svarbių visai tautai istorinių įvykių.

Įdomi smulkmena – knygos autorius ne istorikas, o žinomas architektas urbanistas ir dėl šito ne prarasta, o laimėta, ypač priartinant su Pliateriais susijusius rūmus, parkus, bažnyčias.

Atliktas milžiniškas darbas, tyrinėjant vieną garsiausių Lietuvos giminių, su mūsų šalimi susijusia nuo XVI amžiaus. Grafiškai Pliateriai Europoje buvo žinomi dar XIII amžiuje, kai išsilaipino prie Baltijos jūros ir apsistojo Livonijoje. Giminė, kurios šaknys Vokietijoje, bet ten neiškilusi, pirmiausia išgarsėjo dabartinės Latvijos teritorijoje, kur netruko tapti įtakinga gimine, o po trijų amžių atsidūrė Lietuvoje ir sukūrė čia iki šiol žinomų dvarų, šventovių, kitų svarbių statinių. Žemaitiškosios linijos pradininku įvardijamas Vilhelmas Pliateris, perėjęs į katalikybę, dalyvavęs karuose su Maskva, savo vaikus išauuginęs Lietuvos patriotais, anūkams skiepijęs ypatingą meilę mūsų kraštui. Nenuostabu, kad tarp iš prigimties ambicingų Pliaterių il-

ATGARSIAI

SILVIJA PELECKIENĖ, h. *Gulbė* bajorė

Rašytoja

PLIATERIŲ FENOMENAS

gainiui išaugo daug iki šių laikų žinomų asmenybių. Ypač nusipelnę iš tos giminės kilę karo vadai. Būta ir garsių Lietuvos senatorių (XVII-XVIII a.), Abiejų Tautų Respublikos Seimų atstovų, vaivadų, kaštelionų ir kt. O bene labiausiai mūsųose išpopuliarėjęs karžygės Emilijos Pliaterytės vardas – tarsi tos giminės vizitinė kortelė. Kas be ko, dažnam inteligentui girdėtas ir knygotyrininkas Jurgis Pliateris.

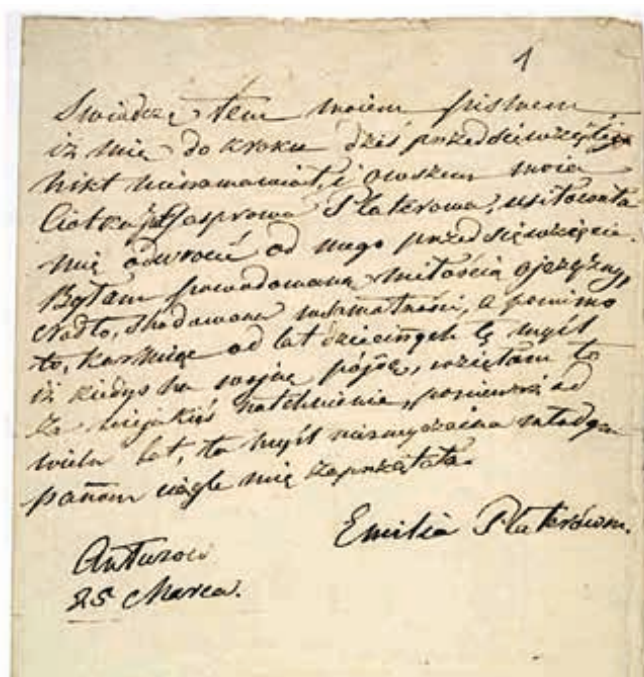
„Vis dar tebesitęsia Lietuvos išsivaikščiojimas, tirpsta gyventojų skaičius, nesilpsta nutautėjimo simptomai. (...) Todėl kaip niekada svarbu neprarasti pareigos pro kasdienybės problemų ūkanas retsykliais pagarbiai atsigręžti į tolimą Lietuvos praeitį, pažinti, vertinti, gerbti savo tautos istoriją, paveldą, garbingus jos klestėjimo faktus“ (p.9), - pažymi Jurgis Vanagas ir jis tūkstantį kartų teisus.

Knygos autorius šalia mums jau daugiau ar mažiau girdėtų vardų monografijoje įamžino visą asmenybių, užaugusių ir subrendusių Pliaterių giminėje, galeriją. Visa tai sulesiota archyvuose, muziejuose, mokslinių bibliotekų fonduose. Ir ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje. Be abejo, nemažai naudingo surasta istorikų, ypač lenkų, leidiniuose. Prisipažįsta, jog pačiam, be pagalbininkų teko atlikti daug vertimų iš anglų, rusų, lenkų kalbų, išstudijuoti begalę genealoginių medžių, susidurti su ne viena painiava, nes giminės atstovams madinga buvo suteikinti po kelis vardus, o Pliaterių šeimos visada buvo gausios. Kaip pažymi autorius, „senąsias genealogijas studijavę ir komentavę biografai kartais jose susipainiodavo. Kiek leido galimybės, knygoje stengtasi tuos suklydimus tikslinti“ (p.13).

*

Kiek netikėta, žinoma, kad būsimų Lietuvos patriotų giminės šaknys toli gražu ne lietuviškos. Na, o tai, kad tarp atvykėlių prie Baltijos būta net kryžiuočių ordino komtū-

¹ Jurgis Vanagas. PLIATERIAI. Asmenybės, veikla, paminklai. – Vilnius: VDA leidykla, 2021.

Emilijos Pliaterytės ranka rašytas pareiškimas.

ro, nuteikia ne itin smagiai. Kelių šimtų Pliaterių atstovų biografijas yra smulkmeniškai išnagrinėjęs dar žymus lenkų istorikas Simonas Konarskis. J. Vanagas stengėsi susikoncentruoti į lietuviškosios šakos transformacijas, akcentuodamas teritorinę sklaidą bei paliktus materialius pėdsakus.

Nors nemažai dėmesio skirta Pliaterių naujakurystei Latvijoje ir permainingai sėkmei slavų žemėje, tai galima vertinti kaip rimtą preliudiją tam, kas po daugelio metų sukurta ir pasiekta Lietuvoje.

Pliaterių vardas dabartinėje Latvijos teritorijoje pirmą kartą paminėtas 1559 m., Rusijos carui užėmus Dinaburgo (Daugpilio) pilį ir jos komendantu bei apylinkių vaivada paskyrus Liudviką Pliaterį, vietinį žemvaldį. Įsimintinos knygos eilutės, patvirtinančios, kad be įgimtų būdingų teigiamų bruožų, Pliateriams buvo nesvetimi ir kitokie: „Kai karinio konflikto metu 1577 m. prie pilies priartėjo etmono Chodkevičiaus vedami karaliaus Stepono Batoro pulkai, Pliateris, kaip teigiama kronikoje, prieš tai nugirdęs įgulą, puolikams svetingai atvėrė tvirtovės vartus. Už tai jam iškart buvo suteiktas Dinaburgo seniūno postas ir grafo titulas“ (p.32).

Tarp Latvijoje labiausiai pasižymėjusių giminės atstovų – Jonas Andrius (1626-1696), ne tik turėjęs daug sentimentų Lietuvai, bet dar 1678 m. įsigijęs vėliau labai išgarsėjusį namą Vilniuje, priešais Šv. Jonų bažnyčią, o likus metams ar dviems iki mirties persikrikštijęs iš liuteronų į katalikus. Jis – pirmasis iš visos giminės, išrinktas į Abiejų Tautų Respublikos senatą.

Dinaburgo seniūnija ir jos valdose buvusi tvirtovė

taipogi neišleista iš Pliaterių rankų. Tuometinių giminės asmenų dėka prasidėjo Kraslavos miestelio suklestėjimas: svarbiausi to laikotarpio statiniai – Romos katalikų katedra, pirmoji aukštoji mokykla Latvijoje – dvasinė akademija, pirmoji mūrinė ligoninė Latgalijoje. Įdomu, kad katedrą projektavo ir jos statybą prižiūrėjo vienas žymiausių architektų Europoje italas Antonijus Paraka. Pliaterių dėka atsirado ir dideli namai svečiams.

Monografijos skaitytojas negali neįvertinti J. Vanago-architekto žvilgsnio į Pliaterių rūpesčiu atsiradusių didingų statinių išskirtinumą – Kraslavos Šv. Liudviko katedrą, Bebrinės dvarą su angliško stiliaus parku, devynias bažnyčias.

Latviškasis laikotarpis išsiskiria ir dėl 1863 m. sukilimo atgarsių. Didžiausio dėmesio verta Leono Broel-Platerio (1836-1863) asmenybė. Užaugęs Smolenske, kur už paramą 1831 m. sukilėliams buvo ištremti tėvai, Leonas lankė gimnaziją Rygoje, vėliau – Mituvoje (dabar Jelgava). Sužinojęs apie sukilimą Lietuvoje, patriotiškai užaugintas grafas nedelsdamas įsijungė į sukilėlių gretas. Šis sprendimas baigėsi karo lauko teismu, mirties nuosprendį patvirtino Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas, mums labiausiai žinomas Koriko pravarde. Deja, nežinomas sušaudyto narsaus kovotojo kapas – tinkamai palaidoti sūnaus neleido ir carienė, gavusi motinos prašymą. Tačiau apie jį rašė Lenkijos, Anglijos, Prancūzijos spauda, o latvių poetas Janis Rainis Leono garbei yra paskyręs epą „Saulė“. Latvijai tapus nepriklausoma valstybe, 1923 m. Daugpilyje atidengtas simbolinis kapas, o 2013-aisiais ant buvusios Dinaburgo tvirtovės sienos pritvirtinta jam skirta memorialinė lenta. Manoma, kad grafo palaikai slypi tos tvirtovės kieme. Tik kodėl ant simbolinio kapo akcentuota, kad jis skirtas „lenkų sukilimo organizatoriui“? Tvirtos atsakymo lyg ir nėra.

*

Knygos autorius mus nukelia ir į rytus. Daugiausia Pliaterių pėdsakų išlikę Ukrainoje – Dubroviceje, kuri šiandien žinoma kaip Paliesės miestelis Horynės upės krante. Anot J. Vanago, „su tenykšte Pliaterių rezidencija Vorobinu siejasi keli svarbūs mažai minimi Lietuvos istoriografijoje faktai ir įvykiai“ (p.59).

Ne sykį keitėsi tų žemių valdytojai: XVI a. pab. priklausė Lietuvai, vėliau atiteko Lenkijai, Pliateriai miestą ėmė valdyti XVIII a. Tenykščiu giminės pradininku laikomas Juozapas Antanas Vilhelmas (1750-1832) – Breslo vaivada, Žemaitijos atstovas į Seimą, 1776 m. pasirašęs konfederacijos aktą, tačiau vėliau nepanoręs kandidatuoti į Seimą, tikrasis valstybės patarėjas, Volynės teismo rūmų pirmininkas. Jo ir brolio Jurgio rūpesčiu Vorobine įkurtas pavyzdinis ūkis, pastatyti puošnūs rūmai, išsiskiriantys

*Aleksandras Adomas
Pliateris (1913-1997).*

didele biblioteka ir vertingų paveikslų galerija. Anuos tolimus laikus mena ir pora didingų šventyklų. Grafas buvo kilnus žmogus – rėmė pijorų mokyklą, taip pat neturtingų merginų išlaikymą, skyrė lėšų nusigyvenusių šlėktų šeimų berniukų mokslui.

Liūdnas Vorobino rūmų likimas. Ypač nukentėjo 1917 m. Kaip pažymi monografijos autorius, „vertingiausi dvaro turtai dar karo pradžioje buvo suslėpti rūmų požemyje. Apie šią slaptą saugyklą žinojo tik Pliaterių važnyčiojas Lukas Derkačas. Ūkiniam rūmų korpuse tuo metu gyveno Pliaterių sūnūs – Ignotas, Antanas ir Vitoldas. Rusų kareiviai iškart apiplėšė visus rūmus. Biblioteką, archyvą ir oficiną padegė, baldus ir visus daiktus išmėtė kieme, juos išgrobstė arba sunaikino aplinkinė tamsuomenė. Nepavyko išsaugoti ir požemio: važnyčiojas rusams išdavė jo paslaptį. Ten buvo laikoma ir vyno kolekcija“ (p.67). O 1918 m. lapkričio 21 d. prieš Dubrovicos buržuaziją sukurstyti maištininkai sušaudė ir durtuvais subadė Ignotą ir Antaną Pliaterius, iš viso 23 asmenis – Vorobino dvaro vyresnybės pareigūnus.

*

Jei apie karžygio Leono asmenybę iki šiol ne kažką težinojome, Emilijos Pliaterytės vardas plačiai žinomas. Gan netikėta skyrelio apie lietuviškąją Žaną D'Ark pradžia: „jos tėvas grafas Pranciškus Ksaveras Pliateris žygdarbiais, pasiekimais ar žiniomis nepasižymėjo, buvo veikiau plevėsa ir išlaidūnas“ (p.71). Ir kad vienintelė dukra vis tik išaugo neeiline asmenybe, tikra Lietuvos patriote, ne tėvo nuopelnas – nuo devynerių metų ji su mama iš Vilniaus išsikėlė į svainės Izabelės Linksnos dvarą Latvijoje. Čia susiformavo jos ypatingas charakteris. Kas be ko, ir jau negyvenant su tėvu, jo giminės ir toliau globojo Emiliją, visoje giminėje tvyravusią patriotinę dvasią plataus aki-

račio mergina juto ir Latvijoje, ir dažnokai lankydamosi giminių dvaruose Lietuvoje. Knygoje skelbiama ištrauka iš Emilijos dienoraščio. Bręstant sukilimui, ji su pusbroliais ruošėsi kovai, o 1831 m. kovo 25 d. apie tai užrašė: „Liudiju, kad mane prie šio žingsnio, šiandien padaryto, niekas nekalbino. (...) Vedė mane Tėvynės meilė. Be to, auklėjama vieniša ir gyvendama nuo vaikystės metų su taja mintimi, kad kada nors karan eisiu, priėmiau tai kaip įkvėpimą, nes daugybę metų toji mintis, neįprasta jaunos merginoms, lydėjo mane“ (p.73).

Monografijoje plačiai aprašytas karžygės nueitas kelias, atkreipiant dėmesį, kad generolo štabe jai buvo „suteiktas kariuomenės kapitonės laipsnis ir skirtos 25-ojo sukilėlių pulko kuopos vadės pareigos (karybos specialistai ligi šiol tebelaiko tai neįtikėtinu reiškiniu)“ (p.77).

Atskiras knygos autoriaus dėmesys skirtas didvyrės įamžintam įvaizdžiui mene. Čia vėl laukia netikėtumas. Esame įpratę tapybos kūrinuose, graviūrose, skulptūriniuose portretuose matyti ypatingo grakštumo liekną, dailią merginą garbanotais plaukais, putliomis lūpomis, kiek išpuoselėtu veidu, tam tikra prasme net primenančią mamytės dukrelę. J. Vanago tvirtinimu, tai ne visa tiesa: „Visa tai kiek kontrastuoja su autentiškuose atvaizduose ir dokumentuose atskleista realybe. Nuo pat vaikystės ji nebuvo nei smulki, nei liekna, veikiau kresna, neaukšta mergina. Nebuvo ir gražuolė: kiek pasprogusiomis akimis, blyškaus veido. Tik plačiaširdiškai ir įtaigiai romantizuota šlovė per ilgą laiką „retušavo“ jos veido bruožus ir stuomens linijas. Beje, taip yra atsitikę ir su Egipto imperatore Kleopatra, ir su mūsų numylėtine Barbora“ (p.82).

*

Be kita ko, Pliateriai turėjo valdų ir Vilniuje. Tiesa, kai kurie pastatai priklausė vos keletą metų. Knygos autorius ne tik pasakoja apie juose prabėgusias grafų dienas, bet ir kuo jie išskirtiniai architektūriniu požiūriu, kam buvo lemta juose įsikurti vėliau.

O tokie istorijos paminklai, kaip Viešpaties Dangaus Žengimo (Misionierių) bažnyčia, konkrečiai susijusi su Pliateriais, finansavusiais jos statybą.

Pliateriams yra priklausę ir tokie išskirtiniai statiniai, kaip dabartiniai Prezidentūros rūmai, Medicinos kolegijos namas Pilies gatvėje, Tiškevičiaus rūmai Trakų ir Pylimo gatvių kampe, rūmai Bokšto gatvėje, valdos Antakalnyje, tuometiniame Vilniaus priemiestyje.

Šiame monografijos skyriuje daug įdomios informacijos ne tik apie tai, koks gyvenimas vienuose ar kituose namuose vyko Pliaterių metais, bet ir kokioms istorinėms asmenybėms ar didikams juose teko įsikurti vėliau. Pavyzdžiui, rūmuose Bokšto gatvėje „lankydavosi universiteto

profesorai, vykdavo aukštuomenės pokyliai, buvo svarstomos krašto politinės ir ūkinės problemos. (...) Šiuo metu iš griuvėsių bandoma tiksliai atstatyti autentiškus grafų rūmus, atitinkančius kilmingos Pliaterių šeimos gyvenimo tradicijas, prikelti jų epochos dvasią“ (p.99).

Kaip ir dera tikram tyrinėtojiui, J. Vanagas atskleidžia ir nemažai nežinomų faktų arba pažymi vienuose ar kituose leidiniuose nurodytas klaidingas interpretacijas. Tik vienas pavyzdys: „2015 m. išleistame leidinyje apie Vilnių klaidingai nurodoma, kad tebesantis pastatas T. Kosciuškos g.36 (čia dabar įsikūrusios Danijos ir Nyderlandų ambasados) iš pradžių priklausė Pliateriams ir kad jame buvo įrengtas restoranas, vadintas „Kinija“. Nurodoma, kad jis – rokoko stiliaus, nors šio stiliaus pastato architektūroje – nė užuominos. (...) Tikrovės neatitinkas teiginys apie šių rūmų „rokokinius interjerus“ ir netiksliai įvardytas vietovės urbanistinis tipas keliauja iš vienos publikacijos š kitą“ (p.107-108).

*

Pliaterių giminės sklaidai Lietuvoje skirta bene daugiausia vietos. Čia dar sykį akcentuota, kad Pliateriai buvo ištikimi Lietuvai. Visapusiškai aptariama dešimt plačiai išgarsėjusių dvarų, kurie „į Lietuvos istoriją įėjo ne vien kaip vaizdingų parkų, apsuptų stilingos architektūros, rūmų kompleksai, ne vien kaip turtingų didikų rezidencijos, bet gal netgi labiau kaip žinomi kultūros, švietimo židiniai. Tokie buvo Pliaterių, Tiškevičių, Kosakovskių, Oginskių, Tyzenhauzų ir daugelio kitų stambių žemvaldžių dvarai, sukaupę turtingas bibliotekas, archyvus, meno galerijas, archeologinių radinių ir muziejinių vertybių kolekcijas“ (p.111-112).

Pliaterių biografijos, jų tarpusavio sąsajos knygoje peržvelgiamos laikantis personalijų, laiko ir lokalizacijos principo. Autorius mus nukelia ne tik į pačius seniausius laikus, kurie užfiksuoti istoriniuose metraščiuose, bet ir į pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metus, į gūdų sovietmetį, kai ne vienas dvaras buvo sunaikintas kartu su vertingais paveikslais, bibliotekomis. Čia ir šių dienų situacijos, kai kurios nuteikiančios daugiau ar mažiau optimistiškai. Pavyzdžiui, pasakojimo apie Vasarnų dvarą pabaiga: „2003 m. Vasaknų dvarą įsigijo nauji šeimininkai. Gavę ES struktūrinių fondų paramą, jie rekonstravo senąjį dvaro svirną, pritaikę jį poilsui ir pramogoms. Renovuoti ir kiti pastatai, juose įrengtos nakvynės vietos, originalus alaus bravorėlis, degustacijos salė, rūkykla. Atgaivintas 5 ha parkas, sutvarkytos senosios alėjos, išvalyti tvenkiniai. Dvaras įtrauktas į Valstybės saugomų paveldo objektų sąrašą“ (p.151).

*

Išskirtiniai monografijos puslapiai skirti Švėkšnai, kur, anot autoriaus, išpausti ryškiausi Pliaterių pėdsakai. Švėkšnos dvarą Mykolas Kazimieras Oginskis grafui

Villa „Genowefa“.

Vilhelmui Jonui Broel-Pliateriui (1715-1769) pardavė 1766 m. Daug gero toji giminė, čia šeimininkavusi apie porą šimtų metų, nuveikė Švėkšnos labui. Jų dėka čia atsirado ir didingiausias statinys – Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčia, išpūdinga „Villa Genowefa“, kuri, beje, „paveldėjimo teise 2001 m. grąžinta Aleksandro žmonai Felicijai Laimai Broel-Pliaterienei“ (p.162). Šiuos rūmus pavyko restauruoti.

Šiame skyriuje nemažai dėmesio skirta konkrečioms giminės asmenybėms. Išskirtiniais įvardinti Jurgis Konstantinas (filologas, istorikas, knygotyrininkas, kolekcininkas, bibliografas, bibliofilas, leidybos mecenatas, jau vaikystėje kalbėjęs lietuviškai) ir Adomas Alfredas Gustavas (aistringas archeologas, kasinėjęs ir tyrinėjęs daugelį pilkapių, tarp jų Kernavės piliakalnį, kartu su pusbroliu Aleksandru rūpinęsis Švėkšnos bažnyčios statyba, pritaręs lietuvių tautinio atgimimo idėjai).

Knygoje pristatytos ir Švėkšnos dvaro dalys – Gedminaičiai, Stemplės, Vilkėnas. Kaip pažymima monografijoje, „Gedminaičiai susiję su žymiu XIX a. pradžios Lietuvos kultūrininku Jurgiu Pliateriu (1810-1836) ir ištikimu artimiausiu pagalbininku Simonu Stanevičiumi. Tapęs Raseinių pavieta bajorvedžiu, savo sukaupę labai vertingą biblioteką iš Gedminaičių J. Pliateris su S. Stanevičiumi, tvarkiusiu jo biblioteką, buvo išsivežęs į Raseinius. Po grafo mirties S. Stanevičius biblioteką iš Raseinių pergabeno į Kazimiero Pliaterio dvarą – Stemples, paskui vėl atgal į Gedminaičius“ (p.171-172).

*

Pliaterių istorijos dokumentai Šveicarijoje nukelia skaitytoją į Rapersvilio pilį, į nedidelį miestelį šalia Ciuricho, turintį sąsają su Abiejų Tautų Respublikos, Lietuvos ir Pliaterių giminės istorija.

Kelios išskirtinės eilutės: „1895 m. viename pilies bokštų įrengtas mauzoliejus, skirtas urnai su Tado Kosciuškos širdimi. (...) 1927 m. Rapersvilio muziejaus ekspozicijai specialiu traukiniu buvo pergabenti į Lenkiją. Urną su T. Kosciuškos širdimi lydėjo šveicarų karinė garbės sar-

gyba. Unikalią sąstatą sudarė 13 vagonų, kuriuose sutalpin-
ti apie 3 tūkst. meno kūrinių, 2 tūkst. istorinių senienų, 9
tūkst. medalių ir monetų, 92 tūkst. knygų ir 27 tūkst. ran-
kraščių. Specialiuose segtuvuose keliavo apie 1000 žemė-
lapių ir atlasų, 1000 gaidų sąsiuvinų ir per 10 tūkst. nuo-
traukų. Deja, kaip ir daugelis kitų lenkų istorinių vertybių,
Rapersvilio pilies muziejuje V. E. Pliaterio sukauptos, į
Lenkiją išgabentos senienos vokiečių buvo sunaikintos
1944 m. Varšuvos sukilimo metu“ (p.181).

*

Ko gero, netikėčiausias monografijos skyrius, pasako-
jantis apie tai, kokie buvo Pliateriai.

Autorius ištikimas tik tiesai ir dokumentams, knygos
rašymo metu surastiems atsiminimams, publikacijoms,
detaliai studijuojant senuosius analus. Specialiai nedarė iš
jų nei kilniaširdžių, nei išnaudotojų. Anot J. Vanago, „il-
gus šimtmečius trukusioje jų giminės praeityje būta visko.
(...) Korektūras šiuose vertinimuose darė ir tebedaro lai-
kas“ (p.185). Čia nemažai ir labai netikėtų dalykų. Knygos

autorius visa tai apibendrina labai taikliai: „Būta daug pa-
siaukojamos ištikimybės Lietuvai, ryžto paaukoti gyvybę
už ją, bet būta ir negarbingų nuklydimų. Siekiai garsinti
Lietuvą ir puošti ją susipindavo su parsišlavėlišku įsiteiki-
mu pavergėjams, okupantams. Kasdieniniame gyvenime
poniška grafų meilė silpniesiems dažnai kaitaliojosi su pa-
nieka, pažeminimu, negailestingu jų išnaudojimu“ (p.192).

*

VG TU profesorius emeritas, habilituotas humanita-
rinių mokslų daktaras Jurgis Vanagas pateikė visuomenei
dar vieną labai reikšmingą darbą. Šalia kitų trijų knygų is-
torine tematika naujausioji ne mažiau įspūdinga. Neabejo-
tina, kad ji nedulkės bibliotekų lentynose, nes parašyta ne
tik mokslininko, bet ir literatūrinių gabumų nestokojan-
čia ranka. Mums malonu, kad monografijos autorius dar
ir pats bajoras (h. *Vanagas*), buvęs ilgametis LBKS Senato
narys.

Iliustracijos – iš J. Vanago monografijos.

Studentų korporacijos „Konwent Polonia“ herbas Vilniuje.
1928 m.

Obelių istorijos muziejuje¹, įkurtame 1998 m. sau-
sio 30 d. Andriaus Dručkaus (1928-2018) iniciatyva ir
jo asmeninės kolekcijos pagrindu, eksponuojamas senas
kartušas² su jame įkomponuotais trijų valstybių herbais

¹ Obelių istorijos muziejus įsikūręs Rokiškio r.

² Kartušas – (pranc. *cartouche*) šiuo atveju puošniai įrėminta skydo

RIMVYDAS UŽUKUKIS

SENO DROŽINĖTO HERBO PĖDSAKAIS

ir monograma centre. Ilgai buvo manoma, kad šis ekspo-
natas – 1863 m. sukilimo herbas.

Kartušo sąsają su 1863 m. sukilimu galima surasti,
tačiau apie jas truputį vėliau.

Herbas buvo eksponuojamas ne tik Obelių muzieju-
je, bet daugybę metų nesulaukė didesnio susidomėjimo,
o ir dabar retam atrodo įdomi jo istorija.

Minint sukilimo 150-ąsias metines šis eksponatas
buvo paskolintas Šiaulių „Aušros“ muziejui, organiza-
vusiam jubiliejinę parodą. Prieš keletą metų A. Dručkus
muziejaus lankytojams pasakojo, kad „Aušros“ muziejui
herbas buvo paskolintas su sąlyga, jog jis sugrįš restau-
ruotas, tačiau atliekant restauravimą nebuvo nustatytas
nei kartušo amžius, nei jo savininkas.

Skirtumus tarp Obeliuose saugomo ir 1863 m. suki-
lėlių herbo buvo pastebėjęs jau A. Dručkus. Tai – kelios
raidės, išlikusios apačioje ir Aušros Vartų Švč. Marijos

plokštuma su įkomponuotu herbu, emblema ar įrašu.

Korporacijos „Konwent Polonia“ studentai Vilniuje. XX a. antrasis dešimtmetis.

atvaizdas medalionė bei ovalas herbo centre, sudarantis ketvirtą sudėtinio herbo lauką. A. Dručkus prieš dešimtmetį buvo nurodęs, kad herbą gavo „iš vieno žmogaus“, tačiau jo pavardės neįvardijo. Teigė, kad prieš tai herbas buvęs kažkurioje koplyčioje, galbūt tai ir klaidino muziejininkus. Herbo paslapties rūkas pradėjo sklaidytis 2019 m.

Tyrinėjantis senąją Lietuvos istoriją Viktoras Jencius-Butautas susidomėjo Obeliuose esančio herbo kilme ir jo atsiradimu muziejuje. Jo užklaustas Lenkijoje, heraldikas genealogas Tomašas Lenčevskis (*Tomasz Lenczewski*) 2019 m. pradžioje *facebook* paskyroje paskelbė šio herbo atvaizdą ir gan greit sulaukė „Konwent Polonia“³ nario prof. Marcino Višovato (*Marcin Wiszowat*)⁴ patvirtinimo, kad tai – Vilniuje veikusios ir vėliau Lenkijoje atkurtos studentų organizacijos herbas. Žinoma, kad herbas buvo Vilniuje, „Konwent Polonia“ korporacijos būstinėje iki 1940 m., o vėliau be pėdsakų dingo. Nuo to laiko, esą, apie jį žinių nebuvo nei Lenkijoje, nei Lietuvoje.

Lietuvos integrali muziejų sistema (LIMIS) dabar nurodo, kad minimo herbo bareljefas – „kartušas su įkomponuota korporantiška monograma“ yra Rokiškio krašto muziejaus nuosavybė, kuriam ir priklauso Obelių muziejus. Deja, herbo sukūrimo data nurodyta nekonkrečiai – XIX a., nors tokiu būdu tarsi pripažįstama, kad tai yra originalusis, senasis, Tartu (Dorpato, Estija) universitete buvęs herbas.

LIMIS pateikiamas aprašas praplečia žinias: „Kartušas su įkomponuota korporantiška monograma (vadinamuoju cirkuliu). Šitą herbą turėjo 1828 m. Tartu universitete įsikūrusi lenkų studentų korporacija „Konwent Polonia“ (1919-1940 m. ji veikė Vilniuje)⁵. Šios organizacijos nariai pasiėmė savo spalvomis ir simboliais tuometu ganėtinai populiarius išnykusios ATR valstybės simbolius – avietinę-žydrą-baltą ir Lenkijos Erelį – LDK Vytį – Kijevo Arkangelą Mykolą“.

Kodėl tai ne sukilėlių herbas?

Be jau minėto liudijimo, kaip vieną iš argumentų, kam priklausė šis herbas, galima pateikti ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studento Povilo Andriaus Stepavičiaus⁶ teiginį: „Kartušo viršuje esančio riteriško herbo ir 3 plunksnų kompozicijos simboliai nereti ir studentiškų draugijų herbuose.“

Esama ir kitų, svaresnių įrodymų, kodėl tai būtų studentų korporacijos „Polonia“ herbas. Nors visas užrašas neišlikęs, šį faktą liudija kartušo apačioje išlikusios kelios raidės, leidžiančios identifikuoti studentų korporacijos „Polonia“ šūkį: „Jeden za wszystkich – wszyscy za jednego“ (*liet.* „Vienas už visus – visi už vieną“).

Studentų korporacija „Polonia“ savo herbo spalvas taip pat pasirinko neatsitiktinai.

Tai padaryta ne dėl paprasto populiarumo, o deklaruojant savo prieraišumą puoselėtoms Abiejų Tautų Respublikos vertybėms. Tiksliau, net ne dviejų. Dorpate mokėsi studentai iš visos konfederacijos, taigi buvo pasirinkta

³ Pradžioje ši studentų draugija vadinosi „Korporacija Polonia“, vėliau jos pavadinimas buvo pakeistas į „Konwent Polonia“. Lotynų kalbos žodis „konventas“ dažniausiai vartojamas svarbiausiems klausimams spręsti įgaliotų asmenų susirinkimui.

⁴ Marcin Wiszowat (g. 1976) – Gdanskio universiteto profesorius, habilituotas teisės daktaras, lenkų teisininkas, konstitucinės teisės žinovas, 2005 m. korporacijos „Konwent Polonia“ narys, vienas pagrindinių draugijos vadovų.

⁵ A. Minkevičius (A. Minkiewicz), „Konwent Polonia 1828-1978“, *„Zeszyty Historyczne“*, 1978, nr. 46, str. 211.

⁶ Povilas Andrius Stepavičius – VU istorijos fakulteto magistrantas, „bernardinai.lt“, „Literatūra ir menas“ ir kt. straipsnių autorius.

nuoroda į visų trijų tautų – Trijų Tautų Respublikos⁷ vertybes.

Spalvos buvo tam tikros istorinės žyminės nuorodos: karališkoji purpurinė ar raudona (herbe – avietinė) yra tapatinama su Lenkija, mėlyna su Lietuva, o balta – su Rusia (t. y. su Kijevo Rusia – *Росѣ*).

Todėl galima vienareikšmiškai teigti, kad tai – senos studentiškos korporacijos, įsteigtos Tartu, tuomet vadiname Dorpatu, herbas.

1863 m. sukilėliai savo herbui pasirinko tokias pat spalvas ir panaudojo jas herbe taipogi vedami vertybinių motyvų.

LIMIS pateiktas įrašas, kad tai *lenkų* studentų korporacija, suponuoją klaidingas išvadas.

Prof. Antanas Tyla savo monografijoje „Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802-1918 metais“⁸ nerado patikimų kriterijų, kaip išskirti lietuvius ir kitus buvusios LDK piliečius⁹ iš kitų ATR piliečių skaičiaus. Todėl monografijoje į sąrašus nepateko Dorpat universiteto studentas, K!¹⁰ „Polonia“ narys, kilęs iš Gardino gubernijos, lietuvis kunigaikštis Julijus Butautas-Andžekovičius¹¹. Beje, jis 1880 m. JAV įsteigė organizaciją „The Polish National Alliance“ (*lenk.* „Związek Norodowy Polski“, PNA; *liet.* „Nacionalinis lenkų aljansas“). Šios draugijos herbas panašus į studentiškosios korporacijos, tik jo centre buvo įrašytos raidės PNA.

Vienas korporacijos „Polonia“ įkūrėjų Martynas Rečinskis¹², minimas prof. A. Tylos monografijoje, buvo kėdainietis¹³. Kiti jos steigėjai taip pat sietini su Lietuva: kėdainiečiai Steponas Lipinskis (1805-1879)¹⁴, škotų kilmės Aleksandras Mollesonas (1803-1889)¹⁵. Beje, Jono Mollesono brolis tapo Adomo Mickevičiaus poemos „Vėlinės“ herojaus Rolisono prototipu.

Net keletas tokių faktų akivaizdžiai rodo, kad turi būti kalbama apie Abiejų Tautų Respublikos studentų korporaciją. Tuomet, kodėl Polonia? Pavadinimas nėra pagrindas teigti, kad tai *lenkų* studentų organizacija.

„Nacionalinio lenkų aljanso“, kurio steigėju JAV buvo kunigaikštis Julijus Butautas-Andžekovičius, herbas.

Ką mums sako vardas Polonia?

Korporacija „Polonia“ Dorpate buvo įkurta čia persikėlus studijuoti studentams po carinės Rusijos represijų prieš filaretų ir filomatų organizacijas Vilniaus universitete bei Kėdainių gimnazijos mokinius.

Iš istoriografijos ir literatūros¹⁶ matome, kad pavadinimas „Polonia“ yra sietinas su Abiejų Tautų Respublika¹⁷. Studentams niekada nebuvo svetimas simbolizmas ir romantizmas, todėl pasirinkta organizacijos įkūrimo data – gegužės 3-oji – taip pat aiški nuoroda į jos narių vertybes.

„Polonia“ buvo įsteigta 1828 m. gegužės 3 d., ir, kaip minėta, jai steigti buvo pasirinkta svarbi istorinė data¹⁸, tai – 1791 m. gegužės 3 d., kuomet ketverių metų Seime buvo priimtas Abiejų Tautų pagrindinis įstatymas – Konstitucija.

Korporacija tapatino save su Abiejų Tautų Respublika, buvo jos tradicijų tęsėja ir puoselėtoja. Tai buvo netipinė tokios draugijos veikla ir Dorpate ji susidūrė su daugybe iššūkių. Jos nariai už savo idealus ir garbę kovėsi su kitų korporacijų nariais, nenorėjusiais pripažinti pastarosios.

Korporacijų istorija siekia viduramžius, būtent tuo metu pradėjo steigtis amatininkų, pirklių korporacijos – cechai, gildijos. Vėliau jų pavyzdžiu pradėtos steigti įvairios akademinės organizacijos, tame tarpe ir studentų korporacijos. Pirmosios tokios korporacijos Bolonijos (Balogni) ir Paryžiaus universitetuose atsirado XII a.

Įprastai korporacija turi savo hierarchinę struktūrą,

⁷ 1658 m. Hadziačo (*Hadziacz*) miestelyje ATR buvo perkurta į Trijų Tautų Respubliką.

⁸ Tyla A. Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802-1918 m. 2013.

⁹ Panaudota šiuolaikinė sąvoka „pilietis“, todėl būtina pažymėti, kad ji nėra tapati Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiui. ATR buvo „abiejų tautų – lenkų ir lietuvių – valstybė. „Tautomis“ vadinta Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos visuma.

¹⁰ K! - tradicinis studentiškos korporacijos trumpinys.

¹¹ Julijus Butautas-Andžekovičius. „Varpas“, 1896, nr. 4, p. 58.

¹² Martynas Rečinskis (*Marcin Reczynski*) (1802-1879), Kėdainių Šviesiosios gimnazijos mokytojas.

¹³ Album academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat: zur jubel-Feir ihres funfzigjähriges Bestehens, am 12. December 1852., p. 94.

¹⁴ Steponas Lipinskis (*Stefan Lipinski*) (1805-1879) studijavo Dorpat universitete.

¹⁵ Aleksandras Mollesonas (*Aleksander Molleson*) (1803- prieš 1889?) studijavo Vilniaus, vėliau – Dorpat universitete.

¹⁶ „Rocznik korporacyjny 1828-1928“. Warszawa, str. 9.

¹⁷ Abiejų Tautų Respublika (*Żečpospolita*); *lenk.* *Rzeczpospolita Obojga Narodów, Rzeczpospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*) – *Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės* federacinė aristokratinė monarchija, susikūrusi po *Liublino unijos* 1569 m. ir gyvavusi iki Lenkijos Konstitucijos priėmimo 1791 m. gegužės 3 d. Apėmė daugiausia dabartinės Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos teritorijas, taip pat dalį šiuolaikinių Rusijos, Latvijos, Estijos, Moldavijos ir Slovakijos teritorijų.

¹⁸ Gegužės 3 d. ATR Konstitucija laikoma pirmąja Europoje ir antrąja pasaulyje po Jungtinių Amerikos Valstijų 1789 m. įsigaliojusios Konstitucijos. Lenkijoje tai nacionalinė ir valstybinė šventė.

simboliką, tradicijas ir principus. Remiantis tradicija, jos turėjo ir savo skiriamuosius ženklus: herbus, spalvotas kepuraites, perpetinę juostą. Svarbiausias korporacijos veiklos dokumentas, apibrėžiantis šios organizacijos veiklos principus, yra vadinamasis reguliaminas.

Tarpukariu Lietuvoje taip pat veikė gan nemažai, net 63 studentų korporacijos. Manoma, kad joms priklausė beveik visi Lietuvos studentai. Sovietmečiu šios organizacijos, kaip ir daugelis kitų visuomeninių organizacijų, buvo uždraustos. Taip Lietuvoje buvo sunaikintas pavojingas sovietiniam mąstymui vienas svarbiausių studentų judėjimų. Tačiau studentiškujų korporacijų dvasia buvo nesunaikinama. Kaip senųjų laikų atminimas liko studentų skirstymas į fuksus¹⁹, oberfuksus, senjorus I ir II, ir diplomantus.

Ko gero, sovietizmas įtakojo, kad nebuvo atpažintas studentų korporacijos ženklas, nes egzistavo jau kitos vertybės ir idealai, tiksliau jų neliko. Liko karikatūra: „Pagal padėtį buvo geriama ir gėrimai. Fuksai gėrė kefyra, oberfuksai – žigulinį alų, I senjorai – rislingą, II – „Sostinės“ degtinę, o diplomantai – „Pliską“.“²⁰

„Polonia“ nariai, kaip ir didelė dalis kitų patriotinių draugijų, aktyviai įsitraukė į 1831 m. sukilimą prieš Rusijos caro patvaldystę. Šis laikotarpis korporacijos veiklai buvo ypač sunkus, didelė dalis korporantų žuvo mūšiuose su Rusijos imperijos kariuomene, dalis buvo ištremti į Sibirą, kiti pasitraukė į Vakarų.

Sukilimo laikotarpiu ir vėliau kai kurie korporantai pasiekė savos karjeros aukštumas. Pavyzdžiui, tuometis korporacijos pirmininkas baronas E. Ungern-Stenberg'as, po sukilimo pasitraukęs į Vakarų, kovojo Italijos susivienijimo²¹ karuose Garibaldžio²² pusėje. 1870 m. jis kovojo Prūsijos-Prancūzijos kare ir pasižymėjo mūšyje ties Dižonu (*pranc.* Dijon).

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, dalis korporantų taip pat neliko nuošalyje bei aktyviai dalyvavo karo veiksmuose. Tuo metu „Konwent Polonia“ persikėlė iš Dorpatą į Varšuvą. Pasibaigus karui, 1919 m. korporacija grįžo į Vilniaus S. Batoro universitetą. Čia ji kartu su kitomis lenkiškomis studentų korporacijomis veikė iki 1939 m. Tai buvo geriausi „Konwent Polonia“ klestėjimo metai.

Korporacijos „Polonia“ nariai pasiaukojamai dalyvavo 1918-1920 m. kovose prieš bolševikus Varšuvos mūšiuose. 1920 m. balandį korporacija persikėlė į nau-

Studentų korporacijos „Littuania“, veikusios Karaliaučiuje (Königsberg), nariai. 1929 m.

jas patalpas – buvusių De Reusų (Šuazelių) rūmų antrąjį aukštą Vyskupų g. 10 (dabar Simono Daukanto aikštė, 2). Šiuo adresu iki 1921 m. rudens „Konwent Polonia“ turėjo patalpas, o vėliau įsikūrė tuometinėje Karalių g. (dabar Barboros Radvilaitės g.) 7-ajame name.

Tebegyvuojanti ir tęsianti bei sauganti senųjų amžių tradicijas studentų korporacija „Konwent Polonia“ yra seniausia veikianti lenkiškoji akademinė draugija.

Korporacija buvo labai svarbi Vilniaus studentijos įvaizdžiui: rengė eitynes, organizuodavo įvairias studentiškas ir valstybines šventes. 1928 m. „Konwent Polonia“ Vilniuje atšventė savo 100 m. jubiliejų. Lenkijos studentų korporacijų sąjunga Varšuvoje išleido proginį leidinį pavadinimu „Rocznik korporacyjny 1828-1928“, kuriame buvo pristatyta lenkiškųjų studentų korporacijų istorija bei pateikiami svarbiausi dokumentai. Korporacijos nariai buvo nusprendę pasistatyti rezidenciją Vilniuje, įsigijo žemės sklypą dabartinio Operos ir baleto teatro teritorijoje, tačiau šiam projektui išsipildyti nebuvo lemta.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir daliai filisterių²³ emigravus į Londoną, buvo nuspręsta atgaivinti korporacijos veiklą išeivijoje.

Apie „Konwent Polonia“ veiklą Vakaruose duomenų išliko nedaug. 1940 m. Londone įsikūrė filisterių „Ratas“. Pasibaigus karui, vieno iš paskutiniųjų filisterių, studijavusių Dorpatą universitete, bute įvyko slaptas susirinkimas. Po karo korporacijos veikla nebuvo pamiršta: 1958 m. Londone atšventas jos 130 metų jubiliejus.

1968 m. Varšuvos senamiestyje esančioje Šv. Marty-

¹⁹ http://de.wikipedia.org/wiki/Corps_Littuania.

²⁰ „Tarybinis studentas“, 1969 m. spalio 24 d., nr. 30 (690), p. 4.

²¹ Italijos susivienijimo laikotarpis turi savo pavadinimą – *il Risorgimento* – *Atgimimas*.

²² Giuseppe Garibaldi – Italijos karinis ir politinis, kovų už Italijos susivienijimą ir išsivadavimą veikėjas.

²³ Filisteris – buvęs aukštosios mokyklos korporacijos narys. Vokiškose korporacijose (*Landsmannschaft*) (ir ne tik) dar buvo vadinamas *Alte Herr*, *Hohe (Alte) Dame*. Pagal tradiciją tokiu nariu, net ir baigus mokyklą, liekama visą gyvenimą.

no bažnyčioje buvo atidengta memorialinė lenta žuvusiems ir nužudytiems „Kownent Polonia“ nariams.

Šiek tiek nukrypstant nuo temos, verta pasakyti, kad tradicija, gyvuojanti Lenkijoje, beje, ir kitose šalyse, pvz., Vokietijoje, bažnyčiose įamžinti nusipelnusių krašto piliečių vardus yra puikus, vertas sekti patriotiškumo pavyzdys.

Kodėl bažnyčioje?

Keičiantis politinei konjunktūrai ir užėjus neįtikinančių naujai ideologijai paminklų griovimų vajui, amžino tikėjimo prieglobstis tampa ar gali tapti amžinu politiniu prieglobščiu.

Keletas memorialinių lentų korporacijos atminčiai buvo atidengta ir vėliau: Londone – 1971 ir 1987 m., Varšuvoje – 1988 m.

Filisteris A. Minkievičius (*A. Minkiewicz*) parengė bukletą „Convent Polonia“, kuris 1978 m. buvo išleistas Londone (įrašyta data 1928-1978 ir pašto ženklas bei vokas su „Konwent Polonia“ emblema).

160-asis korporacijos gimtadienis buvo atšvęstas Varšuvoje. 1998 m. atsikūrusi „Konwent Polonia“ tęsė savo veiklą Gdanske ir, plėtodama veiklą, 2005 m. įsigijo namus Sopote.

Išskirtinės istorijos korporacija – vienas žymiausių studentų gyvenimo atspindžių. Korporantai dalyvavo beveik visuose svarbiausiuose politiniuose XIX-XX a. įvykiuose. Kentė ir kovojo prieš carinės Rusijos imperijos priespaudą. Patyrė karų – Pirmojo ir Antrojo pasaulinio – žiaurumus, gyvenimą išeivijoje. Kas priklausė korporacijai „Polonia“, niekas netyrinėjo. Todėl dalinai užpildysim šią spragą: Antanas Komarovskis (1833 – 1881); Viktoras Komarovskis (1835 – 1871); Peteris Komarovskis (1838 – 1905) iš Ratkūnų dvaro; Mykolas Kosciolkovskis (1841 -1914); Gabrielius Kosciolkovskis (1844 -1915) iš Pandėlio; Konstantinas Kosciolkovskis (1846 -1920) iš Zablačės dvaro; Karlas Zoborskis iš Bogdalavos dvaro; Stanislovas Bratanovičius (1866 – 1903) iš Šetekšnų dvaro; Oskaras Rutkovskis (1871 – 1930) ir kt. Dar žinome Mykolą Pliaterį²⁴ iš Kraslavos dvaro, 1918 m. signataro Donato Malinausko krikštatėvį.

Paminėsime keletą kitų iškilių lietuvių, studijavusių Tartu (Dorpato) universitete, galbūt dalyvavusių studentų korporacijos veikloje. Tai – Danielius Alseika (g.1881), gydytojas, pirmosios lietuvių ligoninės Vilniuje įkūrėjas, 1918 m. lapkritį kooptuotas²⁵ į Lietuvos Tarybą. 1910 m. studijavo Tartu universitete medicinos fakultete.

Tai – Jonas Biliūnas, gimęs 1879 m. Niūronyse, Anykščių valsčiuje. Rašytojas, visuomenės veikėjas. 1900 m. baigęs Šiaulių gimnaziją, įstojo į Dorpato universiteto Medicinos fakultetą. Tai – Edvardas Jokūbas Daukša (Daukšys), gimęs Biržuose. Poetas ir vertėjas. 1856-1858 m. studijavo Dorpate. 1863 m. sukilimo dalyvis.

Tai – Vladas Lašas, gimęs 1892 m. Paupėje, Rokiškio valsčiuje. 1915 m. baigė Tartu universiteto medicinos fakultetą. 1918-1920 m. Rokiškio apskrities ligoninės vedėjas. Gydytojas fiziologas, alergologas, politinis bei visuomenės veikėjas, Steigiamojo Seimo atstovas Utenos rinkiminėje apygardoje, Pirmojo Seimo narys.

Ne taip paprasta atsekti kelią, kuriuo šis herbas pateko į Obelių muziejų. Galbūt kadaise Vilniaus universitete studijavęs, kilęs iš mūsų krašto filisteris nepamiršo duotos priesaikos vertybėms ir išsaugojo herbą? O gal tas kelias daug proziškesnis?

*

Korporacinės studentų vertybės ir tradicijos glaudžiai susijusios su kilmingųjų luomu. Įvairiausi priklausomybės draugijai atributai, ženklai – herbas, šūkis, vėliavos, spalvos – tapo skiriamaisiais jų bruožais. Ne išimtis ir korporacija „Konwent Polonia“, savo herbui pasirinkusi Abiejų Tautų Respublikos simbolius ir spalvas.

Kalbant apie šiame straipsnyje minimus asmenis – korporacijos „Konwent Polonia“ narius, dera pažymėti, jog dauguma jų priklausė kilmingųjų luomui. Antanas Komarovskis, Peteris Komarovskis, Viktoras Komarovskis (šiai giminei priklauso ir buvęs Lenkijos Respublikos Prezidentas Bronislavas Marija Komarovskis) – *Korczak* herbo bajorai. Mykolas Kosciolkovskis, Gabrielius Kosciolkovskis, Konstantinas Kosciolkovskis – *Syrokomla* herbo bajorai. Mykolas Pliateris iš Kraslavos (dabar Latvija) – grafas, jo herbas – *Plaeter*. Filadelfijoje, JAV Julijaus Butauto-Andžekovičiaus įkurto „Nacionalinio lenkų aljanso“ herbo skyde puikuojasi simbolizuojantis jėgą, drąsą, išmintį *Grifas*. Šiais laikais atkūręs korporaciją „Konwent“ narys, dabar jau filisteris Marcinas Višnovatas (*Marcin Michał Wiszowaty*) – Gdanskio universiteto profesorius, kurio giminės herbas *Wiszowaty*.

Straipsnio autoriaus protėviai susiję su herbu *Grifas*. Mano močiutė – Marija Grifinaitė-Ažukukienė; Grifinai – bajorų Komarų ir Ronikierių giminaičiai. 1947 metais močiutė parašė Onušio parapijos istoriją, kuri šiuo metu rengiama spaudai.

²⁴ „Voruta“, nr. 11 (865), 2019-11-30, p. 5.

²⁵ Įtrauktas į sudėtį be rinkimų.

LBKS KRONIKA

2020 METAI

Gruodžio 20 d. Septintajame LBKS Senato posėdyje, vykusiame nuotoliniu būdu:

- patvirtintas Revizijos komisijos darbo reglamentas;
- patvirtintas Legitimacijų tarybos posėdžio protokolas Nr. 3 (legitimuota 15 naujų narių: Vilniaus (VKBS) – 6, Kauno (LBKKS) – 1, Šiaulių (ŠKBS) – 8);
- svarstytas 2021 m. LBKS biudžeto projektas;
- svarstyti Lietuvos bajorų enciklopedijos II tomo leidybos klausimai;
- pristatyti ir svarstyti BPA akto eskizai.

2021 METAI

Dėl pandemijos ir karantino 2021 m. renginių buvo mažiau, ir jie ne tokie gausūs.

Vasario 13 d. Aštuntajame LBKS Senato posėdyje, vykusiame nuotoliniu būdu:

- Jurgis Kameneckas patvirtintas LBKS maršalkos pavaduotoju;
- patvirtintas 2020 m. biudžetas. Nutarta pratęsti LBKS įstatų koregavimo darbą;
- 2021 m. LBKS biudžeto svarstymas ir tvirtinimas atidėtas kitam posėdžiui;
- patvirtintas Legitimacijos mokesčių perskirstymas pagal VKBS senatorės L. Bartkienės 2020.12.16 pasiūlymą;
- svarstytas BPA eskizavimas pagal dizaino ir heraldikos reikalavimus.

Kovo 20 d. Devintajame LBKS Senato posėdyje, vykusiame nuotoliniu būdu:

- patvirtintas 2021 m. LBKS biudžetas;
- svarstytas BPA eskizas, sudaryta darbo grupė teksto redagavimui (A. Musteikienė, D. Baikštys, D. Teišerskytė);
- svarstyti du LBKS laikinosios komisijos pateikti įstatų variantai. Nuspręsta tobulinti Vilniaus ir Šiaulių kraštų parengtus įstatus;

Gegužės 27 d. pasirašyta Šiaulių krašto bajorų sąjungos bendradarbiavimo sutartis su Šiaulių profesinio rengimo centru.

Pandemijos metu ir sutartys pasirašomos ne taip, kaip visada.

Birželio 12 d., palengvėjęs pandemijos situacijai, A. Bielinytė ir V. Sakalauskienė organizavo ekskursiją-renginį senojoje Zapyškio

bažnyčioje „Geriausių 2019-2020 metų restauravimo darbų pristatymas visuomenei“. Buvo pristatytos keturios 2019-2020 m. restauruotos kilnojamosios kultūros vertybės – Vilkyškių dvaro krosnys, Zapyškio bažnyčios sienų tapyba, bajorų Karpių genealoginis medis ir medinis kryžius su koplytėle. Pirmąjį darbą – Vilkyškių dvaro architektūrinės keramikos koklines krosnis – pristatė dailininkė, keramikė-restauratorė Aelita Bielinytė. Per savo daugiau nei 30 metų karjerą prikėlė naujam gyvenimui virš 400 krosnių istoriniuose pastatuose, tarp jų ir ne viename dvare. Vilkyškių dvaro krosnys pasiekė šiuos laikus iš XIX a. pab. stipriai nukentėjusios – padengtos sienų dažais, suskilusios ar net netekusios puošnių dalių. Restauratorei ne tik pavyko prikelti dvaro krosnis naujam gyvenimui, bet ir atributuoti koklius – krosnies-židinio karūnos detalėje rastas gamintojo išpaušdas „Alper i Šapiro“ atskleidžia, kad kokliai bei detalės pagaminti senosios Lietuvos istorinėse žemėse, Mogiliovo srityje, žydų Elijo Alperovičiaus ir Abraomo Šapiro koklių įmonėje 1893–1898 metais. Šių gamintojų krosnių, židinių yra išlikę ir Vilniuje, todėl remiantis analogais buvo įmanoma atkurti ir neišlikusias Vilkyškių dvaro krosnių dalis. Vienas iš aptariamų restauruotų darbų buvo pačioje gotikinėje XVI a. I pusėje statytoje Senojoje Zapyškio bažnyčioje.

Renginio dalyviai.

Birželio 19 d. Dešimtajame LBKS Senato posėdyje, vykusiamе nuotoliniu būdu:

- patvirtintas Legitimacijų tarybos posėdžio protokolas Nr. 4;
- kancleris S. Dobilinskas informavo apie LBKS finansinę būklę 2021 m. birželio 19 d. bei apie I. J. Kraševskio knygos „Lietuva“ leidybos rėmimą;
- senatorius R. Stukas informavo, kad enciklopedijos „Lietuvos bajorai“ II tomo leidyboje pageidauja dalyvauti 52 bajorų giminės. Į redakcinę komisiją papildomai įtraukti Valdovų rūmų direktorius V. Dolinskas ir senatorė A. Musteikienė;
- LBKS vadas Perlis Vaisieta informavo apie kelionę į Griunvaldą ir BPA šventės 2021-07-03 programą.

Liepos 3 d. vyko Bajorystės aktų įteikimas naujai legitimuotiems sąjungos nariams Valdovų rūmuose.

Martyno Ambrazo nuotraukoje: *Naujieji LBKS nariai.*

Liepos 17-18 d. Žalgirio mūšio lauke Griunvalde (Lenkija) lankėsi LBKS oficiali delegacija (vadas Perlis Vaisieta, maršalka Stasys Knys-tautas, kancleris Sigitas Dobilinskas) drauge su Lietuvos kariuomenės atstovais. Jie dalyvavo didžiausio mūšio visos Europos viduramžių istorijoje 611 metinių minėjime. Delegacijų atstovai padėjo atminimo vainikus prie pagrindinio monumento. Į oficialią renginio programą buvo įtrauktas atminimo vainikų padėjimas ir prie pernai LBKS ir Lietuvos kariuomenės pastangomis pastatyto paminklo su lietuvišku Vyčiu „Nuo lietuvių tautos už bendrą pergalę“. Drauge su Varmijos ir Mozūrijos vaivadijos vadovais, Lietuvos ambasadoriumi Lenkijoje vainikus prie paminklų nuo LBKS ir Lietuvos kariuomenės padėjo LBKS vadovybė.

Bendra dalyvių nuotrauka.

Liepos 31 d. LBKS 20-mečiui pažymėti Vilniaus krašto bajorų pasodintų ąžuoliukų Skinderiškėse lankymas. Kelionės metu pabuvojome Vepriuose, kurie garsėja 1846 m. įsteigtomis ir kasmet per Sekmines maldininkų gausiai lankomomis, vienomis seniausių Lietuvoje Kalvarijomis. Apžiūrėjome nykstantį dvarą, kurio valdytojais buvo Kęsgailos, Oginskiai, Šemetos. Pasigėrėję mūsų sodintais ąžuoliukais, pasukome į Žeimius, apžiūrėjome koplytėlę žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę (pastatyta 1997 m., autorius – K. Bogdanas, architektas – V. Brėdikis), renovuotą XVIII a. mūrinę Žeimų dvaro koplyčią, paminklą Vaclovui Michnevičiui (pastatytas 2007 m.), K. Bogdanui skirtą paminklinį akmenį (2012 m.) ir jo var-dos skverelį. Svečiomės atokioje „Kalėdų senelio“ (aktoriaus Juozo Pociaus) sodyboje, o kelionės pabaigoje, šeiminkams pakvietus, kepėme kepsnius Kazimiero ir Rūtos Mackevičių sodyboje bei planavome kitų metų išvykas.

Rugsėjo 3 d. įvyko Šiaulių krašto bajorų sąjungos renginys „Vasaros palydėtuvės“.

Rugsėjo 4 d. VKBS ekskursija į Zarasus. Salake lankėmės Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčioje, kuri sumūryta iš gyventojų suvežtų tašytų akmenų. Medinė bažnyčia sudegė 1862 m., o nuo 1905 m. klebono paskatinti žmonės vežė akmenis iš aplinkinių lau-kų. Bažnyčia stebina savo didingumu.

Aelitos Bielinytės nuotraukoje: *Prie Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčios Salake.*

Apleistame Tiltiškių malūne 1986 m. buvo įrengtas Energetikos muziejus. Šiuo metu malūnas garsėja įdomia senovinių radijo im-tuvų kolekcija, kurią įsteigė, prižiūri ir kaupia jo šeiminkas Dalius Bučėnka, o šeiminkės specializuojasi sraigčių patiekalų gamyboje, kviečia atvykusius degustacijai, dosniai dalinasi receptais.

Apsupti ežerų Zarasai įvairiais istoriniais laikotarpiais vadinti Jeziorosa, Novoaleksandrovsku, Ežeriškėmis. Plaukiojome katamaranu, lankėmės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje, pabuvojome saloje, nuo kurios ir prasidėjo gyvenvietė. Paskutinis kelionės objektas – daug metų restauruojamas ir vis nebaigiamas Pliaterių dvaras Antazavėje. Labiausiai įsiminė gidės pasakojimas apie Sankt Peterburgo–Varšuvos pašto traktą. Ekskursiją organizavo VKBS vadės pavaduotoja kultūrai Aelita Bielinytė.

Vasaros metu kelis kartus VKBS narys S. Butkevičius organizavo pasiplaukiojimą jachta po Trakų ežerus.

Rugsėjo 25 d. Vilniaus krašto bajorų sąjunga Žemiuose atidengė paminklinę lentą Aleksandriui ir Konstantinui Bogdanams. Idėjos autorius ir pagrindinis renginio organizatorius – VKBS Garbės vadas ir Šv. Kazimiero ordino riteris Kazimieras Mackevičius.

Jurgio Pleskačiausko nuotraukose: Paminklinė lenta.

Spalio 2 d. Vienuoliktajame LBKS Senato posėdyje, vykusiam nuotoliniu būdu, nutarta:

- vietoj atsistatydinusio Vakarų Lietuvos skyriaus senatoriaus Jono Mockaus pristatyta ir patvirtinta Rita Barniškienė;
- LBKS kancleris S. Dobilinskas pateikė informaciją apie I. J. Kraševskio knygos „Lietuva“ leidybos rėmimo eigą;
- patvirtinta su pastabomis redagavimui supaprastinta BPA įteikimo tvarka asmenims, dėl svarbių priežasčių negalintiems dalyvauti iškilmingoje aktų teikimo ceremonijoje;
- pavesta Linai Keršytei iki kito Senato posėdžio suredaguoti stojamojo mokesčio nustatymo formulotę;
- pritarta įstatų redagavimui, pavesta T. Budziui ir D. Baikščiui pateikti juos peržiūrėti notarui.

Parengė **Audronė MUSTEIKIENĖ**, h. *Pogonia IV*, LBKS Garbės bajorė, LBKS senatorė, LBKS narių registro vedėja, VKBS tarybos narė, LBKS ir VKBS tinklalapių autorė ir tinklaraštininkė.

Paminklinės lentos pašventinimo akimirka.

Paminklinę lentą atidengus.

SUMMARY

The magazine begins with a traditional section in which Senior Editor Leonas Peleckis-Kaktavičius writes about life under unusual circumstances, those of a pandemic. Among other things, it is noted here: "Senate meetings held remotely, not same as before, having changed as a result of the unusual circumstances, these congregations of nobility are much different from those we had when a colleague could be greeted personally, and the collegial warmth could be felt up close. When the day returns when we can again shake hands with each other, we will have learned and re-evaluated a lot. And perhaps most importantly, we will have realized how fragile human life is and how important it is to live on earth not only to keep a good name for oneself, but also to take care of perpetuating the memory of one's ancestors. For that purpose, by the way, is dedicated the encyclopedic publication „Lithuanian Nobility“, whose second volume is nearly complete“.

Ten questions are answered by the Vice-Headman of the Royal Union of Lithuanian Nobility (LRUN) in North, South, and Central America Prof. Robert Savickas, Ph.D.

In the "Topical" section - an article dedicated to Antanas Stankus, a member of our community and a Honorary Nobleman, who has become an Honorary Citizen of Tauragė. His greatest achievement is the establishment of the Industrial Park. Some modern high value-added companies operate in this Park, and the Park has created over a thousand jobs.

The Seimas (Parliament) of the Republic of Lithuania declared 2021 the year of the Grand Hetman of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) Jonas Karolis Chodkevičius. On that occasion, the magazine tells its readers about the famous warrior who was born 460 years ago and died 400 years ago (Vidmantas Airinīs publication „The Army of the Grand Duchy of Lithuania led by Hetman J. K. Chodkevičius during the battles of Salspils and Khotyn“).

The „Memory“ section reminds of the Duchess of the Grand Duchy of Lithuania and Queen Bona Sforza of Poland, as well as the famous warrior Countess Emilija Pliaterytė, whose memory was memorialized by the Vilnius Regional Union of Nobility with a bas-relief in the Palace of the Rulers and a memorial plaque in Dusetos Church. Here are also the memories of Elona Varanauskienė, Jonas Butkevičius, Kazimieras Mackevičius, Jurgis Vanagas about Undinė Nasvytytė and Konstantinas Bogdanas, who left us not long ago, on the occasion of their 95th anniversary.

The study of Violeta Rutkauskienė, a historian living in the USA, entitled „Descendants of Gediminas in the Shade of Ge-

neological Trees“ is noteworthy. The author spent three years on this research. At the end, there is a call to other historians: "It is hoped that this essay will encourage other researchers to remember more of the less heard-of Lithuanian noble women, to return them to the historical heritage of Lithuania and the historical consciousness of the Lithuanian people, emphasizing their honorable place in the context of the genealogy of rules of Western Europe.

The object of the article by Prof. Libertas Klimka, Ph.D., is a monument to the history of science: Kristupas Manvydas' book „Hippika“, a book on equestrianism that was published in 1603 in Krakow. This is the first textbook in this field in Eastern Europe, written by the Grand Marshal of the Grand Duchy of Lithuania.

In the section "History and Today" - the essay by Paulius Bugis and Ramunė Vaičiulytė about the Lithuanian military elite in the 13th-14th centuries., as well as the article by Rita Regina Trimonienė, Ph.D., dedicated to the anniversary of the Constitution of the Polish-Lithuanian Commonwealth, entitled "The May 3, 1791 Constitution and its echoes in Šiauliai county".

In the "Science" section is the final installment of the article by Evaldas Vailionis "Heraldry of the Governors/State of the Grand Duchy of Lithuania / State in the 15th Century Plaques"; the first installment of this article was published in the previous issue of the magazine.

In the „Literature and Art“ section, there are two publications: the article by Prof. Eugenija Ulčinaitė, Ph.D., „Triumph of the Lithuanian Gradivus“ and R. Vaičiulytės „Impressive Gallery of Paintings at the Palace of the Rulers“.

Information and an excerpt from the book „About the Legend of Pilėnai“ reminds about the project carried out by LRUN - the translation of J. I. Kraševskis' book.

Impressive histories of three noble families are published - about the architect of Vilnius Cathedral Laurynas Gucevičius and his family genealogy, about the dearest member of the Butkevič family, and about Petras Fabijonavičius, who accompanied the train that carried the tsar's gold and treasures.

In the section "Echoes", there is an article by the writer Silvija Peleckienė "The Phenomenon of the Platers family", which presents the analysis of the latest monograph by Prof. Jurgis Vanagas, Ph.D., as well as Rimvydas Užukukis' memorable „journey“ in the footsteps of an old carved coat of arms.

The chronicle of last year's LRUN events is presented by Audronė Musteikienė.

On the first cover of the magazine is a portrait of the Grand Hetman of the Grand Duchy of Lithuania Jonas Karolis Chodkevičius, the original of which is preserved in the Wawel Royal Castle, and on the fourth - the bas-relief of Bona Sforza, which was uncovered at the Palace of the Rulers by efforts of the LBKS.

ISSN 1392-1304

9 771392 130002

